

T. C.

İstanbul Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Genel Türk Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**Babürler Devleti'nde Askerî Teşkilat
(1526-1605)**

Burhan İZGİN

2501170225

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Ali AHMETBEYOĞU

İstanbul, 2020

ÖZ

Babürler Devleti'nde Askerî Teşkilat (1526-1605)

Burhan İzgin

Büyük Timur'un ve Cengiz Han'ın doğrudan soyundan gelen Baburlu Hanedanı, tarih sahnesine günümüz Kabil Şehri civarından ibaret olan küçük bir uç bölgesinde ağır Özbek tehdidi altında ve Safevilerle mecburi bir ittifak içinde çıktılar. Özbek saldırılarından sağ çıkan son güçlü Timurlu hükümdarı olarak Babur Şah, ateşli silahlar, savaş arabaları, okçu piyade ve süvari kullanımının bir sentezi olan Osmanlı savaş usullerini benimseyerek Panipat (1526) ve Kanva (1527) Savaşlarında kazandığı büyük zaferlerle Hindistan'a doğru yayıldı. Babur'un haleflerinin karşılaştıkları direnç, iç isyanlar ve yıkıcı misillemeler onlara Hindistan'da kalıcı olmak için askeri zaferlerden fazlasına ihtiyaçları olduğunu gösterdi. Bu doğrultuda Baburlu ordusu bir çekim, iletişim ve denge aracı olarak merkezi bir rol oynadı. Tezimiz Ebu'l-fazl Allami'nin eseri A'in-i Ekberi ve zamanın diğer birinci el kaynaklarından oluşan mevcut belgelerin rehberliğinde Celaleddin Muhammed Ekber Şah saltanatı sırasında Baburlu askeri teşkilatı ve mansıbdarlık sistemine odaklanmaktadır. Bu amaçla, konuyla ilgili önemli araştırmalardaki görüşler de dikkate alınarak, askeriyeyle ilgili birimler hakkında tarihi gelişimleri, amaçları, işlevleri ve bu büyük hükümdarın onlarla ilgili düzenlemeleri kapsamında, orijinal Farsça metinden pek çok transkript ve transliteral ögeyle birlikte, yeni bir yorum teşebbüsü sunulmaktadır.

Anahar Kelimeler: Baburlu, Mansıb, Ateşli Silahlar, Usul, Ekber Şah.

ABSTRACT

Military Organization of the Baburid (Mughal) State

(1526-1605)

Burhan İzgin

The Baburid (Mughal) Dynasty, as direct descendants of the Great Timur and Gengis Khan, emerged to the scene of history in a small march surrounding the area of today's Kabul City under heavy Uzbek threat and in an alliance of convenience with the Safavids. As the last surviving powerful Timurid ruler after the Uzbek assaults, Babur Shah adopted the Ottoman methods of warfare which was a synthesis of the usage of firearms, warwagons, archer infantry and cavalry, and expanded into India following his great victories at the Battles of Panipat (1526) and Kanwa (1527). Yet the resistance, infighting and catastrophic retaliations they faced proved to Babur's successors that in order to remain in India they needed more than military victories. To this end, the Baburid army played a central role as an instrument of attraction, communication and balance. This thesis focuses on the Baburid military organization and the mansabdari system under the reign Jalalu'd-din Muhammad Akbar Shah with the guidance of documents available such as Abu'l-Fazl Allami's work the A'in-i Akbari and other firsthand sources of the times. Taking account of the views from important researches on the topic, a new attempt of interpretation is being served about the military departments on the aspects of their historical backgrounds, purposes, functions and this great rulers regulations about them along with many transcriptional and transliteral assets from the original Persian text.

Keywords: Baburids (Mughals), Mansab, Firearms, Method, Akbar Shah.

ÖNSÖZ

Bâburlu İmparatorluğu üç asır boyunca gücüyle, nüfuzuyla ve sonrasında bıraktığı mirasıyla Hint Yarımadası'nda etkili olmuştur. Bu dönemden kalan pek çok eser bu gün Hindistan'ın kültürel zenginliklerinin başında zikredilmektedir. Bâburluların mimari, botanik, edebiyat ve el sanatları gibi alanlardaki eserleriyle ancak onların savaş sanatındaki başarıları boy ölçüşebilir. Bâburlu Devleti ateş ve barut çağının ilk kuşak mareşallerinden ve Asya'daki öncülerinden olan Zahîru'd-dîn Muhammed Bâbur Şah tarafından kurulmuş, bu yeni tekniklere göre modernize edilen ordulara dayanarak XVII. yüzyılın sonuna kadar son derece kalabalık nüfuslu ve geniş bir coğrafyada hakimiyetini korumuştur. Tezimizde mezkûr hükümdarın torunu ve bir altın çağ banisi olan Celâlu'd-dîn Muhammed Ekber Şah döneminde Bâburlu askerî teşkilatı belirli bir zaman taksimatına uygun olarak geçmişten söz konusu döneme uzanacak şekilde tarihi temelleri, amaçları, gelişimi ve işleyişi gibi hususlarda günümüze değin hakkında yapılan önemli çalışmalarla birlikte çok yönlü olarak ele alınmaktadır. Tezimizin esasını Ebu'l-Fazl Allâmî'nin meşhur eseri Â'în-i Ekberî'de bulunan askerî teşkilata dair bilgiler oluşturmakta olup konumuzu destekleyici pek çok tarihî yazılı kaynaktan istifade edilmektedir. Bâburlu askeriyesine dair bir takım arkeolojik bulgular ve müzelik malzeme mevcut olmakla birlikte bunlar Â'în-i Ekberî odaklı teşkilat incelememizin haricinde bırakılmıştır. Bunlara ek olarak tezimizde, incelenen kaynaklardan pek çok orijinal Bâburlu terimi translitere ve transkript edilerek verilen açıklamalarla bu devletin aslında hiç de sanıldığı gibi karanlık, bilinmez ve yabancı bir yapısının olmadığını göstermek ve Genel Türk Tarihi ve Askerî Tarih disiplinlerine bir katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Tezimiz üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Bâburluların Türkistanlı köklerine vurgu yapmakta, sonraki bölümlerde sıkça karşılaşılabilecek bir takım kavramlar doğrultusunda genel teşkilat düşüncesi açıklanmakta,

orduyla ilgili bazı yüksek unvan ve bir takım kavramlar zikredilmektedir. Bu kapsamda birinci bölüm sonraki bölümlerin hazırlığı niteliğindedir. İkinci bölümde ordu yapılanması süvârî ve piyâde sınıfları şeklinde iki kısımda açıklamaktadır. Burada özellikle süvârî sınıfı kapsamında imparatorluğun yapılanmasında en dikkat çekici ve kendine has husus olan mansıbdârî sistemine detaylıca değinilmiştir. Piyâde sınıfıyla ilgili olan ikinci kısımda ise askerî tarih çalışanların özellikle dikkatini çekeceğini düşündüğüm erken dönem Bâburlu ateşli silahlarına dair bir inceleme yer almaktadır. Son bölümde Â'in-i Ekberî'de bahsi geçen destek birimlerinin ve orduda kullanılan hayvanların ele alındığı, özellikle mansıbdârî sistemiyle ilgili söylenenleri tamamlayıcı bir nitelik taşıyan başlıklar incelenmektedir.

Araştırmada kullanılan gerekli materyali bünyelerinde barındırdıkları ve temin etmemde sağladıkları imkânlar için T.C. İstanbul Üniversitesi ve T.C. Boğaziçi Üniversitesi'ne ve kütüphane çalışanlarına, sağladıkları konsültasyon ve kıymetli yönlendirmeleri için İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ndeki hocalarıma, süreç boyunca bana gösterdiği sabır, anlayış ve dikkat ile her açıdan destek olan danışmanım Sn. Dr. Öğr. Üyesi Ali Ahmetbeyoğlu'na, Sn. Arş. Gör. Samet Atalay ve değerli arkadaşlarıma, Farsça öğretmenim Sn. Fatemeh Zangeneh'e ve benden maddi manevi desteğini hiç esirgemeyen aileme teşekkür borçluyum.

Bu tez Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu bünyesindeki Türk Tarih Kurumu'nun sağladığı bursla desteklenmiştir. Her konuda süratle ve nezaketle yardımına yetişen bütün Kurum ve Türk Tarih Kurumu yetkililerine şükranlarımı arz ederim. Bu burs gibi nice imkanlara ulaşmamızı sağlayan Mareşal Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ü, silah arkadaşlarını ve bütün şehitlerimizi rahmet ve minnetle anıyorum.

Burhan İzgin

İstanbul 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ:	ix
RESİMLER LİSTESİ:	x
KISALTMALAR LİSTESİ:	xii
ESER KISALTMALARI:	xiii
Giriş.....	1

Birinci Bölüm:

Hindistan’da Bir Türk Ordusu

1.1. Bâburlu Askerî Düzeni:	12
1.1.1. Askerlerin Teçhizata Göre Tasnifi (I. Tasnif):	13
1.1.2. Askerlerin Bağlılığa Göre Tasnifi (II. Tasnif):	15
1.2. Askerlikle İlgili Yüksek Makamlar ve Unvanlar:	17
1.2.1. Sipâhsâlâr ve Sûbedâr:	17
1.2.2. Hân:	18
1.2.3. Vekîl:	20
1.2.4. Mîr-Bahşî ve Bahşîler:	21
1.2.5. Daruga:	22
1.2.6. Fevcdâr:	23

İkinci Bölüm:

Muharip Güçler ve Organizasyon

2.1. Süvârî Sınıfı:	24
2.1.1. Mansıbdârî Sistemi:	24
2.1.2. Ehadîler:	42
2.2. Piyade Sınıfı:	45
2.2.1. Bendûkçîyân ve Ateşli Silahlar:	46
2.2.2. Diğer Piyâdeler:	61

Üçüncü Bölüm:

Lojistik Organizasyon, Tahkimatçılık ve Bahriye:

3.1. Dâğ Düzenlemesi:	64
3.2. Ordu Hayvanları:	66
3.2.1. Orduda Filler ve Filhâne:	66
3.2.2. Atlar ve Istabl Teşkilatı:	75
3.2.3. Develer ve Şotor-hâne:	83
3.2.4. Öküz, Katır ve Araba Kullanımı:	88
3.3. Posta Teşkilatı:	89
3.4. Tahkimatçılık:	91
3.4.1. Yerleşme Stratejisi:	91
3.4.2. İkmâl Karakolları Tesisi:	92
3.4.3. Tahkimattan Arındırma Stratejisi:	94
3.4.4. Bâburly Kaleleri:	97
3.5. Ordugâh ve Ferrâşhâne:	101
3.6. Bahriye:	104

SONUÇ.....	108
BİBLİYOGRAFYA:	112
EKLER.....	121

TABLÖLAR LİSTESİ:

I- Teçhizata Göre Bâburlu Asker Tipleri/Çeşitleri ve Alt-Tipleri.....133

II- Cinsine veya Niteliğine Göre Bâburlu Ordu Hayvanlarının Tasnifi.....134

RESİMLER LİSTESİ:

- Resim 2.1.:** Cihângîr asi oğlu Hüsrev Mîrzâ'yı ele geçiriyor. Elaine Wright, **Muraqqa': Imperial Mughal Albums**, Virginia, Art Services International, 2008, s.24135
- Resim 2.2.:** Büyütölmüş Bâburlu tuğ ve standartları. Yeşil zemin üzerine altın güneş motifi.....136
- Resim 2.3:** Şah Cihân değerli taşlar ve altınla dekore edilmiş bir fitilli tüfekte resmedilmekte. **A.g.e.**, s. 74137
- Resim 2.4.:** Şah Cihân çömelmiş pozisyonda bir fitilli tüfeğı ateşliyor. **A.g.e.**, s. 84.....138
- Resim 2.5.:** Büyütölmüş fitilli tüfek ve barutluğu.....138

KISALTMALAR LİSTESİ:

A.e.	: Aynı eser ve cilt.
A.g.e.	: Adı geçen eser.
A.g.m.	: Adı geçen makale.
A.y.	: Aynı yer.
Bkz.	: Bakınız.
Bkz. aş.	: Aşağıda geçenlere atıf.
Bkz. yuk.	: Yukarıda geçenlere atıf.
bsk.	: Baskı sayısı.
c.	: Cilt.
(Rakam) c.	: Toplam cilt sayısı.
çev.	: Çeviren.
edt.	: Editör/Hazırlayan.
s.	: Sayfa.
t.y.	: Basım tarihi yok.
y.y.	: Basım yeri yok.

ESER KISALTMALARI:

1. **Ain**: Abû'l-Fazl 'Allâmî, **The Â'in-i Akbarî**, çev. Heinrich Blochmann, edt. D. C. Phillott, 3 c., 2. bsk., New Delhi, Atlantic Publishers and Distributors, 1979.
2. **Ain(f)**: Abul-Fazl Allami, **The Ain-i Akbari**, edt. H. Blochmann, 3 c., Calcutta, The Baptist Mission Press, 1872, (yeniden basım edt. Fuat Sezgin, Frankfurt am Main, Johann Wolfgang Gothe University, 1993).
3. **Akbarnama**: Abu'l-Fazl Allami, **The Akbar Nama of Abu'l-Fazl**, çev. H. Beveridge, 3 c., Calcutta, The Asiatic Society, 1939.
4. **Baburnâme**: Gazi Zahîreddin Muhammed Bâbur Şah, **Baburnâme (Vekayi)**, çev. Reşit Rahmeti Arat, yay. edt. Çetin Şan, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2006.
5. **DIA: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** (maddelerin tamamı <https://islamansiklopedisi.org.tr> adresi üzerinden taranmıştır, erişim Haziran 2018-Mayıs 2020).
6. Moosvi, **Economy**: Shereen Moosvi, **The Economy of the Mughal Empire c. 1595: A Statistical Study**, New Delhi, Oxford University Press, 1987.
7. İnalcık, **Fütühat**: Halil İnalcık, **Osmanlılar: Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler**, 9. bsk., İstanbul, Timaş, 2016.
8. **Jahangirnama**: Nûreddin Muhammed (Selîm) Cihângîr Şah: **The Jahangirnama: Memoirs of Jahangir, Emperor of India**, çev. Wheeler M. Thackston, y.y., Oxford University Press, 1999.
9. Manucci, **Storia**: Niccolao Manucci, **Storia do Mogor: or Mogul India, 1653-1708**, çev. William Irvine, 4 c., London, John Murray, 1907.
10. Gommans, **Warfare**: Jos Gommans, **Mughal Warfare: Indian Frontiers and High Roads to Empire, 1500-1700**, London and New York, Routledge, 2002.

Giriş

Bâburlular, Timurlu Hanedanı'nın Mîrânşâh kolunun kesintisiz ve direkt bir devamı olarak 1526-1857 tarihleri arasında Hindistan coğrafyasında merkezî bir rol oynamışlardır. Bâburlu Devleti, 1504 yılında Zahîru'd-dîn Muhammed Bâbur Şah'ın Kabil şehrini zaptetmesiyle, Emir Timur'un devletinin sınırları içerisinde, Herat'taki ekber ve erşit Timurlu Padişahı Hüseyin Baykara'ya tâbi bir uç idaresi olarak kurulmuştu. Bu ucun amacı Özbek istilasına karşısında Hindukuşları tutmaktı. Ancak Hüseyin Baykara'nın ölümü ve 1508 yılında Özbek Hanı Muhammed Şeybanî'nin Herat'ı zaptetmesiyle Türkistan ve İran'da bir devir son buldu. Bu suretle müstakil kalan Bâbur, atalar yurdunu kurtarmak için giriştiği mücadelelerde ağır yenilgiler aldı ve elindeki Kabil-Kandahar topraklarına razı edildi. Tarih boyunca görüldüğü gibi, Kabil hükümdarı olarak Bâbur Hindistan'ın Pencâb bölgesiyle yakından ilgileniyor ve buraları Türk'ün, yani Timurluların tarihî hakimiyet alanlarından sayıyordu. Bu gerekçeyi öne sürerek Hindistan taraflarına bir seri akınlar düzenledi. 1519'dan itibaren gerçekleştirdiği düzenli seferlerle Pencâb'ın batı bölgelerini hakimiyeti altına aldı. Sultan İskender Lûdî'nin ölümünden sonra Delhi Sultanlığı'nda patlak veren taht mücadeleleri sırasında bir grubun Bâbur Şah'ı Hindistan'a davet etmesi olayların gidişatına yepyeni bir boyut kazandı. Delhi'de önceden beri gözü olan Bâbur 1525'te son büyük Hindistan Seferi'ne çıktı ve 21 Nisan 1526'da Hint Yarımadası'nın kaderini belirleyecek bir dizi büyük muharebenin ilki olan I. Pânîpat Meydan Muharebesi'ni imkansızlıklar karşısında askerî zekası ve teknik üstünlüğüyle kazandı. Böylece Afganistan ve Hindistan coğrafyasında üç asır varlığını sürdürecekt ve buralara pek çok açıdan nüfuz edecek olan Bâburlu İmparatorluğu dönemi başladı. Bu süreç onlar için hiç kolay olmadı. Hem devletlerini zaptettikleri Afganlar hem de yaklaşık bir asırdır güçlerini konsolide eden Racputlar Bâbur'un karşısında durdular. Bâbur bu engelleri

bertaraf ederek rejimini pekiştirmeyi başardı. Ne var ki, onun zamansız ölümü üzerine yerine geçen büyük oğlu Nasîru'd-dîn Muhammed Humâyûn Şah döneminde bu başarılar sürdürülemedi. Kardeşlerinin muhalefeti, emirlerinin ve kendisinin yetersizlikleri ve rakiplerinin dehası gibi pek çok karşıt sebepten ötürü Humâyûn'un Gucerat ve Bengâl fetihleri sonuçsuz kaldı. Üstelik bu sonuncusu devletini kaybetmesi ve Safevî ülkesine ilticasıyla sonuçlandı. Bu olaylardan yıllar sonra İran'da emrine verilen bir takım Türkmen beyleriyle babasının adımlarını izleyen Humâyûn önce kardeşi ve en büyük muhalifi olan Kâmrân Mîrzâ'yı Kabil'den sürdü. Sonra da bu süreçte kendisine katılan eski Çağatay ve Özbek beylerinin desteğiyle Pencâb ve Doâb'ı istirdada girişti. Humâyûn'un Hindistan'daki ikinci saltanatı babasıninki gibi kısa sürdü. Onun ani ölümü çocuk yaştaki oğlu Celâlu'd-dîn Muhammed Ekber'in Türkmen beylerin, bilhassa Muhammed Bayram Hân Türkmen'in iradesiyle tahta çıkarılmasını sağladı. Ekber'in atalığı sıfatıyla imparatorluk naibi olan Bayram Hân Kuzey Hindistan'da Bâburlu restorasyonunu başarıya ulaştırdı. Ekber Şah yaşı erdiğinde naibi Bayram Hân'ın rakiplerini yanına alarak onu ani bir baskınla emekliliğe zorladı. Bayram Hân başlangıçta Thar Çölü'ne çekilerek isyan bayrağı açmaya yeltendiyse de gücünü toplayamadan rakibi olan beyler tarafından mağlup edilince Ekber'e teslim oldu. Ekber'den iyi muamele görüp itibarı iade edilen Bayram Hân Mekke'ye gönderildiği sırada bir Afgan tarafından katledildi. Ekber Şah bu suretle saltanatı üzerindeki gölgeden kurtuldu. Süt kardeşi Ethem Hân'ın ve daha sonra Özbek ve Afgan beylerin isyanlarını bastırması, Kuzey Hindistan'ın tamamını kapsayan fetihler yapması ve idarî dehasını ortaya koyan bir takım reformlar gerçekleştirmesi Ekber Şah'ın uzun saltanatının başlıca olaylarıdır. Bu süreçte din ayrımı gözetmeksizin bütün tâbilerini benimseme fikrinde olan Ekber Şah ilan ettiği Sulh-ı Küllî değerlerine dayanarak Müslüman ulemânın Delhi Sultanlığı'nın zaafından faydalananarak edindikleri gücünü kırdı ve Hindu güç sahiplerine yakınlaşması için gerekli olan ortamı oluşturdu. Bu kapsamda gerçekleştirdiği reformlar ve Racput beyleriyle yaptığı kalıcı ittifak Ekber'i Bâburlu

İmparatorluğu'nun başarısını ve devamlılığını güvence altına alan hükümdar olarak tarihe geçirdi.¹

Bâburlular tarih yazımında çoğu kez **British Raj** (İngiliz Hindistan Sömürgesi) için bir prototip gibi algılanmıştır. Sanki Avrupalı Hindistan Şirketleri'nin motivasyonlarıyla kurulmuş, onların yöntemleriyle yaşamış ve her zaman düşmeye ve yerini bir Avrupalı güce bırakmaya mahkummuş gibi muamele görmüştür. Oysa Bâburlu Devleti ne bir grup Çağatay Türkü'nün gelip geçici bir serüveniydi, ne de Hind'in ve Sind'in zenginliklerini uzaktaki ülkelere kaçıran bir silahlı kumpanyaydı. Bâburlular tarih boyunca görülen bir fenomenin son temsilcileriydiler. Onlar muson yağmurları ve nehir taşkınları kadar bu ülkenin tabî bir parçasıydılar. Onlar Hindistan'a son çare ve kalıcı olarak geldiler, orayı benimsediler ve bütün Hindistan'la aynı kaderi paylaştılar.

Kaynaklar:

Türkistan'da gelişen Çağatay Edebiyatı'nı Hindistan'a taşıyan ve pek çok tarih eserinin kaleme alınmasını teşvik eden ve yabancı gözlemcileri egzotik ihtişamlarıyla büyüleyen Bâburlular için tarihî kaynaklar konusunda kayda değer bir bolluk söz konusudur. Bâburlular konusuna esas sorun bu kaynakların klasik tarihçilik kapsamında değerlendirilebilecek oluşları -yani hükümdar bazlı şehname, kişisel hatırat, seyahatname vb.-, buna karşın arşiv kaynaklarının azlığıdır. Bâbur Şah dönemine kadar bir takım belgeler tespit edilmişse de (tayin fermanları, vakfiyeler, nikah sözleşmeleri) Osmanlı örneğinin yanında bunlar çok küçük bir yekûnu tutar. Bu belgeler “klasik

¹ Bâburlu siyasî tarihi için bkz.: Yusuf Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi**, 3 c., Ankara, TTK Yayınları, 1946, c. II; Catherine B. Asher, **The New Cambridge History of India: I.4, Architecture of Mughal India**, ed. Gordon Johnson, C. A. Bayly, John F. Richards, Cambridge, Cambridge University Press, 1992 (yeniden basım 2013), c. I.4. John F. Richards, **The New Cambridge History of India: I.5, The Mughal Empire**, ed. Gordon Johnson, C. A. Bayly, John F. Richards, Cambridge, Cambridge University Press, 1995, c. I.5; Enver Konukçu, “Bâbürlüler”, **DİA**, c. IV, s. 400-404; Konukçu, “Bâbür”, **a.e.**, s. 396-400; Konukçu, “Hümâyûn”, **a.g.e.**, c. XVIII, s. 481-83; Azmi Özcan, “Şîr Şah”, **a.g.e.**, c. XXXIX, s. 179; Özcan, “Sûriler”, **a.g.e.**, c. XXXVII, s. 541-42; Konukçu, “Ekber Şah”, **a.g.e.**, c. X, s. 542-44; Konukçu, “Cihangir”, **a.g.e.**, c. VII, s. 538-39.

tipte” kaynakların tetkiki için dikkate değer bir potansiyel taşıyalarda bu güne kadar daha çok diplomatik incelemeyle öne çıkmışlardır. Buna karşın **Bâburnâme**², **Ekbernâme**³ ve **Cihângîrnâme**⁴ gibi eserler siyasî, kültürel ve kurumsal tarih çalışanlar için bolca malzeme ihtiva etmektedir. Kaynak çeşitliliğini arttırmak materyalimizin güvenilirliğini de olumlu etkileyecektir.

Baburlu kaynaklarında veri güncelliği ve sürekliliği yönleriyle genel anlatımda iki zirve nokta öne çıkmaktadır. Bunları Bâburnâme’nin son bulunduğu 1529 ve Ekbernâme’nin tamamlandığı 1595 tarihleri dir. Bâburnâme’deki anlatı Mîrzâ Haydar Duğlat’ın tarihi⁵ ve Ekber Şah döneminde devrin tanıklarının katkılarıyla hazırlanan diğer eserlerle⁶ desteklenerek bir bütünlük ve güvenilirlik arzeder. Eserin en önemli işlevi Timurlu İmparatorluğu’nun son buluşu ve Hindistan’a Çağatay göçü süreçlerini aydınlatması, dönemin Timurlu örf, adet ve düşünce yapısını muhafaza etmesidir. Ekbernâme ise Ebû’l-fazl Allâmî tarafından Ekber Şah’ın emri ve yakın ilgisiyle hazırlanmış bir resmî tarih ve üç ciltlik bir külliyattır. Eserin Ekbernâme adıyla üç cilt olarak yayınlanan ilk iki cildi Bâbur, Humâyûn ve Ekber Şahlar dönemlerindeki olayları ihtiva eder. Son cilt genel olarak **Â’in-i Ekberî**⁷ adıyla bilinir. Ekber Şah döneminde devlet kurumlarının genel bir raporu ve analizi niteliğini taşıyan Â’in beş defterden oluşmaktadır. Bunlar merkezî teşkilatı ele alan birinci defter, ordu ve

² Gazi Zahîreddin Muhammed Bâbur, **Baburnâme (Vekayi)**, çev. Reşit Rahmeti Arat, ed. Çetin Şan, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2006.

³ Abu’l-Fazl Allami, **The Akbar Nama of Abu’l-Fazl**, çev. H. Beveridge, 3 c., Calcutta, The Asiatic Society, 1939.

⁴ Nûreddin Muhammed Cihângîr Şah (Selîm), **The Jahangirnama: Memoirs of Jahangir, Emperor of India**, çev. Wheeler M. Thackston, y.y., Oxford University Press, 1999.

⁵ Mirza Haydar Duğlat, **Tarih-i Reşidî**, çev. Osman Karatay, İstanbul, Selenge Yayınları, 2006.

⁶ ‘Abdu-l-qâdir Ibn-i-Mulûk Shâh Badâonî, **Muntakhabu-t-Tawârîkh**, İng. çev. George S. A. Ranking, 3 c., Patna, Academica Asiatica, 1960; Gülbeden Begim: **Hümayunnâme**, çev. Abdürrab Yelgar, 2. bsk., Ankara, TTK Basımevi, 1987.

⁷ Sırasıyla İngilizce ve orijinal Farsça yayınları için bkz.; Abû’l-Fazl ‘Allâmî, **The Â’in-i Akbarî**, çev. Heinrich Blochmann, ed. D. C. Phillott, 3 c., 2. bsk., New Delhi, Atlantic Publishers and Distributors, 1979; Abul-Fazl Allami, **The Ain-i Akbari**, ed. H. Blochmann (Asiatic Society of Bengal), 3 c., Calcutta, The Baptist Mission Press, 1872, (yeniden basım ed. Fuat Sezgin, Frankfurt am Maim, Johann Wolfgang Gothe University, 1993).

askeriyeyi ele alan ikinci defter, maliye ve taşra teşkilatını konu alan üçüncü defter ve kültürel, dinî ve felsefî konuları ele alan dördüncü ve beşinci defterlerdir. Bu bağlamda tezimizde Â'in-in birinci, ikinci ve üçüncü defterlerinde bulunan ilgili bilgilerden istifade edilerek Bâburluların Ekber Şah dönemindeki askerî yapılanmaları tarif edilmeye çalışılmaktadır. Ancak dikkat çektiğimiz gibi, bir kaynak olarak Â'in'i tam manasıyla anlayabilmek için Ekbernâme'nin bütününden, özellikle Ekber Şah'ın iktidarıyla ilgili olan kısımdan, devrin muhalif bir sesi olarak nitelendirebileceğimiz Badâunî'nin **Mutahabu't-tevârih** adlı eserinden, Ekber'in halefî Cihângîr Şah'ın hatıratı mahiyetindeki Cihângîrnâme'den ve en önemlisi Â'in'in Farsça metninden faydalanmak elzemdir. Yine bu doğrultuda tezimizde Bâburlu kaynaklarına ek olarak Emir Timur dönemindeki **Zafernâmeler** ve **Saadetnâme**'den⁸ 18. Yüzyıla ait Manucci'nin **Storia**'sına⁹ geniş bir yelpazedeki pek çok yazılı kaynaktan destekleyici nitelikte istifade edilmektedir. Zira bu eserlerdeki açıklamalar ve anekdotlar Â'in'de anlatılan pek çok hususun daha iyi anlaşılmasını ve tarihî temellerinin görülmesini sağlarken kimi zaman sebep oldukları çatışmalarla araştırmacıyı uyarmaktadır. Â'in'in Farsça metni ise Bâburlu terimlerinin görülmesi, söylemlerinin anlaşılması ve en önemlisi çevirmen hatalarının giderilmesi için gereklidir. Bâburlu kaynaklarındaki çevirilerde, metin, çevirmen ve literatür yetersizliğinden doğan bir takım yanlışlıklar mevcut olup 150 yıllık geçmişi olan bu çalışmalar hakkında kapsamlı bir tashih çalışması henüz yapılmamıştır. Bunun yanında metinlerde yer alan Türkçe kişi adları, unvanlar ve kavramlar hususunda ciddi bir eksiklik söz konusudur. Günümüz şartları ve imkânları dahilinde bu alanda yapılan yanlış okumaların “Hindistan'da böyle mahallileşmiştir” veya “sözlüklerde bulunamamıştır” gerekçesiyle mazur görülmesi mümkün değildir.

⁸ Şerefüddin Ali Yezdi, **Emîr Timur (Zafernâme)**, çev. D. Ahsen Batur, 2. bsk., İstanbul, Selenge Yayınları, 2019; Nizamüddin Şâmî, **Zafernâme**, çev. Necati Lugal, 2. bsk., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987; Sinan Eren, **Tarihçi Gıyaseddin Ali Yezdi'nin Saadetnâme'si (Metin Tercümesi ve Değerlendirme)**, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015.

⁹ Niccolao Manucci, **Storia do Mogor: or Mogul India, 1653-1708**, İng. çev. William Irvine, 4 c., London, John Murray, 1907.

Askerî tarihle ilgilenenler için şü notu düşmek gerekir ki, zikredilen eserler Cevat Şayin'in 3T Kuramı'nda gerekli olan materyalin tamamını ihtiva etmektedir. Timurlu, Moğol ve Avrupa kaynakları da bunlara eklendiğinde incelediğimiz hususlar için de, Sn. Şayin'in üç kriteri için de fazlasıyla veri toplamış oluyoruz. 3T Kuramı bağlamında söz konusu eserlerden özellikle üçü, **Bâburnâme, Ekbernâme (Â'in-i Ekberî)** ve **Cihângîrnâme**, çalışmamızın merkezindeki kaynaklar olarak öne çıkmaktadır.

Çalışmalar:

Türk tarih yazımında Genel Türk Tarihi alanında Kuşanlar ve Akhunlar; Ortaçağ uzmanları tarafından ise Gazne ve Delhi Sultanlıkları hakkında kıymetli çalışmalar ortaya konulmuştur. Bununla birlikte Kuzey Hindistan'daki Afgan hakimiyeti, Bâburlu İmparatorluğu'nun tesisi, gelişimi, dağılması, İran, Afgan ve Racput-Maratha faktörleri konuları hâlâ yeterli ilgiyi görmemekte ve çalışmalar zikredilen daha eski dönemlere odaklanmaktadır. Ulusal Tez Merkezi sisteminde Bâburlu başlığında 13 tez kayıtlı olup bunlardan üçü doktora derecesindedir (son erişim 2020). Yakınçağ ve Urdu Dili çalışanların eliyle Türk-Hint ilişkilerine dair yapılan bir takım çalışmalar ve Urdu edebiyatından yapılan çeviriler memnuniyetle müşahade edilmekte olup bunların popüler ilgiyi de çektikleri görülmektedir. Bu tür tarih çalışmaları özellikle sözde "koloni" çağına odaklanır ve Osmanlı merkezlidir. Zira Doğu Avrupa Türkleri örneğinde olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nin modernleşme süreci Hindistan Müslümanları tarafından ilgiyle takip edilmiş ve bu ilgi seyahatnameler ve arşiv belgeleri gibi bir takım çalışılmaya değer belgelerin üretilmesini sağlamıştır. Buna ek olarak ilahiyatçıların elinden çıkan ve hemen her tarihî döneme odaklanabilen bir takım dinî-felsefî konulu çeviriler ve araştırmalar Hint dünyasını anlamamıza, edebî ve ilmî birikimimizin zenginleşmesine dünya standartlarında bir katkı sağlamaktadır. Yine de, Türkçe literatürde Bâburlu İmparatorluğu'nun kuruluşu, altın çağı ve dağılma süreci gibi alanlardaki çalışmaların Yusuf Hikmet Bayur'un

vefatından bu yana zayıf düştüğü ortadadır. Ulusal Tez Sistemi'nde bu döneme dair yalnız bir doktora tezinin bulunması bunun bir göstergesidir. Genç araştırmacıları bu döneme teşvik etmek ve hiç değilse bibliyografik yönlendirmede bulunmak amacıyla çeşitli eserlerde ve ansiklopedilerde tesadüf ettiğimiz büyük tarihçilere ait başlıklar ve maddeler ise konuya ilgi duyanların susuzluğunu bir nebze dindirmektedir.

Son dönemde askerî tarihin yükselişi her konuda olduğu gibi Bâburlu tarihi konusunda da yeni bir perspektifin ve haklı bir ilginin oluşmasına imkan sağlamıştır. Bu alanda ilk ciddi bilimsel çalışmayı yapan kişinin William Irvine olduğunu iddia etmek yerindedir. Aslında Irvine askerî tarih düşüncesinin oluşumundan çok önce bu yeni okulun incelediği hususların bir kısmını Bâburlu özelinde ele almıştır¹⁰. Ama önce William Moreland'ın yükselttiği itirazlar, ardından İqtidar Alam Khan ve Jos Gommans gibi tarihçilerin yakın zamandaki çalışmaları incelenmesi gereken pek çok meselenin hâlâ mevcut olduğunu göstermiştir. İqtidar Khan'ın çalışmaları özellikle Bâburluların bozkırlı kökleri ve ateşli silahları konularında dikkat çeker. J. Gommans ise bilhassa Afgan-Hint at ticareti ve Hindistan'da at yetiştiriciliği gibi stratejik değeri yüksek bir konuya değinmektedir. Avrupalı bir ses olarak Sn. Gommans'ın Hint denizlerinden çok karasallı ile ilgilenmesi oldukça değerlidir ve ele aldığı konu Hindistan tarihindeki “Kuzey Bozkırlı Fatih” fenomeninin ve İslamiyet'in bölgede yayılışının anlaşılması hususunda çok önemli bir noktaya dikkat çekmektedir. Sn. Gommans'ın ikinci büyük katkısı rahmetli Halil İnalcık'ın Osmanlı Beyliği'nin kuruluşuyla ilgili görüşlerini (bağlı veya bağımsız olarak bilemiyoruz) Bâburlu Devleti'nin kuruluşunu izah etmede başarıyla tatbik edebilmiş olmasıdır. Sn. İnalcık'ın fikirleri bu çalışmanın oluşumunda da ilham kaynağı ve rehber olmuştur. Bunlara ek olarak William Moreland, Irfan Habib ve Shireen Moosvi gibi

¹⁰ William Irvine, **The Army of the Indian Moghuls: Its Organization and Administration**, London, Luzac and Co., t.y.. Irvine'in eserini “geç dönem” ordusuna dair bir inceleme olarak kabul edebiliriz.

tarihçilerin Bâburlu iktisadıyla ilgili görüşlerinden de mümkün olduğunca faydalanıldı. Zira Bâburlu askeriyesi iktisadî hayatla kaynaşmış vaziyettedir.

Hint coğrafyasında Bâburlu tarihi pek çok önyargıya rağmen büyük rağbet görmekte ve özellikle kültürel miras titizlik ve hayranlıkla incelenmektedir. Her yıl çeşitli konuları üzerine yüzlerce, belki binlerce, tez yazılmaktadır. Hintli araştırmacıların eserleri konusunda en öncelikli sorun bilinirlik ve erişilebilirliktir. Yakın dönemde Amerikan üniversitelerindeki araştırmacıların da Güney Asya çalışmaları kapsamında yaratıcı konular ve yaklaşımlarla bu çalışmalara katılım göstermeye başladıkları görülmektedir. Entellektüel ve turistik ilginin yanında Bâburlu Devleti'nin Osmanlı ve Safevîlerin çağdaşı bir devlet modeli sunması özellikle Türk araştırmacıları cezbedeceğini düşündüğümüz en önemli özelliğidir. Çalışmamızda bu devletlerin birbirlerine ne kadar benzediklerine, özellikle Osmanlı Devleti ile örtüşükleri bir takım hususlara dikkat çekilmektedir. Bununla birlikte görülmektedir ki Türk tarih kitaplarında Hindistan hâlâ Osmanlı'nın gizemli bir şekilde hinterlandına sirayet etmediği Avrupa yapımı Arabistan haritaları gibi boş ve detaydan yoksun haldedir. Türk araştırmacılar bu konuyu eserlerine erişimlerinin son derece sınırlı olduğu Hintlilere ve en çok da İngilizlere terk etmiş olmaktan memnundurlar.

Dönem Sınırlandırması:

Bir çalışmanın sağlıklı yürütülebilmesi için ele alınan dönemde sınırlandırmaya gidilmesi bir zorunluluktur. Çalışmamızda, Bâburlu askerî teşkilatının iki asırlık bir sürede geçirdiği süratli değişim göze alındığında bu süreci eski, erken, orta ve geç dönemler olarak evrelere ayırmayı uygun bulduk. Bu dönemleri şu şekilde açıklamak mümkündür: genel olarak Timurlu İmparatorluğu'nu ifade edip 1526'ya kadar uzanan "eski imparatorluk, eski Timurlular dönemi"; Bâbur Şah'ın 1526'da Hindistan'ı fethinden Bayram Hân'ın devirildiği 1560'a uzanan "erken dönem"; konumuzun esas odak noktasını oluşturan Ekber Şah ile halefinin iktidarlarının büyük bir kısmını,

yani 1560-1627 tarihleri arasını kapsayan “orta dönem” ve Şah Cihan’ın iktidarıyla başlayıp Palaşı Muharebesi’ne kadar uzanan “geç dönem”. Eski Timurlu evresi askeriyede, binlerce yıllık geçmişi olan atlı-okçu savaş usûllerinin ve tümen sisteminin hakim olduğu evredir. Erken dönemde bu eski usûllere ateşli silahların dahil oluşuyla yeni bir dönüşüm, iletişim ve entegrasyon evresi başlar. Erken dönemin sistemsel özelliği ise tümen sistemindeki bozulmanın nihayete ererek yönetici zümrelerin tamamen kapıhalkları şeklinde organize olmalarıdır (bkz. aş. 1.1.2. Askerlerin Bağlılığa Göre Tasnifi). Bu teknik ve sistemsel dönüşüm orta dönemde olgunluğa erişmektedir. Her ne kadar Ekber Şah 1556’da tahta oturduysa da Bayram Hân’ın naipliğinde dönemin yapılanması Bâbur ve Humâyûn Şahların saltanatlarıyla aynı özellikleri devam ettirir. Orta dönemi her açıdan Ekber Şah’ın iktidarı ile özdeşleştirmek mümkündür. Burada 1560-75 aralığı Ekber’in gücünü pekiştirdiği ve mansıbdârî sisteminin teşekkülüyle sonuçlanacak olan askerî, malî ve mülkî reformlar üzerinde çalıştığı aralıktır. 1575 sonrası dönem mansıbdârî sisteminin tesisi ve gelişimiyle alâkalıdır. Buna ek olarak Cihângîr Şah’ın iktidarı Ekber Şah dönemindeki gelişmelerin uzun vadeli sonuçlarının ortaya çıktığı bir evre olarak orta dönemde zikredilmektedir. Orta dönemin en önemli ve ayırt edici özelliği tümen ve onun merkezkaç ardılı olan kapıhalkı yapılanmalarının mansıbdârî sistemi ile yeniden düzenlenmesidir. Geç dönemin odak noktası ise Şah Cihan’ın reformları, devletin içeride ve dışarıda ulaştığı limitler ve Âlemgîr Şah saltanatının olaylarıdır. Cihângîr Şah’ın son yıllarını da bu sürede giriştiği kısmî reform teşebbüsleri nedeniyle geç dönemde kabul etmek mümkündür. Geç dönem askeriyesi teknik özellikleri, siyasî gelişmeler ve kaynak incelemesi yönleriyle tamamen yeni bir çalışmayı destekleyecek nitelikte olduğundan çalışmamızın kapsamı dışındadır. İncelememizin odak noktası Ekber Şah döneminde Bâbur lu ordusunun durumudur.

Her süreçte olduğu gibi ele aldığımız tarihî aralıklarda da hiçbir evre tek bir kesin olayla başlayıp bitmemekte, bazı geçiş dönemleri görülmektedir.

Özellike 1504-1526, 1560-1575 ve 1605-1627 aralıkları geçiş dönemleri olarak kabul edilebilir. Öne sürdüğümüz ve tatbik etmeye çalıştığımız bu tasnif şekli Hindistan’da hakim olan din-siyaset bazlı tarih çağları tasnifinin dışında ve biraz hilafında olup teknik ve kurumsal gelişmeleri esas almaktadır.

Yazım:

Bâburlu kaynaklarında pek çok konuda orijinal terimler kullanılmaktadır. Bu terimler Hintçe, Farsça, Türkçe ve Moğolca gibi pek çok dilden gelmektedir. Kullanılan kelimelerde ağırlığın Çağatay Türkçesi’nden Farsça’ya kaydığı ve nihayetinde Farsça’nın terminolojiye ve yazı diline tamamen hakim olduğu görülür. Bunun sebebi geçmiş yüzyıllardaki alışkanlıkların devam etmesidir. Anakronizm endişesiyle resmî dil tabirinden çekinsek de, Timurlu geleneğinde Farsça’nın resmî yazışmalarda hakim dil olduğu hakikattir¹¹. Bunun Ekber Şah’ın ve genel olarak Hindistan Müslümanlarının da bu yöndeki tercihleriyle birleşmesi şüphesiz bahsettiğimiz değişimin esas nedenidir. Ancak Farsça metinlerin kendilerinden Çağatay Türkçesi ve Hintçe kelimelerin günlük hayatta kullanımlarına devam edildiği açıkça görülmektedir. Farsça Â’in’de bile kayda değer bir Çağatay Türkçesi nüfuzu hissedilir. Çalışmamızda kimi terimleri basit transkripsiyonla, kimisi translitere edilerek, kimisini ise Farsça metindeki yazılışlarıyla birlikte direkt olarak vererek pek çok çeviride düşülen bir yanlıştan kaçınmayı, yani onları izah etmeye çalışırken okuyucunun görmek isteyebileceği orijinal terimleri onlardan esirgememeyi hedefledik. Dolayısıyla, kalın harfle ve basit transkripsiyon öğeleriyle yazılan kelimelerin pek çoğu bu orijinal terimleri ifade etmektedir. Bu bağlamda “süvârî” kelimesinin Ebû’l-fazl’ın kullandığı bir tarih terimi olarak Bâburlu ordusundaki bir asker sınıfını ifade ederken “süvari” şekliyle günümüz Türkçe’sindeki binici anlamında kullanılması bir örnek olarak verilebilir. Yine bu bağlamda “onbaşı, yuzbaşı, at-begî” gibi

¹¹ Berthold Spuler, “Central Asia v. In the Mogol and Timurid Periods”, **Encyclopædia Iranica**, c. V.2, s. 172-176, çevirimiçi erişim <http://www.iranicaonline.org/articles/central-asia-v> (1.4.2020’de erişildi).

Türkçe olduğu belli olan unvanları Farsça metinde de bu şekilde geçtiklerini belli etmek için koruyarak verdik. Benzer bir metodu metin içinde özel isimlere de uygulayarak İngilizce, Farsça ve Türkçe arasında bir denge sağlamayı ve Türkçe yazılan tezimizde “Şah Jahan/Cahan” gibi absürt ifadelerin önüne geçmeyi amaçladık. Doğal olarak bu hususlar Türkçe metni kapsamaktadır ve eser künyeleri bu metodun tamamen dışında tutulmuştur. Buna ek olarak, eser çevirilerindeki çevirmenlere ait olan bir takım faydalı eklemeler ve görüşler künyelerde çevirmenlere ait olduklarını göstermek için yazar adı yerine çevirmen adının parantez içinde verilmesiyle işaret edilmiştir. Bu tezde yer alan tablolar ve edebî incelikten çok uzak vaziyetteki İngilizce ve Farsça’dan yapılan çeviriler yazara aittir.

Bu tezde, çoğu tarih incelemesinde olduğu gibi, “Hindistan” adıyla bu gün kendisini Bharat Ganaracya olarak isimlendiren devletin arazisinden daha geniş bir alan kastedilmektedir. Söz konusu alan günümüz Bharat, Pakistan, Bangladeş, Nepal, Keşmir ve Sri Lanka’sını kapsayan, Süleyman Dağları, Himalayalar ve Hint Okyanusu arasında uzanan geniş Hint Yarımadası’dır. “Bâburlu” adı ise “Hindistan Timurluları” anlamında, İngilizce literatürdeki “Mughal” adına daha isabetli bir alternatif olarak kullanılmaktadır. Bu hususla ilgili gerekli bütün izahat Yusuf Hikmet Bayur tarafından **Hindistan Tarihi** adlı eserinde ve Reşid Rahmeti Arat’ın Bâburnâme çevirisine yazdığı girişte, meslektaşlarının henüz Bâbur adını doğru telaffuz etmekte kararsız oldukları bir dönemde verilmiştir¹². Bu ad İngilizce’de “Baburid” olarak pratik ve hedefe odaklı bir şekilde rahatlıkla ifade edilebilir.

¹² Yusuf Hikmet Bayur, **a.g.e.**, c. II, s. 2-6; (Bayur), **Baburnâme**, s. 12-20.

Birinci Bölüm:

Hindistan’da Bir Türk Ordusu

1.1. Bâburlu Askerî Düzeni:

Bâburlu ordusu Ekber Şah tarafından **mansıbdârî sistemi** uyarınca onluk sisteme göre düzenlenmişti. Â’in’de gördüğümüz onbaşı ve yüzbaşı gibi unvanlar bunun göstergesidir. Bununla birlikte yirmibaşı manasındaki **bîstî** rütbesine de sıkça rastlamaktayız. Bu rütbenin kullanımdaki en düşük rütbe olduğu düşünülmektedir¹³. Bâburlu ordusunda onluk sistem haricinde iki tür tasnif veya ayırım yapmak mümkündür. Birinci ve en temel tasnif askerlerin kullandıkları teçhizata göre belirleyebileceğimiz “tîp” veya çeşit şeklindedir. İkinci tasnif ise görev yeri ve bağlı olunan birim veya kişiye göre tespit edebileceğimiz “iç” ve “dış” olarak nitelendirilebilir. Bu tasnif metodlarına kısaca I. tasnif ve II. tasnif diyebiliriz.

Ebû’l-fazl imparatorluk çapında zemîndârların (yerel hak sahipleri) süvârî ve piyâde ayırımı yapmaksızın 4.400.000 kişiyi teçhiz ettiklerini kaydetmiştir¹⁴. Bu zemîndâr kuvvetleri şüphesiz yerelde zemîndâr efendilerinin imtiyazları kapsamında vergi toplama ve asayiş sağlama gibi bir takım vazifeler ifa ediyorlardı ancak tarif ettiğimiz iç-dış yapılanmasının en dışında olup Bâburlu padişahına oldukça dolaylı bir yoldan sembolik olarak hizmet etmekte idiler. Dolayısıyla Bâburlu ordu mevcutlarıyla ilgili bir inceleme yaparken bu dörtbuçuk milyon “milisi” dahil etmemek yerinde olacaktır. Bununla birlikte bu sınırları ve nitelikleri belirsiz silahlı zümrenin Bâburluların üzerinde oturdukları devasa askerî insan gücü potansiyelini yansıttığı söylenebilir. Bu bağlamda Ebû’l-fazl’ın her gün mevcut adam sayısına göre asker adaylarının padişahın huzuruna çıkarıldığını söylemesi

¹³ Irvine, a.g.e., s. 4.

¹⁴ A.g.e., s. 241.

bize Bâburlu asker mevcudunun genelde artış yönünde seyrettiğini işaret etmektedir¹⁵.

1.1.1. Askerlerin Teçhizata Göre Tasnifi (I. Tasnif):

Â'in-i Ekberî'de bütün Bâburlu askerleri açıkça olmasa da başlıca süvârî (binici) ve piyâdegân (yayalar) olarak iki tipe ayrılır¹⁶. Süvârî fil, at ve deveye binen alt-tipteki bütün askerlerin ortak ismi olup ve askerî-idarî kadroları çoğunlukla bu grup teşkil ediyordu (bkz. aş.: Mansıbdârî Sistemi; Ehadî). Çünkü bu birliklerin istenilen kalitede ve ihtiyaç duyulan sayıda oluşturulması yüksek harcamalar, uzmanlık ve denetim gerektiriyordu. Bu, devletin kurucularının mensubu oldukları atlı-savaşçı geleneğin de bir yansımasıydı. Onların düşünce yapısı, kültürel birikimi, teknik ve taktik bilgileri ve yönetim sistemleri tamamiyle süratli atlı birliklerinin mevcudiyetine göre ve onları destekleyecek şekilde gelişmişti. Bu nedenle Â'in'de ordu hayvanları, mansıbdârlar, ehadîler ve diğer biniciler ayrı başlıklar altında detaylandırılırken yayalar hakkındaki bahisler topluca verilmiştir¹⁷. Piyade tipi birliklerin ise -topçular hariç- daha az masraflı oluşları, insan gücü stoğundaki bolluk ve idarelerinin daha basit olması nedeniyle çoğunlukla hizmet kadrolarını oluşturdukları görülmektedir. Bilindiği üzere en eski dönemlerden beri hasat zamanında tarlada, ara dönemde ise askerlikle vakit geçirmek yaygın ve olağan bir geçim biçimiydi¹⁸. Bu nedenle piyâdelerin arasında pek çok geçici veya dönemsel asker bulunuyordu. Zira basit bir eğitimden sonra piyâde olarak hizmet görmek mümkündü. Bunun yanında marangozluk, dericilik, terzilik, demircilik, hamallık ve çobanlık gibi pek çok meslek erbabının sıcak

¹⁵ Blochmann şöyle çeviriyor: "The number of men brought before to his majesty depends on the number of men available.", *Ain*, c. I, s. 170; "بگنرند چند روز هر کمی و فزونی اندازه به و", *Ain(f)*, c. I, s. 157.

¹⁶ Bu ayrım Ebû'l-fazl'ın ifadelerinde belirmektedir, bkz.: *Ain*, c. I, s. 261.

¹⁷ *A.g.e.*, s. 243-60, 261-64.

¹⁸ Jos Gommans, *Mughal Warfare: Indian Frontiers and High Roads to Empire, 1500-1700*, London and New York, Routledge, 2002, s. 10-11; Bkz.: Shereen Moosvi, "The World of Labour in Mughal India (1500-1700)", *Proceedings of the Indian History Congress*, c. LXXV, s. 343-57.

çatışmanın kıyısında ya da geri planda kendisine iş bulması mümkündü. Onların aksine süvârîler sürekli bir eğitim, bakım ve pratik ihtiyacı duyuyorlardı. Bu nedenle masrafları fazla, stokları düşük ve görev süreleri uzundu. Dolayısıyla birlikler arasında kullandıkları savaş aletlerine ve binek hayvanlarına dayanarak tespit edebileceğimiz tip farkı sosyal sınıf farkına da yol açmaktaydı. Bununla birlikte devamlı askerlik işiyle meşgul olan herkes, süvârî ve piyâde ayrımı olmaksızın “sipâhî” olarak isimlendiriliyordu ki bu tabirle tam manasıyla bir savaşçı sosyal sınıfı ifade edilmekteydi¹⁹.

Askerler arasındaki kıdem ve kalite farkının en temel göstergeleri olarak aldıkları ücret miktarı ve şekli öne çıkmaktadır. Daha çok “değer” verilen birliklere ve emirlere onları tatmin, takviye ve teşvik etmek için yüksek gelirler bağlanıyordu. Bu bağlamda Â’in’de bulduğumuz ücret çizergeleri ve kullanılan terimler, örneğin para cinsi (**dâm, rûpîye, mohr**) ve ödeme biçimi (**in’âm, pişkeş, sâliye, mâhiye, rûziye**), ordu içindeki derecelendirme hakkında bize ipucu sağlamaktadır. Basit bir örnekle göstermek gerekirse, 200 Dâm ve 110 Dâm ücret alan iki tüfekçi arasında bariz bir kıdem farkı ve kuvvetle muhtemel ast-üst ilişkisi olduğundan söz edebiliriz. Çünkü -bunlara sırasıyla A ve B tüfekçileri dersek- iki tüfekçinin üstleri onları ele almış, A tüfekçisinin B’den 90 Dâm daha değerli olduğuna kanaat getirmişlerdir. Bu değerlendirmede A tüfekçisinin bir görevi hakkıyla yerine getirip terfisini hak etmesi, terfi vaktinin gelmiş olması, üstlerinden biriyle iyi bir şahsi ilişkisinin olması ya da askere alım sırasında karşılaşılan adam sıkıntısı nedeniyle B tüfekçisinden daha iyi bir anlaşma sağlamış olması gibi pek çok farklı husus etkili olabilir. Burada neden sorusundan çok sonuç dikkat çekicidir; o da yüksek veya düşük ücretli oluşun kıdemler arasındaki farkın bir göstergesi olarak ortaya çıkmış olmasıdır. Bu mansıbdârî sisteminin zaman içinde yaşadığı değişimin kabul görmüş bir yan ürünüdür ve görüleceği

¹⁹ Bu kelimenin çeşitli kullanımları için bkz.: **Baburnâme**, s. 709.

üzere en düşük rütbedeki tüfekçiler arasında geçerli olduğu kadar en büyük mansıbdârlar ve hatta (kendi aralarında) şehzâdeler için de geçerlidir. Örneğin şehzadeler Selîm (Cihângîr) 10.000, Murâd 8.000 ve Dânyâl 7.000’lik mansıblara, dolayısıyla büyük gelir farkına sahiplerdi²⁰. Bu derecelerin belirlenmesinde bir protokol kriteri de olan ekberiyetin esas alındığı görülmektedir.

1.1.2. Askerlerin Bağlılığa Göre Tasnifi (II. Tasnif):

Bâburlu ordusundaki ikinci ayrımın “iç” ve “dış”, diğer bir deyişle “merkez” ve “taşra” kuvvetleri şeklinde mevcut olduğu görülmektedir. Bu kavramlardan “iç” veya “içki” kelimeleri Baburnâme’de pek çok defa bir beyin veya padişahın kapıhalkına mensup kuvvetleri ifade etmek için kullanılmıştır²¹. Bu bağlamda iç beyleri ve birlikleri padişahın yakın hizmetinde bulunan merkezî ordunun unsurlarıydılar. Bu yapılanmanın taşradaki beyler etrafında oluşturulan benzerleri de taşra kuvvetlerini oluşturuyordu. İç ve dış oluş özünde yatay ve dairesel bir hiyerarşinin tarifidir²². Bu hiyerarşide rütbelere ve diğer makamlar yukarıdan aşağıya tepesinde padişah bulunan bir piramit gibi değil, merkezinde padişahlık (veya beylik) makamının bulunduğu iç içe geçmiş bir daireler bütünü olarak sıralanmıştır. Bunun sonucu olarak kişinin doğrudan rütbesinin ne olduğundan ziyade padişaha ya da üstüne olan yakınlığı ve sorumlu olduğu dairenin kapsamı onun sosyo-politik ve askerî konumunu belirlemektedir. Bu yapı, Max Weber’den esinlenen Stephen P. Blake tarafından “patrimonyal bürokratik imparatorluk” olarak tanımlanmıştır²³. Patrimonyal bürokratik imparatorluk özetle bir devletin hükümdar tarafından bir aile reisinin

²⁰ A.e., s. 321.

²¹ (Arat), **Baburnâme**, s. 671. Bu kavram benzer bir kasıtlı Orhon Yazıtları’nda da yer alır. Yazıtlarda “iç” merkezi, “içik” ise (muhtemelen “içki”nin erken hâli) bağıl veya dahil olduğu ifade eder. Bkz.: **Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk**, ed. Talat Tekin, 2. bsk., Ankara, Bilgesu, 2018, s. 92.

²² Gommans, **Warfare**, s. 85.

²³ Stephen P. Blake, “The Patrimonial Bureaucratic Empire of the Mughals”, **The Journal of Asian Studies**, c. XXXIX, no 1., y.y., 1979; Gommans, **a.g.e.**, s. 42.

(patriarch) kapıhalkını (household)²⁴ yönetmesi gibi yönetilmesidir. Bu nedenle teşkilat ve söylem hükümdar odaklı gelişir, güç merkezleri arasında bir ilişkiler ağı oluşturur ve bu ağ diğer beylerin kapıhalklarının oluşturduğu hücreleri birbirlerine ve merkeze bağlar. Blake'in bu tanımı, yine Weber'den hareketle, Osmanlılar üzerinde Halil İnalcık tarafından bağımsız olarak denenmiştir²⁵. Türk-İslam devletlerindeki patrimonya veya sultanizm konusu ileride detaylıca ele alınacak olan mansıbdârî sistemiyle de düşünce açısından yakından ilgilidir.

Ebû'l-fazl Allâmî imparatorluk işlerini üç bölüme ayırmıştır. Bunlar doğrudan padişah ve “iç” teşkilatını ifade eden “menzil”, orduyu ve onunla ilişkili birimleri tanımlayan “sipâh” ve taşra yönetimini kapsayan “mülk” şeklindedir²⁶. Bunlar hükümetin üç ayağını oluşturup birbirlerini destekliyor ve kapsıyorlardı. Padişah her üçünde de en üst otoriteydi. Konumuz çoğunlukla sipâh-âbâdî diye tabir olunan ordu birimlerini kapsasa da görüleceği gibi hem menzil hem de mülk ordu teşekkülü, ikmâlî, intikali ve benzeri işler ile yakından ilişkiliydi. Örneğin askerî levazımâtın tespiti, alımı veya üretimlerini kolaylaştırıcı tedbirlerin düzenlenmesi, tayinler ve orduya kayıt gibi işler menzil tarafından halledilirken asker toplama, vergi tahsili, nakli, ücret dağıtımı, kalelerin bakımı ve taşrada asayişin sağlanması gibi konular mülk kapsamında gerçekleşiyordu. Sipâh başlığı daha çok mevcut ordunun yönetimi ve bakımıyla ilgilidir. Başka bir açıdan bakarsak, merkezi temsil eden menzil (iç) ile taşrayı temsil eden mülkün (dış) kesişiminde sipâh diye tabir edilen ordunun vücuda geldiğini görürüz. Bu bağlamda teknik ve taktik özelliklerle daha ilgili olan birinci tür tasnifin aksine ikinci tür tasnifin organizasyon biçimiyle ve tefekküratla daha alâkadar olduğu söylenebilir.

²⁴ İngilizce çalışmalarda “household” veya “court” olarak ifade edilen bu kavram genellikle padişahın iç veya saray teşkilatını ifade eder. Bu nedenle kapı, hane, hanehalkı olarak çevrilebilir. Halil İnalcık da kapıhalkı ifadesini tercih etmektedir; bkz.: Halil İnalcık, “Kutadgu Bilig’de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri”, **Osmanlı’da Devlet, Hukuk ve Adâlet**, 4. bsk., İstanbul, Kronik Kitap, 2017, s. 20-21.

²⁵ Halil İnalcık, “Adâlet ve Şikâyet Hakkı: ‘Arz-i Hâl ve ‘Arz-i Mahzar’lar”, **Osmanlılar Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler**, 9. bsk., İstanbul, Timaş, 2016, s. 128.

²⁶ Abul-Fazl-i Allami, **The Ain-i Akbari**, c. I, s. 7.

1.2. Askerlikle İlgili Yüksek Makamlar ve Unvanlar:

1.2.1. Sipâhsâlâr ve Sûbedâr:

Bâburlu ordularının baş kumandanı Timurlu Hanedanı'nın bir mensubu olan padişah idi. Padişahlar askerî seferleri bizzat kumanda edebildikleri gibi pek çoğuna astlarını da tayin etmişlerdir. Bu durumda orduyu padişahın fermanıyla komuta eden kişiye **sipâhsâlâr** deniliyordu. Sipâhsâlâr'ın yetkilerinin askerî ve idarî konularla sınırlı olup malî işler için bir başka görevlinin ona eşlik ettiği ve bu ikisinin uyumlu çalışmasına dikkat edildiği görülmektedir²⁷. Sipâhsâlârların sorumlu oldukları operasyon kapsamında tam bir selahiyete sahip oldukları görülmektedir. Bir bey sipâhsâlâr tayin edildiğinde kendisine belirli bir eyaletin zaptı ya da ordunun imhası şeklinde genel direktifler verilir, emri altına bir kaç bey tayin edilir ve süreç boyunca gerekli oldukça yeni birlikler, hazine ve beyler gönderilerek takviye edilirdi²⁸. Sipâhsâlâr belirli yerlerin zaptı için astı olarak belirlenen komutanları kendi inisiyatifleriyle görevlendirebiliyor, yüksek mansıbdârlıklar için aday önerebiliyordu²⁹. Bu rütbenin adı ilerleyen zamanda **sûbedâr** olarak değişmiştir, çünkü genel uygulama bir komutanın sipâhsâlâr olarak zaptettiği bölgenin idaresini merkezin onayıyla üstlenmesi şeklindeydi. Bunun neticesi olarak da baş kumandanlıklar eyalet (sûbe) valiliğine evrilmiştir. Bu eski Türk-Moğol devletlerinde gördüğümüz **tümen** yapılanmasının devamı niteliğinde bir uygulamaydı. Ebû'l-fazl Bâburlu idarî sisteminde sûbedârın görev alanında askeriye ve mülkiye arasında bir farkın olmadığını şu şekilde işaret etmektedir: “Birlikler ve sûbedeki insanlar onun emri altındadır ve refahları onun adil idaresine bağlıdır”³⁰.

Sipâhsâlâr'ın görevleri asker toplamak, idare alanında asayiş, refahı ve gelirleri arttırmaya yönelik tedbirler alıp yatırım yapmak, yetkisi dahilinde – özellikle “askerî” konularda- dava görmek, bölgesiyle ilgili istihbarat

²⁷ **Jahangirnama**, s. 9, 289.

²⁸ **Baburnâme**, s. 514.

²⁹ **Jahangirnama**, s. 268, 278.

³⁰ Allâmî, **The Â'in-i Akbarî**, c. II, s. 37.

toplamak, görevlendirildiği askerî operasyonları komuta etmek ve merkez unsurlarının vazifelerini icralarında her türlü kolaylığı sağlamak olarak örneklendirebilir³¹. Kendilerine yüklü hazineler, geniş topraklar, kalabalık bir nüfus ve ordular emanet edilen bu kumandanlar doğal olarak tuğ, fil, hilat, davul, kılıç ve prestijli unvanlar gibi pek çok şeref ve iktidar nişanesiyle taltif ediliyorlardı (bkz.: 1.2.2. Hân, 2.1.1. Mansıbdârlik)³².

1.2.2. Hân:

Hân unvanı İslâm Devleti'ndeki "emîr"e karşılık olarak Delhi Sultanlığı ve Bâburlu Devleti'nde yüksek rütbeli devlet adamları/komutanlar tarafından kullanılmıştır. Bu unvan Farsça olup "bey" manasında kullanılır³³. Bu yüzden Türk-Moğol hükümdar unvanı olan han ile karıştırılmamalıdır³⁴. İkisi de aynı şekilde yazılır ve isimden sonra gelir. Ancak Timurlu geleneğinde Türkçe han yalnızca Moğol hükümdarlar ve ondan türetilen "hanzâde" Cengiz Han soyundan gelen diğerleri için isim sonunda kullanılmıştır. Sultanlık ve Bâburlular tarafından kullanılan hân, Safevîlerinkiyle benzerlik gösteriyordu³⁵. Bu yönüyle unvan belirli bir vazife icrasını veya görev alanını değil, bir statüyü ifade etmekteydi.

Mansıbdârî sistemi içinde hânlar yüksek idarî kadroları ve komutanlıkları işgal ediyorlardı. Her ne kadar ırsi bir unvan olmasa da hânların çocuklarına "Mîrzâ" yani "Emîr-zâde" lakabının verildiği görülmektedir³⁶. Pek çok yazarın gözünden kaçan bir detay mîrzâ lakabının ismin başına geldiğinde bir emirin soyundan gelindiğini, sonuna geldiğinde ise

³¹ A.e., s. 38-39.

³² **Jahangirnama**, s. 395; Badâunî, a.g.e., c. II, s. 33.

³³ F. Steingass, **A Comprehensive Persian-English Dictionary, Including the Arabic Words and Phrases to Be Met with in Persian Literature**, 5. bks, London, Routledge and Kegan Paul Limited, t.y., s. 443.

³⁴ Abdülkadir Donuk, **Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988, s. 26-28.

³⁵ Eralp Erdoğan, **Safevi Devleti'nin Askerî Teşkilatı**, ed. Ayşe Atıcı Arayacan, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2019, s. 142-44.

³⁶ Badâunî, c. II, s. 34.

Emir Timur'un soyundan gelindiğini işaret etmesidir³⁷. Çevirilerde kolaylıkla ihmal edilen bu detay mevcudiyetini Baburnâme ve Tarîh-i Reşîdî gibi erken dönem kaynaklarında göstermektedir. Bâburlu kaynaklarında Ekber Şah dönemine kadar “Bey” unvanının hakim olduğu, sonrasında Hân'ın yagınlık kazandığı izlenimi oluşmaktadır. Bunda Bâbur ve Humâyûn Şahlar dönemlerinde Çağatay, Özbek ve Türkmen asıllı beylerin yüksek mevkilerde bulunmalarının etkili olduğu düşünülebilir.

Vekîl, atalık, sipâhsâlâr gibi büyük emirlerin terfilerinin tuğ, fil, at, kılıç, hilat gibi iktidar sembolleri hediye edilerek yapıldığı görülmektedir³⁸. Buna ek olarak hânlar içinden bazıları **hân-ı hânân**, hân-ı kelân, hân-ı cihân, hân-ı âlem ve hân-ı azam gibi lakaplarıyla ayrıca taltif ediliyorlardı³⁹. Bu unvanlardaki terkip i'si zamanla pratik kullanım nedeniyle düşmüş ve unvanlar **hân-hânân**, hân-cihân şeklini almıştı⁴⁰; tıpkı “Beyler Beyi”nin “Beylerbey” haline gelmesi gibi. Hân-hânân devletin bütününde askerî ve idarî anlamda geniş yetkileri olan emirdi ve özel iktidar alâmetleri kullanıyordu⁴¹. Hân-hânân orduda padişah makamını, yani merkezi temsil ediyordu. Bunun için sağ ve sol kollardaki hânların da komutanı olduğunu işaret eden bu unvanı almış olabilir. Bu açıdan bakıldığında erken dönem Bâburlularda bu unvanın ifade ettiği anlam, sağ ve sol uç beylerini merkezdeki Gelibolu ve daha sonra Edirne'den komuta eden erken dönem Osmanlı Rumeli Beylerbeyi ile oldukça benzeşmektedir. Hân-hânân kalıcı bir unvan olmasa da saygı icabı Ekbernâme, Muntahabü't-tevârih ve Cihângîrnâme'de sâbık sahipleri için kullanılmaya devam edildiği görülmektedir. Daha önemlisi hân-hânânlık doğrudan yetki sağlayan bir unvan olmayıp yüksek bir onorifik olma özelliğine sahiptir. Bâbur Şah'ın bu unvana dair ilk izlenimleri de bu şekildedir⁴². Bu nedenle hân-hânânlara çoğunlukla “vekîl” ve “sipâhsâlâr” gibi yüksek makamların

³⁷ Duğlat, a.g.e., s. 38-39.

³⁸ **Jahangirnama**, s. 29.

³⁹ **Baburnâme**, s. 519.

⁴⁰ (Thackston), **Jahangirnama**, s. XII.

⁴¹ Badâunî, a.y..

⁴² **Baburnâme**, s. 591.

verildiğini görüyoruz. Hân-hânânın Cihângîr Şah dönemindeki mansıp karşılığının 7.000/7.000 **do-esp û sî-espî** olduğu anlaşılmaktadır⁴³. Bu bağlamda Ekber Şâh döneminde 5.000/5.000, yani hanedan üyesi olmayan biri için mümkün olan en yüksek derece, olduğunu varsayabiliriz (bkz. aş.: 2.1.1. Mansıbdârî Sistemi). Ebû'l-fazl'ın devlet büyüklerini sayarken tercih ettiği sıralama Hân-hânânın teşrifatta, dolayısıyla mansıbdârî sisteminde, konum olarak şehzâde ve Timurlu Hanedanı'na mensup diğer mirzalardan sonra geldiğini işaret etmektedir⁴⁴.

1.2.3. Vekîl:

Bâburlu iç teşkilatının başındaki görevli **vekîl** idi⁴⁵. Türkistan'da “**halife**” olarak adlandırılan bu görevli genel anlamda padişahın dahil olduğu bütün işlerde onun baş yardımcısı ve danışmanı olup “nûyînân-ı devlet” olarak adlandırılan emir ve asiller sınıfının da başı addediliyordu⁴⁶. Anlaşıldığı kadarıyla hân-hânân ve atalık unvanlarına eşlik eden bu makamın malî konularda da dikkate değer bir etkinliği vardı⁴⁷. Bu bağlamda Bayram Hân'ın zoraki emekliliğine giden süreçte öne çıkan sebeplerin başında devlet kaynakları üzerinde kurduğu denetimin olduğu hatırlanabilir⁴⁸. Bâburluların ilk asrı için görev yapan sekiz vekîlin isimlerini biliyoruz. Bunlar Bâbur Şah'ın uzun yıllar hizmetinde bulunan halifesi Nizameddin Ali Barlas, Ekber Şah'ın atalığı Muhammed Bayram Hân Türkmen, Mun'im Hân, Atga(h) Hân(?), Bahâdur Hân, Hoca Cihân, Bayram Hân'ın oğlu Mîrzâ Abdurrahim Hân ve Mîrzâ Köke Hân şeklindedir⁴⁹. Herhangi bir net ifade bulunmasa da üstlendiği roller dikkate alındığında Mîrzâ Haydar Duğlat'ın da uzun süre Kâmrân Mîrzâ ve kısa bir süre Humâyûn Şah için vekillik/halifelik yaptığını düşünebiliriz. İsimlerinin önerdiği ve biyografilerde anlatıldığı kadarıyla ilk

⁴³ **Jahangirnama**, s. 289, 427.

⁴⁴ **Ain**, c. I, s. 327-38.

⁴⁵ **Ain**, c. I, s. 5.

⁴⁶ A.y..

⁴⁷ **A.e.**, s. 6.

⁴⁸ Badâonî, **Muntakhabu-t-Tawârîkh**, c. II, s. 29-30.

⁴⁹ **Baburnâme**, s. 170; **Ain**, c. I, s. 595.

asırdaki vekillerin tamamının Türk-Moğol -özellikle Türkmen- kökenli oldukları anlaşılmaktadır.

1.2.4. Mîr-Bahşî ve Bahşîler:

Bâburlu ordularına genel kurmay düzeyinde komuta eden görevli **mîr-bahşî** (بخشی میر) idi. “Bahşî” veya “**bahşî/baksı**” kelimesinin kökeniyle ilgili çeşitli tartışmalar yürütülmüştür⁵⁰. Çince, Sanskrit ve Türkçe kökenli olduğu öne sürülmüş olan bu kelime Türk-Moğol devletlerinde özellikle XIII. yüzyıldan sonra yazman, sekreter, münşir gibi anlamlarda kullanılmıştır; bu haliyle dîvân (maliye) görevlisinin ismi haline gelmiştir⁵¹. Eski Timurlu sisteminden miras kalan bahşîlik Bâburlularda ordu ile daha yakından ilişkilidir⁵². Malî işlere vezîr ve dîvânların baktığı Bâburlu sisteminde bahşîler denetimler, asker alımı, mansıb tayini ve özellikle askerlere ücret tevcihi konularında sergiledikleri tahkikat ve icraat yetkileriyle öne çıkmaktadır⁵³. Ordu listelerinin bahşîler tarafından oluşturulduğu, ne kadar ücret alacaklarının düzenlemeler kapsamında onlar tarafından zaptedildiği ve pek çok askerlikle ilişkisiz kişinin de bu listeler üzerinden ücret aldıkları düşünüldüğünde hem bahşîlerin tarif edilen değişimi nasıl yaşadıkları hem de ne kadar etkin bir konumda bulundukları anlaşılmaktadır.

Merkezde bulunan mîr-bahşî iç teşkilatın esaslı görevlilerinden ve imparatorluğun en yüksek mevkilerinden birini teşkil ediyordu. Bu bağlamda Ebû'l-fazl'ın Ekber'in vekîl ve vezîrlерinden sonra mîr-bahşîlerinin ismini vermesi anlam kazanmaktadır⁵⁴. Ebû'l-fazl'ın anlattığı bürokratik hiyerarşiye

⁵⁰ Reşîdüddin Fazullah, **Câmiu't-tevârih (İlhanlılar kısmı)**, çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamiour Khelejani, 1. bsk., Ankara, TTK Yay., 2013, s. 38, dpt. 25; Bertold Spuler, **İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür, İlhanlılar Devri, 1220-1350**, çev. Cemal Köprülü, 3. bks., Ankara, TTK Yay., 2011, s. 304; Orhan Fuat Köprülü, , “Bahşî”, **DIA**, c. IV, s. 520-21.

⁵¹ A.g.m..

⁵² Bkz.: Hayrunnisa, Alan, **Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular 1390-1506**, 2. bsk., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2015, s. 279-80; İsmail Aka, **Timurlular: Orta Asya'nın Parlak Devri**, İstanbul, Kronik Kitap, 2019, s. 128.

⁵³ **Ain**, c. I, s. 6, 270-71.

⁵⁴ **A.e.**, s. 595.

göre mîr-bahşînin saraydaki konumunun vezîrden sonra geldiği görülmektedir⁵⁵. Bu doğrultuda şu ana kadar anlatılanlardan yola çıkarak şehzâdeler, vekîl, vezîr ve mîr-bahşî şeklinde bir protokol sıralaması yapmamız mümkündür. Bahşîlerin tayini fermân-ı sabtî denilen ve yüksek makamların atamasında kullanılan fermanla gerçekleştiriliyordu. Mîr-bahşî tayin edilen kişiye makamının sembolleri olarak hilat, kılıç ve hokka-kalem hediye ediliyordu⁵⁶. Mansıbdârî sistemindeki konumu hakkında bir fikir vermesi açısından, Cihângîr Şah döneminde Mîr-bahşî Hoca Ebû'l-hasan'ın mansıbının 1618 yılında 4.000/2.000, 1620'de 5.000/2.000 olduğunu belirtebiliriz⁵⁷.

1.2.5. Daruga:

Daruga unvanı Moğol ve Timurlu İmparatorluklarında yetki sınırları ihtiyaca göre değişen bir tür askerî-mülkî vali olarak kullanılmıştır⁵⁸. Bâbur Şah döneminde Türkistan'da bozulmaya yüz tutmuş tümen sistemi içinde birkaç köyden oluşan beldelerin veya bir şehrin askeri kuvvetlerinden sorumlu kişi, kaptanı ve yine valisi olarak karşımıza çıkmaktadır⁵⁹. Â'in'de ise daruganın toprak idaresiyle ilişkisi kesilmiş olup hemen her idarî birimde bulunan icraî yetkilere sahip bir müffetiş, komiser (**superintendent**) rolündedir⁶⁰. Cihângîrnâme'de darugaların hassa arazilerinin gelirlerini yönettikleri, limanları denetledikleri, kervansaray ve kale tahkimatları gibi imar işlerine baktıkları; bunun yanında bizzat toprağı ekip biçme gibi işlerden men edildikleri görülmektedir⁶¹. Dolayısıyla Cihângîr Şah döneminde darugaların değer üretiminden çok kaynak yönetiminden sorumlu oldukları

⁵⁵ A.e., s. 271-72.

⁵⁶ A.e., s. 271; **Jahangirnama**, s. 28.

⁵⁷ A.e., s. 259, 342.

⁵⁸ Fuat Köprülü, "Daruga", **DIA**, c. VIII, s. 505-6; İsmail Aka, **Mirza Şahruh ve Zamanı (1405-1447)**, Ankara, TTK Basımevi, 1994, s. 192. Ensar Macit, **Timurlu Devleti'nin Askerî Teşkilatı**, T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2012, s. 48.

⁵⁹ Bkz.: (Arat), **Baburnâme**, s. 656-57.

⁶⁰ Bkz.: **Jahangirnama**, s. 48, 464.

⁶¹ A.g.e., s. 26, 241.

anlaşılmaktadır. Mansıbdârî sistemi içindeki konumu belirtilmeyen bu görevlilerin derecelerinin denetlemekle görevlendirildikleri işlere göre değişiklik gösterdiğini görülmektedir (bkz. aş.: 2.1.1. Mansıbdârî Sistemi; 3.1. Â'in-i Pergûştî). Bununla birlikte Cihângîr Şah döneminde Kambay Limanı darugasının derecesinin 1500/400 olduğunu not düşebiliriz⁶². Dolayısıyla Moğollardan Bâburlulara bu unvanın ilgi alanı değişmişse de temel fonksiyonu olan müfettişliği koruduğu görülmektedir.

1.2.6. Fevcdâr:

Ekber Şah döneminde fevcdâr, sûbedârın astı olarak birkaç pergeneden oluşan bir serkârın askerî-mülkî amiriydi⁶³. Bu bağlamda Türkistan'daki Timurlu darugasına (bkz. yuk.) veya Osmanlı'daki sancak beyine tekabül etmektedir. Ancak Moğol ve Timurlu Devletlerindeki darugalığın yerini fevcdâr denilen görevlinin aldığı söylemek aceleci davranmak olacaktır. Ekber Şah döneminde Türkçe ve Moğolca kaynakların Farsçaya çevrilip bu dillerdeki unvanlar için yine Farsça karşılıklar oluşturulduğu akla getirildiğinde fevcdâr ile daruga arasında bir fark olup olmadığı hakkında soru işaretleri yükselmektedir. Ebû'l-fazl fevcdârın görevlerini vergi tahsilinde karşılaşılan sorunları gidermek, asi unsurlara ikna yoluyla veya zor kullanarak itaat ettirmek, yetki alanında devriye gezmek ve sorumluluğu altında olan askerleri denetleyip yoklama kaydı tutmak olarak vermiştir⁶⁴. Özellikle bu son ifade söz konusu şüphemizi kuvvetlendirmektedir.

⁶² **Jahangirnama**, s. 241.

⁶³ **Ain**, c. II, s. 41-42.

⁶⁴ **A.e.**, s. 42.

İkinci Bölüm:

Muharip Güçler ve Organizasyon

2.1. Süvârî Sınıfı:

Ebû'l-fazl Allâmî Â'in'de açıkça bir süvârî sınıfından bahsetmese de eserde başlıkların düzenlenme şekline bu yönden bir ayırım oluşturulduğu görülmektedir. Bunun yanında bizlerin de mantığın verdiği selahiyetle böyle bir ayırım yapmamız mümkündür. Süvârî sınıfına dair başlıklar Â'in'de orduyla ilgili kısımların çoğunu kapsar. Buralarda genellikle askerlerin aldıkları ücretler, ödeme biçimleri ve kısmen kullandıkları teçhizat hakkında bilgi verilmektedir. Koşum takımlarına ve hayvanların bakım masraflarına dair müstakil başlıklar mevcuttur. Eser tarif ettiği asker tiplerinin pek çok işlevinden de bahseder. Ancak Â'in'deki bu verileri çalışan kişi eserde yürürlükte olan sistemin ideal bir versiyonunun sunulduğunu hatırlamalıdır.

2.1.1. Mansıbdârî Sistemi:

Osmanlıların devşirme, Safevîlerin, Memlûkların ve Delhi Sultanlığı'nın gulâm sistemini kullandıkları dönemlerde onların çağdaşı olan Timurlu ve Bâburlu ordularında bu konuda görülen eksiklik oldukça dikkat çekicidir. Türkistan'da bu boşluk boylar ve tümen sisteminin engin ve kapsayıcı yapısıyla doldurulur. Bâburlu tarihinde ise, en kendine özgü ve dikkat çekici başlıklardan biri olarak, **mansıbdârî sistemi** öne çıkar.

2.1.1.1. Kökeni:

Arapça bir kelime olan mansıb⁶⁵ (منصب) makam, mevki, büyük memuriyet, tayin yeri gibi anlamlara gelmektedir⁶⁶. Kendisine böyle bir görev

⁶⁵ Türkçe "mansıb/p". Arap ve Hint dillerinde "ı" harfi olmadığı için Latin alfabesinde "mansab" olarak yazılır. Bu şekilde İngilizce literatürde yer bulmuştur. Bu güne kadar çoğu Türkçe çalışmada İngilizce'deki mansab şeklinin kullanıldığını gözlemledim. Günlük konuşmada pek kullanmadığımız bu kelime için Arapça bilen birkaç kişiye danıştıktan sonra mansıb/p kullanımını tercih ettim. Çağatay Türkçesi'ndeki telaffuzunu bilemiyorum.

verilen kişiye “mansıbdâr” (منصبدار) denilir. Mansıbdârlık sistemi pek çok açıdan ilk bakışta “tümen”⁶⁷ sistemine benzetilebilir. Zira tümen teriminde onluk sistem ve askerî-idarî yetkinin paylaşımı vurgusu vardır. Ne var ki, teoride birbirine yakın olan tümen ve mansıb pratikte benzeşmezler, çünkü mansıbdârî sistemi çok daha esnek bir yapıdır. Mansıb, tümenin aksine, belirli bir zümrenin yada arazinin askerî-mülkî idaresini değil, bu tür ihtiyaçlarla ilgilenmek için “devlet hizmetinde bulunma durumunu” ifade eder⁶⁸.

Mansıbdârlık sisteminin kökeninin Ekber Şah döneminden öncesine, özellikle Bâbur Şah’ın Kabil hakimiyeti dönemine dayandığına dikkat çekilmiştir⁶⁹. Bu zaman aralığında (yaklaşık 1504-26) Bâbur bölgedeki pek çok savaş beyinden biriydi ve kendisine **patrimonial** bağlarla bağlı bir kaç savaşçı grubunu (**warband** veya **bölük**) idare etmekteydi. Emir Timur’un ve Cengiz Han’ın soyundan oluşu diğer beyler içinde sivrilmesini büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. Öyle ki, Özbekler Timurluları Türkistan’dan attıklarında önceden Muhammed Şeybânî Han tarafından mağlup edilen Çete (Doğu Çağatay) Moğolları ve Çağatay Türkleri’nden Horasan’daki Sultan Baykara’ya sığınmayan gruplar Bâbur’un hizmetine girdiler⁷⁰. O da bu az sayıdaki kuvvetle Kabil’i ele geçirip kendi küçük beyliğini kurdu (1504). Timurlu İmparatorluğu’nun son güçlü halefi olan ve Hüseyin Baykara’nın iki oğlu tarafından müstereken yönetilen Horasan Timurluları’nın yıkılmasıyla başsız kalan unsurlar Bâbur’un kapısına akın etmeye başladılar. Bâbur böylece güçlendi ve Kabil’de nüfuzu arttı. 1508’de geleneksel Timurlu unvanı olan mîrzâyı bırakıp padişah unvanını alarak kendisiyle başlayan yeni bir silsilenin başlamasını ve bağımsız hükümranlılığını ilan etti⁷¹. Bu süreçte Bâbur’un

⁶⁶ Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, 5. bsk., İstanbul, Kapı Yayınları, 2011, s. 1496.

⁶⁷ Örneğin bkz.: **Baburnâme**, s. 727. Eserde “tümen” ilçe, sancak, pergene gibi vilayet altı bir idarî birim olarak kullanılmaktadır. Ebû'l-fazl’ın **Ain**’de saydığı görevliler arasında **Baburnâme**’de görülen “tümen begi” unvanı yer almaz. Tümen için bkz.: Osman Özgüdenli, “Tümen” **DIA**, c. XLI, s. 461-462.

⁶⁸ Irvine, **a.g.e.**, s. 4.

⁶⁹ Gommans, **Warfare**, s. 43 ve ilgili bölümler: s. 39-56, 81-82.

⁷⁰ **Baburnâme**, s. 278.

⁷¹ **Baburnâme**, s. 405.

Bâburnâme'de müşahade ettiğimiz idare yöntemleri kendisine sığınan hiç kimseyi geri çevirmemeyi, şahsına ve hanedanına kötülük etmiş ve elleri kana bulanmış kimselere bile merhametle ve onurlarını incitmeden muamele etmeyi, kapıhalkına ve kendisine bağlı diğer gruplara yer açmak ve onların geçimlerini sağlamak için doyumluk elde etme amacıyla “asi” Afgan aşiretlerine karşı ve Hind’e akınlarda bulunmayı kapsıyordu. Bu tespitler bize Bâburlu cemiyetinin bu en erken devirlerinde Sn. Halil İncalcık'ın önemle vurguladığı “nökerlik-gariplik” yolunda olduklarını göstermektedir⁷². Bu kapsamda J. Gommans'ın **warband/savaşçı grubu** ile tarif ettiği yapı için Türkçe literatürde nökerçilik karşılık olarak alınabilir⁷³. Gommans nökerçiliğin “açıklık”⁷⁴ prensibinin Bâburluların kuruluş sürecindeki siyasî ve askerî eylemlerini yönlendirdiği öne sürülmüştür⁷⁵. Açıklık prensibinin karşılığını Ebû'l-fazl'ın şu ifadelerinde bulmak mümkündür: “Ancak Hindûstân her şeyin serbest olduğu, kimsenin kimseye karışmadığı ve insanların dilediğince yaşadığı yeterince geniş bir memleketir.”⁷⁶; “O (sûbedâr) hiçbir insanın itikatına karışmamalıdır.”⁷⁷. Bu bağlamda gelecekte Ekber'in içinde yetişip benimseyeceği değerlerin altyapısının söz konusu dönemde oluştuğu kabul edilebilir.

Açıklık ilkesi dili, dini, mezhebi, soyu ve sosyal sınıfı/kastı ne olursa olsun beyin münasip bulduğu herkesin o beyin savaşçı grubuna girebilmesini, nökeri olarak savaşmasını ve gelirlerden ve onurlardan hakkına düşen payı alabilmesini öngörür. Bu gruplar içinde doyumluk temini ve paylaşımından sonra belki en önemli şey “yoldaşlık” ve “aidiyet” duygularıdır⁷⁸. Bu bağlamda **Bâburnâme**'de anlatılan içki ve eğlence meclislerinin esasında pek

⁷² Halil İncalcık, “Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Problemi”, **Fütühat**, s. 103; İncalcık, **Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I**, 63. bsk, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, c. I, s. 26-33.

⁷³ **Bâburnâme**, s. 700-701.

⁷⁴ Gommans, **a.g.e.**, s. 41.

⁷⁵ A.y..

⁷⁶ **Ain**, c. I, s. 185.

⁷⁷ **Ain**, c. II, s. 39.

⁷⁸ Gommans, **a.g.e.**, s. 44; İncalcık, a.y..

çok savaşçı grubu liderinin bir araya gelip sosyalleşmesine ve yakın ilişkiler kurmalarına imkan sağlayan toplantılar oldukları anlaşılmaktadır⁷⁹. Bâbur'un şiirleri ve içki meclisleriyle beylerini kendisine yakın tutmaya çabaladığı düşünüldüğünde Bâburnâme'de anlatılan askerî hareketler sırasında düzenlenen eğlence meclisleri hiç de konu dışı veya vakitsiz aktiviteler olarak gözükmemektedir⁸⁰.

Osmanlılar ve Safevîler hükümdarın iktidarını asları olan beylerin geleneksel ayrıcalıkları ve hükümdarla olan şahsi münasebetleri vesilesiyle kısıtlayan ve müdahaleye açan nökerçilik ve boy düzeninin üstesinden gelerek konumlarını kuvvetlendirebilmek için büyük sayılarda gulâm yetiştirme yoluna gittiler. Böylece atalarının nökerlerinden kalma uç ve boy beylerine karşı siyasî ve askerî sahada kendi saflarında bulunacak yeni unsurlar ve fraksiyonlar oluşturdular⁸¹. Bu bağlamda gulâm/kul/memlûk sistemi boy, uç ve nöker beyleri gibi (görece aristokratik) unsurların gücünün merkezi esir etmesini önleyen bir **denge** aracıydı. Bâburlular örneğinde ise açıklık ilkesi sayesinde pek çok unsur devlet kademelerinde kendilerine yer buldu ve hükümdarın ihtiyaç duyduğu çok unsurlu yapıyı vücuda getirdi. Bundan ötürü Bâburlu padişahları bir gulâm sınıfı teşkil etme mecburiyeti hissetmediler. Mevcut durumda seleflerinin, ekseriyetini Çağatay, Moğol ve Özbeklerin oluşturduğu, “nöker” beylerine karşı kullanabilecekleri pek çok Fars, Türkmen ve bu sonuncuları dengelemekte kullanabilecekleri Racput asları vardı. J. Gommans'ın ifadesiyle “Bir dereceye kadar, Osmanlı ve Safevî örneklerindeki, devasa ölçüde ‘askerî köle’ istihdamını gereksiz kılan uçlardaki bu açık ideolojiydi çünkü bu, Bâburlu makamlarını dikkate değer miktarda elverişli adamı –ve atı- olan herkese açtı”⁸². Dolayısıyla mansıbdârî

⁷⁹ Gommans, a.y..

⁸⁰ Bkz.: Stephanie Honchell, “The Story of a Drunken Mughal: Islam, Alcohol and Imperial Ambition”, **Social History of Alcohol and Drugs**, y.y., 2015, c. XXIX, , s. 4-28.

⁸¹ İnalcık, **a.g.e.**, s. 207.

⁸² Gommans, **a.g.e.**, s. 41.

sisteminin tesisindeki düşüncenin “açıklık” ve “denge” prensiplerine dayandığını söyleyebiliriz.

2.1.1.2. Tesis, Gelişimi ve Amaçları:

Ekber Şah’ın çocukluğu ve gençliği emirler arasındaki mücadelelere tanıklık etmekle ve eski imparatorluktan tevarüs eden aksak ya da artık iş görmez durumdaki askerî, idarî ve malî kurumları gözlemlemekle geçti. İktidarın iplerini eline aldıktan sonra devletindeki çeşitli grupları bir saray tüzüğü etrafında bir araya getirmek, onları uyum içinde yönetebilmek ve imparatorluğun kaynaklarını astlarıyla sağlıklı bir şekilde paylaşım verim alabilmek amacıyla Ekber Şah, 11. saltanat yılından itibaren malî ve askerî alanlarda incelemelerde ve düzenlemelerde bulunmaya başladı⁸³. Ebû’l-fazl mansıbdârlık sisteminin hayata geçirilmesinin gerekçesini şöyle vermiştir: “Ancak tek bir adamın böylesine zorlu bir işi (askerî ve toplumsal düzeni sağlama işi) üstlenmesi güç olduğundan, o bazı kimseleri (ez forûğ-ı bîneş çende ferûhîdeh) kendisine yardımcı olmaları için seçti ve ayrıca onlara hizmetliler tayin etti. Böylece Gîhân Hidîv (Evrenin Efendisi Ekber) mansıbdârların payelerini **deh-bâşîden** (onbaşı) **deh-hezârîye** (onbinlik) kadar karar kıldı”⁸⁴. Böylece hükümdarın gücünü astlarına delege edebilmek için yeni bir sistem arayışı içinde olduğunu açıkça belirtmiştir. Ekber dönemi için çok daha eleştirel bir dile sahip olan Badâunî (Badâonî) ise emirlerin askerî harcamalardan kısıp askerlerini ve hayvanlarını mağdur edişlerinden bahseder⁸⁵. Aşağıda görüleceği üzere Badâonî bundan bahseden tek kaynak değildir. Neticede, bu usûlsüzlükleri önlemek amacıyla Vezîr Şâhbâz Hân tarafından 1575’ yılında **dâğ-ı berâverdî** düzenlemesi yürürlüğe konulmuştur; Yine Badâunî’nin ifadeleriyle: “İlahî-vâlâ-âhenc’in (Ekber Şah’ın) 18. saltanat yılında **dâğ** (دَاغ) uygulaması başladı. Adamların rütbeleri belirlendi ve

⁸³ W. H. Moreland, “Rank (Mansab) in the Mogul State Service”, *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, c. III, no: 4, y.y., Cambridge University Press, 1936, s. 650.

⁸⁴ *Ain*, c. I, s. 247-48; *Ain(f)*, c. I, s. 179.

⁸⁵ Badâonî, *Tawârîkh*, c. II, s. 193-94.

(ordu) hayvanlarının dereceleri karara bağlandı”⁸⁶. Badâunî’nin dâğ uygulamasıyla ilgili bu ifadeleri Ebû’l-fazl’inkilerle güdülen amaçlar doğrultusunda örtüşmekte olup sistemin 1575’te yürürlüğe konulduğunu göstermektedir. Bedâunî’ye göre önce bütün komutanların derecesi **bistî** (yirmi süvari komutanı) olarak belirlendi ve her teftişte getirdikleri asker sayısına göre rütbelerinin ve sorumluluklarının artırılması kararlaştırıldı⁸⁷. Mansıbdârî sistemine göre her komutan, “onbaşidan onbine”, sayıyla ifade edilen bir payeye sahip olacaktı. Ebû’l-fazl, Allah isminin uğurunu taşıması için 66 (1+30+30+5) mansıb derecesinin tespit edildiğini aktarır⁸⁸. Mansıbdârların bir listesi **Â’in**’de verilmiştir ve bu listeden anlaşılmaktadır ki Ekber’in saltanatı boyunca 66 dereceden yalnız 33’ü kullanılmıştı⁸⁹.

Mansıb payelerini William Moreland’dın metodunu örnek alarak Türkçe’de **penc-hezârî** = “5.000’lik” şeklinde ifade edebiliriz⁹⁰. Bir mansıbdâ ifade edilen sayının önceleri mansıbdârın bulundurmakla sorumlu olduğu asker miktarını göstermesi öngörülmüştü⁹¹. Bir **dehbaşî**nin emrinde nasıl 10 asker bulundurması gerekiyorsa 5.000’lik (penc-hezârî) bir mansıbdârdan da 5.000 atlı teçhiz etmesi bekleniyor ve kendisine buna göre bir gelir tahsis ediliyordu. Ancak kısa sürede pratikte bu beklentinin gerçekleşmediği görüldü. İlerleyen dönemlerde yeni bir düzenlemeye gidilerek **zât** (ذات) ve **süvâr** (سوار) uygulaması başladı⁹². W. Moreland çalışmalarında bu yeni metodu ikili-rütbe (double-rank) olarak adlandırmıştır⁹³. Bu değişikliğin ne

⁸⁶ **A.e.**, s. 193; **Ain**, c. I, s. 243; **Ain(f)**, c. I, s. 176; Shireen Moosvi, **The Economy of the Mughal Empire c. 1595: A Statistical Study**, New Delhi, Oxford University Press, 1987, s. 201.

⁸⁷ Badâunî, **a.g.e.**, c. II, s. 193.

⁸⁸ **Ain**, c. I, s. 248; **Ain(f)**, c. I, s. 179.

⁸⁹ Blochmann’ın verdiği listede her ne kadar eksiklik olsa da S. Moosvi **Â’in**’e ait iki nüsha üzerine yaptığı inceleme sonucunda nüshaların birinde ve Blochmann çevirisinde bulunan eksikliği tamamlayarak Ebû’l-fazl’ın 66 derece oluşturulduğu ifadesini doğrulamıştır. Bkz.: Moosvi, **Economy**, s. 207.

⁹⁰ Moreland, **a.g.m.**, s. 643-44.

⁹¹ Irvine, **Army of the Indian Moghuls**, s. 3.

⁹² **Ain**’de böyle bir tanımlama verilmiyor. Kaynağımızda mansıplar hâlâ yalnızca zâtî ifade etmekte.

⁹³ Moreland, **a.y.**.

zaman yapılmış olabileceğine dair bir kayıt ya da sağlam temelli bir yorum bulamadık. Cihângîr Şah ilk saltanat yılındaki (1605) büyük terfileri ve tayinleri tek rütbe türünden yapmıştır⁹⁴. Ancak yine bu tarihten itibaren ikili-rütbe türünden terfiler yaptığı da görülmektedir⁹⁵. Bu nedenle ikili-rütbe uygulamasına Ekber Şah döneminin sonlarında ya da Cihângîr tarafından tahta geçtiği tarihte başladığı söylenebilir. Önceleri W. Irvine bu iki payede zâtın olağan rütbeyi, süvârın ise mansıbdâra verilen ek kuvvetleri ifade ettiği yorumunda bulunmuştu⁹⁶. Ancak bu gün daha farklı bir yorum kabûl görmektedir. Bu yeni düzenlemede eskiden tek çeşit olan rütbe artık zât olarak geçiyor ve mansıbdârın şahsi gelirini ifade ediyordu; süvâr ise doğrudan mansıbdârın teçhiz etmekle yükümlü tutulduğu atlı sayısını gösteriyordu⁹⁷. Bu bağlamda örneğin “**Penc-hezâr zât û penc-hezâr süvâr payesi 5.000’lik şahsi gelirli ve 5.000 süvari komutanı**” anlamına geliyordu⁹⁸. Çift rütbe araştırma eserlerde ve bazı çevirilerde kısaca 5.000/5.000 olarak gösterilir.

Ekber Şah 5.000 üstü mansıbdarlıkların yalnız şehzadelere verilmesi kuralını koymuştu⁹⁹. Burada şehzadeler Selîm’in (hükümdar ismi Cihângîr) 10.000, Murâd’ın 8.000 ve Dânyâl’ın 7.000’lik mansıblara sahip oldukları örneğini hatırlatabiliriz¹⁰⁰. Bunlardan ilk ikisi 30. saltanat yılında 12.000 ve 9.000’e çıkarılarak güncellenecektir¹⁰¹. Bu kurala bir ilke olarak ilk dönemlerde dikkat edildiyse de henüz Ekber’in saltanatının sonlarına doğru 5.000 ve üstü mansıba sahip bazı emirler olduğu görülmektedir¹⁰².

Emirlerden çehâr-espî (dört-atlı), sî-espî (üç atlı), do-espî (iki atlı) ve yek-espî (tek atlı) olmak üzere dört tip asker bulundurmaları isteniyordu.

⁹⁴ **Jahangirnama**, s. 28-41.

⁹⁵ **A.g.e.**, s. 52.

⁹⁶ Irvine, **a.g.e.**, s. 5.

⁹⁷ Moreland, a.g.m., s. 641-42. Her iki yazarınkinden de daha detaylı ve tatmin edici bir izahat S. Moosvi tarafından sunulmaktadır, bkz.: Moosvi, **Economy**, s. 202-6.

⁹⁸ (Blochmann), **Ain**, s. 251.

⁹⁹ **Ain**, c. I, s. 247-48; **Ain(f)**, c. I, s. 179.

¹⁰⁰ **A.e.**, s. 321.

¹⁰¹ Badâonî, **a.g.e.**, c. II, s. 353.

¹⁰² Irvine, **a.g.e.**, s. 4.

Bunları atlı süvârîlerin alt-tipleri olarak kabul edebiliriz. Bunların on kişilik bir bölükteki dağılımı sırasıyla 2:3:3:2 şeklindeydi¹⁰³. Ekber daha sonra çehâr-espî bulundurma zorunluluğunu mansıbdârlardan kaldırıncı 3:4:3 dağılımı kullanılmaya başlandı¹⁰⁴. Ebû'l-fazl'ın bu keskin ifadelerinin de hakikatten ziyade ideal dağılımı ve muhasebe işlerinde kullanılan formülü ifade ettiği düşünülebilir.

Mansıbdârî sistemindeki sonraki adım “**temâm do-esp û sî-espî**” ifadesinde vücut bulan üçüncü bir derecelendirme modelining yürürlüğe konulmasıdır. Bir kişinin zâtı yükseltilmeden geliri arttırılmak istendiğinde bu tür bir rütbeye yazılırdı. Mansıbdârdan yek-espî tipi süvari teçhiz etmesi istenmediği için bir **penc-hezâr û penc-hezârî temâm do-esp û sî-espî** payeli mansıbdâra olağan bir 5.000/5.000’likten daha fazla gelir tahsis edilmiş oluyordu. Bu sayede kişinin zât rütbesiyle oynanmadan terfisi gerçekleştirilebiliyor ya da kendisine gerekli görülen takviyede bulunulabiliyordu. Sistemin bir sonraki aşamasında “aylık-ölçüt” uygulaması görülür. Do û sî-espî payesiyle aylık ölçüt pratikte asker çeşitleri ve kalitesiyle değil, gelir hesaplamasıyla ilgili bir konuydu¹⁰⁵. Aylık-ölçüt Şah Cihân’ın iktidara gelir gelmez giriştiği reformların bir parçasıydı¹⁰⁶. Mansıbdâra kaç ayın geliri yazılıyorsa o kadar ödeme yapılıyor ve buna göre süvari bulundurması isteniyordu. Şah Cihân aylık-ölçüt ve zât-süvâr ücretlerinde azaltmaya gitme gibi yöntemlerle babasından devraldığı ordunun itibarî ve gerçek gücünü dengelemeye çalıştı.

Mansıbdârî sisteminde gerçekleştiğini gördüğümüz bu değişikliklerin ve dört farklı ödeme kriteri belirlenmesinin ana sebebi **rütbe enflasyonuydu**¹⁰⁷. Bâburlular özelinde ilk olarak W. Irvine’in dikkat çektiği

¹⁰³ Ain, c. I, s. 261.

¹⁰⁴ A.y.; Moosvi, a.g.e., s. 225.

¹⁰⁵ Gommans, Warfare, s. 87.

¹⁰⁶ İrfan Habib, “The Mansab System 1595-1637”, Proceedings of Indian History Congress, c. XXIX, no: 1, 1967, s. 233.

¹⁰⁷ Irvine, a.g.e., s. 4-5.

bu fenomen Moreland tarafından sistemli bir şekilde izah edilmeye çalışılmıştır¹⁰⁸. Ona göre rütbeler ilk tesis edildiklerinde her zaman doğrudan asker sayısını ifade eder. Yani bir tümen beyinin 10.000 askere komuta etmesi gerekir. Ancak zamanla aksaklıklar ve yozlaşma yayılır ve bunların neticesinde **Bâbürnâme’de** görüldüğü gibi 2.000 askere komuta eden tümen beyleri ortaya çıkar. Özetle rütbe enflasyonu, zamanın şartlarına bağlı olarak rütbelerin tesis edildikleri dönemki maddi veya itibari değere denk gelmemeleridir. Rütbe enflasyonu bir düşünceden ibaret olmayıp Bâburlu kaynaklarında da karşılık bulur. Manucci, Ekber Şah’ın imparatorluğunun evrim sürecindeki son aşama olarak değerlendirebileceğimiz Âlemgîr dönemi mansıbdârları için şunları söylemiştir:

“Buna rağmen padişah, bir lütufta bulunuyormuş gibi, bu Hezârîlerin (1.000’lik mansıbdârlar) genellikle aldıkları ödenek oranında atlı bulunduramadıklarını biliyor, söz konusu sayının çeyreğinden fazlasını bulundurmamalarına izin veriyor. Meseleye dar açıdan bakmıyor; ancak, (sayılardaki) noksana rağmen bahsedilen hezârîler, yani mansıbdârlar, ve diğer ordu görevlileri ücretlerini sanki sorumlu oldukları atlı sayısını tamamlamış gibi çekmekten hiç geri kalmıyorlar. Bu bağlamda (bunların), isim veya unvanları ‘1.000’lik’, ve bin adamın ücretini alıyorlar, buna karşın yetiştirdiklerinin sayısı sadece iki yüz ellidir.”¹⁰⁹

Manucci’nin bu ifadesine göre padişahlar rütbe enflasyonunun bilincinde olup kabullenmek durumundaydılar.

Bâburlularda müşahede edilen rütbe enflasyonunun çeşitli sebepleri vardı. Bunlardan biri mansıbdârlar arasında denetimlerin sıklığına göre kuvveti değişen bir mal biriktirme eğiliminin olmasıydı. Bâburlu tarihlerinde askerlere ayrılan kaynaklardan kısararak kendi hazinesini doldurmaya çalışan

¹⁰⁸ Moreland, a.g.m., 1936.

¹⁰⁹ Niccolao Manucci, **Storia do Mogor: or Mogul India, 1653-1708**, İng. çev. William Irvine, 4 c., London, John Murray, 1907, c. III, s. 252.

mansıbdârlardan çokça bahsedilmiştir. Örneğin dâğ zorunluluğunun getirilmesinden önce kişilerin çevreden at ödünçalıp ya da kendilerine verilen iyi cins atları satıp daha düşük kalitedeki atlar edinerek şahsi gelirlerini arttırmaya çalıştıkları ve orduda ciddi bir zafiyete sebep oldukları Ebû'l-fazl tarafından anlatılmıştır¹¹⁰. Bu mal biriktirme eğilimin önemli bir sebebi mansıbdârî sisteminin ve geleneksel Türk-İslam devleti anlayışının yerleşik aristokrasinin oluşmasına izin vermemesiydi. Bu yüzden emirler sahip oldukları imtiyazlı konumun devamlılığını sağlamak için sürekli mücadele vermek zorundalardı. Büyük bir kısmı da dirliklerini şahsi mülk (**vatan-câgîr**) haline getirmek, yani zemindâr statüsüne geçmek istiyordu. Bu “zemindârizasyon”¹¹¹ süreci emirleri kendi istikballerini güvenceye almak için erişebildikleri imkanları istismar etmeye itiyordu. Ekber Şah hayatta olduğu müddetçe bu tür sahtekarlıklarla mücadele etmeye ve faydalı olabilecek unsurları mansıbdârî sistemine celbetmeye çalışmıştır. Dâğ-ı mükerrer düzenlemesini yürürlüğe koyup denetimleri sıkıca tatbik ederek ve ustaca bir yönetim sergileyerek bu konuda ciddi bir başarı da elde ettiği görülmektedir.

Devlet görevlilerini rütbe enflasyonunu tetikleyici bu tür eğilimlere iten faktörlerden bir diğeri de piyasa fiyatlarındaki değişikliklerdi. Bilindiği kadarıyla Cihângîr Şah'ın saltanatı sırasında Hint Okyanusu'ndan gelen gümüş miktarında ciddi bir düşüş yaşanmış ve darphaneler Ekber Şah dönemindeki yoğunluğunu yitirmişti¹¹². Son yapılan çalışmalarda XVII. yüzyılın başlarından itibaren Hindistan'daki kişi başına düşen gelirden bir azalma trendinin başladığı da ileri sürülmüştür¹¹³. Tüm bunlardan hareketle,

¹¹⁰ **Ain**, c. I, s. 242; Başka bir örnek Cihângîr döneminden: “İdarecilere genellikle eşkiyalar tarafından hareketsiz kalmaları için rüşvet verilmiş olur, ve, birlik bulundurmamak yerine saraylarını güzel cariyelerle doldururlar, ve dünyadaki tüm zevklerin bulunduğu keyif saraylarını duvarlarına sığdırmış gibi gözükkürler”, Francisco Pelsaert, **Jahangir's India: The Remonstrantie of Francisco Pelsaert**, İng. çev. W. H. Moreland, P. Geyl, Cambridge, W. Heffer and Sons LTD, 1925, s. 58-59. Bir başka örnek için bkz.: Badâonî, **a.g.e.**, c. II, s. 193.

¹¹¹ Gommans, **Warfare**, s. 69.

¹¹² Moosvi, **Economy**, s. 366.

¹¹³ Tirthankar Roy, **An Economic History of Early Modern India**, Abingdon, Routledge, 2013, s. 133.

Ekber Şah'tan sonraki süreçte rütbelerdeki değer kaybının ciddi oranda hızlanmasının, ekonomideki fiyat dalgalanmalarının Cihângîr Şah yönetiminin denetimlerin yetersiz hale gelmesine neden olan göreceli ihmalkâr tutumuyla birleşerek mansıbdârların mal biriktirme ve zemindârizasyon eğilimlerinin artmasının bir sonucu olduğunu söyleyebiliriz. Bu süreç boyunca tecrübe edilen değer kaybı Cihângîr'in, Şah Cihân'ın ve Âlemgîr'in saltanatları boyunca başlıca meselelerden biri olarak gündemdeki yerini korudu. Bâburlu padişahları XVII. yüzyılın son çeyreğine kadar yukarıda bahsedilen ikili-rütbe, üçlü-rütbe ve aylık-ölçüt gibi ek müdahale yöntemleriyle durumu kontrol etmeye çalıştılar; ta ki yan etkiler büyüyüp başlıca problemler haline gelene ve imparatorluk bunların ağırlığı altında parçalanana kadar.

Ordunun tesisi ve kaynak paylaşımı dışında mansıbdârlığın çok önemli iki fonksiyonu daha vardı. İlki büyük küçük bütün beyler arasında esnek bir “hiyerarşinin” oluşmasını sağlamasıydı¹¹⁴. Mansıbdârî sistemi Bâburlu teşrifatının, yani beylerin padişahla ve birbirleriyle olan ilişkilerinin düzenlenmesini sağlıyordu. Bu bağlamda daha önce bahsedilen iç ve dış yapılanmasında zât mansıbdârın padişaha yakınlığının nişanesi olarak kişinin yalnız askerî değil sosyo-politik statüsünü de ifade ediyordu. Padişaha yakınlık kişinin kariyerinin istikrarı ve gelişimi için mutlak kaide olduğundan mansıbdârlar arasındaki güç dengeleri de zât payeleri çerçevesinde gelişti. Sistemin ikinci işlevi ise, Bâburluların “askerî işgücü stoğunu” arttırmasıydı¹¹⁵. Osmanlıların timar yoluyla müslim ve gayrimüslim sipâhîyânı kazanıp bünyelerine katmaları gibi mansıb sayesinde Özbekler, Racputlar, Marathalar, Dekkenliler ve hatta Afganlar gibi pek çok unsurun arasında Bâburlu hizmetinde bulunmanın bir başlarına ya da daha zayıf bir hükümdara tabi olmaktan daha kârlı olacağı fikri yayıldı. Mansıbın vadettiği güven ve saygın konum Bâburlu tabiyetini cazip kıldı. Bu sayede Bâburlular siyasi rakiplerinin komutanlarını mansıb vadiyle kendi taraflarına çekmeye ve

¹¹⁴ Gommans, **Warfare**, s. 85.

¹¹⁵ A.y..

başıboş savaşçı gruplarının rakiplerinin saflarında toplanmalarını ya da kendi başlarına rakipler haline gelmelerini engellemeye çalıştılar¹¹⁶. Hindistan ve komşularındaki silahlı güçlerin enerjileri imparatorluğun çıkarları doğrultusunda çalışmaya kanalize edildi. Bu süreç Sn. İnalcık'ın tarif ettiği “tedrici fetih yöntemleri”nden biridir¹¹⁷. Dolayısıyla mansıbdârlık sistemi içeride olduğu kadar dışarıda da dengeleri etkilemeye yarayan bir aygıt haline geldi.

Mansıbdârlık sisteminin ortaya çıktığı zamandan itibaren pek çok değişikliğe uğradığı ancak bir asırdan fazla bir süre boyunca imparatorluğun iç ve dış dengelerinin ayarlanmasında oynadığı kilit rolü koruduğu anlaşılmaktadır.

2.1.1.3. Sistemin İşleyişi:

2.1.1.3.1. Merkezî Boyutu:

Türk-Moğol geleneğinde bütün görevlilerin hak ve sorumluluklarının meşruiyeti padişahın iradesine dayandığından mansıbdârlık, kimlerin dahil olup olamayacağına padişah tarafından karar verilen bir sistem olarak gelişti. Bu durum diğer Türk-İslam devletlerinde de görüldüğü gibi ırsî aristokrasinin gelişmesine engel teşkil ediyordu. **Mîr-bâhşîn** (میر باخشى) padişaha takdim etmesiyle ya da başka bir vesileyle padişahla görüşme imkanı bulan herkes “rütbesi ne kadar düşük olursa olsun emirleri başarıyla yerine getirmesi ya da savaş meydanında cesaret sergilemesi”¹¹⁸ halinde bir mansıbdâr olma şansına sahipti. Ebû'l-fazl'a göre padişah bu işi zamanın şartlarına olan vakfiyeti ve bir bakışta kişinin içini görebilmesi sayesinde gerçekleştiriyordu¹¹⁹. Dolayısıyla mansıbdârlık sisteminde meritokrasi daimi bir durum olmayıp padişahın kararlarına bağlı olarak vaka bazlı gerçekleşmekteydi. Padişah

¹¹⁶ A.g.e., s. 67, 88-89.

¹¹⁷ Şu cümleyi tımarı mansıpla, Osmanlı'yı Bâburlu'yla değiştirerek okumak oldukça enteresan bir sonuç veriyor: ‘Aslında tımar, tedrici bir temsil amaçlayan Osmanlı kurumlarıyla yerel şartların ve sınıfların ılımlı bir uzlaşmasıydı’, bkz.: İnalcık, “Osmanlı Fetih Yöntemleri”, **Fütühat**, s. 67.

¹¹⁸ Pelsaert, **Remonstrantie**, s. 56.

¹¹⁹ **Ain**, c. I, s. 248; **Ain(f)**, c. I, s. 179; Gommans, **Warfare**, s. 84.

mansıb tayin ederken bireylerin askerlikte ya da idarî konularda gösterdikleri başarıyı ödüllendirmek isteyebileceği gibi, güttüğü daha siyasî ve kişisel amaçlar doğrultusunda da karar verebilirdi. Örneğin, Ekber Şah'ın Ebû'l-fazl'ı ve Ebû'l-feyz'i ulemâya karşı kendi tezlerinin savunuculuğunu yapmaları ve yakın çevresinde inşa etmek istediği entellektüel ortama katkıda bulunmaları amacıyla yüceltmesi gibi, padişah bir kişiyi ya da grubu başka bir grubun nüfuzunu azaltmak ya da askerlikle ilgisiz alanlarda yeteneklerinden yararlanmak için de güçlendirebilirdi.

2.1.1.3.2. Malî Boyutu:

Mansıbdârların imparatorluk gelirlerinden paylarına düşen miktar, yani **taleb**, **nakit** olarak ya da belirli bir arazinin **hâsılât**ının kendilerine **câgîr**¹²⁰ (جاگیر = ikta) olarak **tevcih** edilmesiyle karşılanırdı¹²¹. Yerinde tüketim anlayışının yaygın olduğu bu devirde câgîr tahsisi daha çok tercih ediliyordu ancak yüzlerce yıllık Müslüman hakimiyetine rağmen yerel idarede giderilememiş ve kriz zamanlarında yeniden yükselmiş pek çok sorun merkezin üretimden istediği verimi almasına engel teşkil etmekteydi. Ekber 1580 yılında kuzey Ganj'daki bütün câgîrleri doğrudan kendi dîvânına bağlayıp ulûfe dağıtma yoluna gitti¹²². Bunu yapmasındaki amaç Vezîr Todar Mâl'ı memur ettiği büyük tahrir çalışmasını etkin bir şekilde gerçekleştirebilmektir. Todar Mâl ölçümlerini tamamlayıp daha isabetli vergi oranları tespitini mümkün kılacak datayı oluşturduktan ve veri akışını sürdürecektir uygulamaları oturtuktan sonra Ekber câgîrleri tekrar mansıbdârlarına dağıttı. Shireen Moosvi 1595 tarihinde mansıbdârların imparatorluğun net gelirlerinden aldıkları payın %81,76 olduğunu hesaplamıştır¹²³.

¹²⁰ Azmi Özcan, "Câgîr", **DIA**, c. VII, s. 11-12.

¹²¹ Vurgulanan kelimelerin tamamı Bâburlu terimleridir.

¹²² Özcan, a.g.m.; John F. Richards, **The New Cambridge History of India: I.5, The Mughal Empire**, ed. Gordon Johnson, C. A. Bayly, John F. Richards, 4 p., Cambridge, Cambridge University Press, 1995, p. I, c. 5, s. 84.

¹²³ Moosvi, **Economy**, s. 221.

Mansıbdârın alacağı ücret Ekber Şah'ın incelemelerinin sonunda ulaştığı ve güncel tuttuğu **berâverdî** (براوردی) oranlarına göre hesaplanıyordu. Berâverdî bir mansıbdârın rütbesi belirlendiğinde kendisine bir sonraki teftişe kadar sorumlu olduğu sayıda asker toplayıp teçhiz etmesi için yapılan ön ödeme miktarıydı. Bu askerlere **tâbînân** ve bunlardan sorumlu olan kişiye **tâbînbaşî** deniliyordu¹²⁴. Bu ön ödeme bir sürvarinin ortalama masraflarını ifade etmekteydi. Â'in'e göre Ekber'in saltanatı sırasında bu tutar 25R-20R (1.000-800 Dâm) arasındaydı ve halefleri döneminde bir miktar daha azaltıldı¹²⁵. Mansıbdâr birliklerini ve atlarını teftişten geçirdikten sonra getirdiklerinin niteliğine ve niceliğine göre dâğ düzenlemesi kapsamında alacağı ücrette gerekli olan arttırma ve azaltma yapıldı. Ekber'in son yıllarına doğru berâverdî bir ön ödeme oranı olmaktan çıkıp standart ödeme oranı haline gelmiş ve terim olarak mansıbdârın süvâr karşılığı alacağı ücretini ifade etmeye başlamıştı¹²⁶. Bu şekliyle berâverî teftişler sonrasında mansıbdâra biçilen kredi tutarıydı, yani **taleb** idi. Bu talep müfettişlerden alınan tasdikli belgelerle hazineden nakden alınabileceği gibi câgîr tahsisıyla de karşılanabilirdi.

2.1.1.3.3. İcraî Boyutu:

Mandıbdârın ücreti berâverdî ve câgîr metodlarından biri ya da bunların bir karışımı yoluyla önceden belirlenmiş oranlar üzerinden masrafları baz alınarak tespit edilmekteydi. Daha fazla ve daha kaliteli birlikler teşkil etmesi mansıbdârın derecesinin ve gelirlerinin yükseltilmesini sağlayacağından bu uygulama bir açıdan asker alımının arttırılmasını ve niteliklerinin iyileştirilmesini de teşvik ediyordu. Tüm bu işlerin sağlıklı bir şekilde yürütülüp gerekli güncellemelerin yapılabilmesi için dâğ teftişlerinin

¹²⁴ (Blochmann), **Ain**, s. 252, dpt. 1.

¹²⁵ **Ain**'de İranlı ve Turanlı süvarilere 25R, Hintlilere 20R ödendiği bildiriliyor. Batılı ve yerli unsurların sayısı bilinemeyeceğinden S. Moosvi yaptığı hesaplamada süvari başına ortalama 20R (800 dâm) rakamına ulaşmıştır. I. Habib ise oranı 24R olarak almaktadır (960 dâmdan, Cihângîr döneminde 880 dâm ve Şah Cihan döneminde 800 dâm olarak tespit eder). **Ain**, c. I, s. 241; **Ain(f)**, c. I, s. 175; Moosvi, **Economy**, s. 217; Habib, a.g.m., s. 234.

¹²⁶ Moosvi, **Economy**, s. 215; Habib, a.g.m., s. 227.

aksatılmaması büyük önem taşımaktaydı. Ebû'l-fazl'dan Ekber Şah döneminde mansıbdârların atlarını her yıl yeniden dağlamaları gerektiğini öğreniyoruz¹²⁷. Eğer mansıbdâr teftişe geç kalırsa gelirinin %10'u kesiliyordu. Büyük mansıbdârların işlerinin yoğunluğu ve câgîrlerinin dağınıklığı nedeniyle teftiş için 12 yıl kadar zamanları vardı ancak 6. yıldan itibaren gelirlerinde kesinti yapılmaya başlanıyordu. Eğer bir mansıbdârın derecesi yükseltirse zât ücreti olağan şekilde yükseliyordu ancak süvâr ücreti yalnız teftişten sonra veriliyordu¹²⁸. Bu da zât ve süvâr için verdiğimiz tanımlamalara uyan bir durumdur çünkü zât mansıbdârın şahsi geliridir ancak süvârın tam değerinin tespiti için hayvanların ve askerlerin gözden geçirilmeleri ve zamane düzenlemelerine göre sınıflandırılarak zabıt altına alınmaları gerekiyordu.

2.1.1.3.4. İdarî Boyutu:

Mansıbdârlar yalnız askerî birliklere kumanda etmiyorlardı. İmparatorluğun çeşitli yerlerinde ve kademelerinde derecelerine uygun görevlere getiriliyorlardı. Ekbernâme'de rastladığımız şu cümleler bu konuda dikkat çekicidir:

“Bu yıl gerçekleşen önemli olaylardan biri sert ve tok gözlü idarecilerin tayinlerinin yapılmasıydı. İşlerin bolluğundan ve açgözlülüğten alışveriş işlerinin idaresinde ziyadesiyle haksızlık yapıldığı padişahın kulağına gelince o, adalete olan muhabbeti ve cömertliğinden ötürü zalimleri bertaraf etmek için çeşitli metaların işbilir ve dürüst adamların idaresine verilmesini emretti. Mîrzâ Hân atlardan, Râcâ Todar Mâl filler ve tahıldan, Zeyn Hân Köke yağdan (yakıttan?) , Şâhkulu Hân Mahrem meyve ve tatlılardan, Sâdık Hân altın ve gümüşten, 'İtimâd Hân Gucerâtî mücevherlerden, Şâhbâz Hân altın işlemeli ipeklilerden, Mîrzâ Yusuf Hân develerden, Şerîf Hân koyun ve keçilerden, Gazi Hân Bedahşânî tuzdan, Mahsûs Hân zırhlardan, Kâsım Hân kokulardan,

¹²⁷ **Ain**, c. I, s. 266-67.

¹²⁸ A.y..

Hekîm Ebû'l-feth afyondan(?), Hoca Abdu's-samed derilerden, Nevreng Hân boyalardan, Râcâ Bîrbal sürü ve öküzlerden, Şeyh Cemâl ilaçlardan, Nakîb Hân kitaplardan, Latîf Hoca av hayvanlarından, Habibullah şekerden ve yazar (Ebû'l-fazl) yünden sorumlu yapıldı. Bu pek münasip idarecilere alıcılardan %... ve satıcılardan %1 pay alıp bunun yarısını mükafatları olarak kendilerine ayırmaları emredildi. **Tûî-begî** (Toy Beyi) unvanı ise Bâkî Hân'a bahşedildi ve (evlenen) taraflardan alınanların %5'ini tutmasına karar verildi".¹²⁹

Yukarıdaki alıntıda büyük emirlerin o tarihlerde merkezde konuşlanmış olanlarının bir kısmına bir takım yolsuzluklarla mücadele etmek için zikredilen metaların tedariki ve pazardaki takibinden sorumlu birimlerin idarelerinin verildiği anlatılıyor. Söz konusu maddelerle ilgilenen bu birimlerin çoğu **Â'in**'de menzil teşkilatının birimleri ile ilişkilidir. Örneğin ıstâbl-ı hâssa, filhâne, darphâne, mutfaklar vs.. Bir diğer önemli husus ise hazineden yapılan nakit ödeme ve câgîrler dışında mansıbdârlara yaptıkları işlere göre farklı kaynaklardan da gelir sağlandığını göstermesidir. Zira bu birimler saray teşkilatı içinde zikredildiklerine göre giderlerinin merkezî hazineden karşılanması gerekir. Ebû'l-fazl'ın son ifadeleri de bunu belirtmektedir.

Mansıbdârlığın ve mansıbdâr tayin edilme prosedürünün nasıl işlediği yukarıda tarif edildi. Peki kimler mansıbdâr olabilirdi? Mansıbdârların seçimi ve görev yelpazelerinin kapsamı hususunda **Â'in**'in yazarı Şeyh Ebû'l-fazl Allâmî ve Mîrzâ Abdurrahim Hân iyi birer örnek teşkil etmektedirler.

a. Şeyh Ebû'l-fazl Allâmî:

Şeyh, bir ulemâ ailesinde yetişmesine rağmen hezâri ve daha sonra do-hezâr ü penc-sâdî gibi yüksek mansıbdârlıklar elde etmiş, kariyerinin büyük bölümünü ağabeyi Ebû'l-feyz ile birlikte Ekber'in sarayında geçirmesine ve

¹²⁹ Abu'l-Fazl Allami, **The Akbar Nama of Abu'l-Fazl**, İng. çev. H. Beveridge, 3 c., Calcutta, The Asiatic Society, 1939, c. III, s. 585.

askerlikle pratikte hiçbir tecrübesi olmamasına karşın bir anda Dekken seferlerine komutan olarak dahil olmuştu. Tüm bunlar olurken bir yandan da Ekbernâme gibi kapsamlı bir eseri vücuda getirmek için kaynak topluyor, derliyor, tashih ediyor ve titizlikle çalışıyordu. Ölümünden sonra oğlu Şeyh Abdurrahman'ın, ölümüne hükmeden Cihângîr tarafından 2.000/2.000'lik bir mansıba tayin edildiğini görüyoruz¹³⁰.

b. Hân-Hânân Mîrzâ Abdurrahim Hân:

Bayram Han'ın oğlu olan Mîrzâ Abdurrahim¹³¹ babası, Ekber'e teslim olduğunda ona iade edildi. Henüz 4 yaşında iken Guccerat'ta babası katledilince birkaç vefakâr kişinin yardımıyla talan ve takibattan kaçırıldı. Ekber bu olayı haber alınca küçük mirzanın kendisine getirilmesini emretti ve mîrzâ padişah tarafından himaye altına alındı¹³². Eserlerde babasının saygın derecesinden ötürü Mîrzâ Han olarak anılır. Mirza Han gençliğinde Ekber'in yanında bir takım seferlere iştirak etti. Bu süreçte payesini bilmediğimiz bir mansıbdâr olduğu anlaşılıyor. Mîr-'arz ve daha sonra At-begî olarak hizmet verdi¹³³. Hân-hânân olduğunda derecesi 5.000 zâta yükseltildi ve Cihângîr dönemine kadar saygın konumunu muhafaza etti¹³⁴. Vekîl olarak önce Cunpur'u aldı. Thatta (Sind) Seferi'ne tayin edilmeden önce câgîri Multan olarak değiştirildi. Dekken Seferi'ne katılması emredildiğinde kendisine Bhîlsâ (Vidisha) verildi¹³⁵.

Görüldüğü üzere Mîrzâ Abdurrahim'in babası aracılığıyla Ekber'le sahip olduğu ilişki onun bir asilzade olarak genç yaşta mansıbdârlık sistemine dahil olmasını sağlamıştır. Yetiştigi süre boyunca Ekber'in yanında hizmet verip saray idarecilerinden biri olmuştur. Askerî seferlere tayin edildiğinde kendisine câgîr olarak operasyon bölgesine yakın yerler tahsis edilmiştir. Bu

¹³⁰ **Jahangirnama**, s. 83.

¹³¹ **Akbarnama**, c. III, s. 76

¹³² **A.e.**, s. 203

¹³³ **Ain**, c. I, s. 145; **Akbarnama**, c. III, s. 439, 585.

¹³⁴ **Akbarnama**, c. III, s. 68.

¹³⁵ Bkz.: **Ain**, c. I, s. 145, 76, 167, 203.

tespitler mansıbdâr seçimi ve câgîr tayininde dikkat edilen bir takım hususları açıklayıcı niteliktedir. Ebû'l-fazl'ın örneği ise bir asilzade veya asker kökenli olmaksızın padişahla tanışıp ajandasında kendisine yer bulabilen kişilerin en yüksek mansıblara tayin edilmelerinin gerçekten mümkün olduğunu göstermektedir. Bunun yanında Şeyh Abdurrahman'ın ve Mîrzâ Hân'ın babalarının hükümdarlar aralarındaki çekişmelere karşın mansıbdârî sistemine yüksek perdeden dahil edilmeleri sistemin hem saygın bir soydan gelme kriterini dikkate alışı hem de kişiyi soyundan ötürü dışlamayan muhakeme usûlünü gözler önüne sermektedir. Bu tür evlatları beylik mertebesine yükseltmek bir bakıma padişahın sabık beylerin itibarlarını da iade etmesi anlamına geliyordu. Bu son husus sistemin padişah odaklı pederî yapısının bir yansımasıdır.

Â'in'de devlet büyükleri başlığıyla (بزرگان جاوید دولت) verilen listede mansıbdârların toplam sayılarının 1.803 olduğu görülmektedir¹³⁶. Ebû'l-fazl listede 200 ve üstü derecedeki mansıbdârların ismini vermekte, geri kalanlar içinse hangi derecede kaç mansıbdâr bulunduğunu söylemekle yetinmektedir¹³⁷; bununla birlikte o, Â'in tamalandığında bu isimlerden bazılarının hayatta olmadığını da not düşer. Blochmann hayatta olanların sayısını 1.600 olarak tespit atmıştır¹³⁸. Bu durumdan Ekber'in saltanatında rol oynamış önemli kişilerin resmî tarihlerde kayıt altına alınmalarının amaçlandığı anlaşılmaktadır. F. Richards'a göre Cihângîr Şah döneminde mansıbdârların %79,8'ini Müslüman (%28,4 İranlı, %23,3 Turanlı, %5,9 Afgan, %14,7 Hindistanlı, %6,6 diğer ve %0,9 Şehzadegân), %20,3'ünü

¹³⁶ **Ain**, c. I, s. 320, **Ain(f)**, c. I, s. 222-231. Blochmann çevirisinde bu emirlerin kısa biyografileri de yer alır. Ebû'l-fazl başlangıçta listeyi Blochmann gibi hazırlamayı düşündüğünü ancak daha sonra sadece isimlerini vermekle yetindiğini söylüyor. Ekbernâme bir bütün olarak ele alındığında böyle bir şey yapması ilk bölümde verilen tarihin tekrar edilmesi anlamına geleceğinden bu biyografileri vermemeyi tercih edilmiş olmalı.

¹³⁷ Blochmann bu isimlerin yanına Bedâunî'nin tarihi ve Ekbernâme'yi kullanarak kısa biyografiler eklemiştir.

¹³⁸ **Ain**, c. I, s. 258.

gayrimüslim (%16,5 Racput, %2,3 Maratha, %1,6 diğer) beyler oluşturunuyordu¹³⁹.

Resmi geçitlerde mansıbdârlar, oğulları (mirzalar) ve ehadîler zırh, silah ve koşumlarını en iyi şekilde kuşanarak tuğ taşırldı. Büyük mansıbdarlar ulu tuğların arkasında yer alırlardı¹⁴⁰. Tuğ kullanma imtiyazı mansıbdârlara verilen değerin ve sahip oldukları saygınlığın bir göstergesiydi¹⁴¹. Delhi ve Timurlu Devletlerinde görülen tuğ geleneği ve sembolizminin Bâburlular tarafından devam ettirildiği açıktır (**Resim 2.1.,2.2.**).

2.1.2. Ehadîler:

Ehadî ismi Arapça bir/tek ve birleşme, bağlama anlamına gelen ehaddan (احد) türetilmiştir¹⁴². Türlü işlerde faydalılığı görülen ve iyi yetişmiş kimseler çeşitli birimlerde görev ifa etmeleri için **ehadî** olarak hizmete alınıyorlardı. Ehadîler doğrudan padişaha bağlı olan yüksek gelirli bir süvari sınıfı olup merkezde ve merkeze bağlı yerlerde konuşlandırılmışlardı ve mansıbdârlar gibi asker yetiştirmeyip bizzat görev ifa ederlerdi. Ekber ehadîler için özel bir dîvân, bitikçiler ve bahşî tahsis edip bunların idaresini emirlerden birine vermişti¹⁴³. Ehadîler ücretlerini câgîr tahsisiyle değil nakit olarak hazine­den alıyorlardı çünkü Ekber araya aracılarn girmesi halinde bu birliklerin ihmal edilip güç durumunda bırakıldıklarına bizzat şahit olmuş ve onların ücretlerini arttırıp merkeze bağlayarak gelirlerini güvenceye almak istemişti¹⁴⁴. Ehadîler padişahın hâssa birlikleri olmanın yanında hâssa ahırlarında ve kârhânelerinde hizmetli, daruga ve idareci olarak çalışıyorlardı. Askerî görevlerini tayin edildikleri alt-tipe göre belirli sayıda ve iyi cins at

¹³⁹ F. Richards, **a.e.**, s. 145.

¹⁴⁰ **Ain**, c. I, s. 116.

¹⁴¹ Badâonî, **a.g.e.**, c. II, s. 33.

¹⁴² Serdar Mutçalı, **Arapça-Türkçe Sözlük**, İstanbul, Dağarcık Yayınları, 1995, s. 6

¹⁴³ **Ain**, c. I, s. 170, 259; **Ain(f)**, c. I, s. 187. Cihângîr ehadi bahşîlerinden ikisinin derecelerini 700/200 ve 1500/650 olarak kaydetmiştir. Bundan hareketle “büyük emirlerden” sayılmak için 700 zâtın alt sınır ya da ona yakın olduğu yorumu yapılabilir. Bkz.: **Jahangirnama**, s. 81, 250

¹⁴⁴ Badâonî, **a.g.e.**, c. II, s. 194.

bulundurma, askerî teçhizatlarını temin ve takip etme, nöbet tutma, muhafızlık, keşif yapma, istihbarat toplama, ulaklık vb. şekilde geniş bir yelpazeye yaymak mümkündür. Gerektiğinde askerî operasyonlarda ve idarî işlerde mansıbdârları takviye etmek için de ehadîler görevlendiriliyordu¹⁴⁵. Netice olarak mühim devlet işlerinden padişahın şahsi işlerine kendilerine tevcih edilen her türlü görevi yerine getirdikleri söylenebilir.

Ehadîler mansıbdârlar gibi padişahın görüşüne çıktıktan sonra istihdam ediliyorlardı. İşbilir birkaç kişi tarafsız ve rüşvete tamah etmeyen bir görevli (muhtemelen ehadî bahşîsi ya da onun bir astı) tarafından her gün düzenli olarak padişahın huzuruna çıkarılıyordu. Bu takdim edilenlerden padişahın onayladıkları kayıt işlemlerinden geçiyor ve bahşînin kendilerine biçtiği ücretle padişaha tekrar takdim ediliyorlardı. Padişah çoğunlukla cömertlik gösterip bu ücreti %50-70 oranında arttırdıktan sonra kişinin **çehrenüvîs** kaydı oluşturularak işlem tamamlanıyordu (bkz. aş.: 3.1. Dâğ-ı Mükerrer). Ehadî sınıfı ilk tesis edildiğinde Ekber tarafından do-espî, yek-espî ve nîm-espî¹⁴⁶ olarak üç alt-tipe ayırmıştı¹⁴⁷. Cihângîr döneminde silah olarak ok ve tüfek kullandıkları biliniyor¹⁴⁸. Ebû'l-fazl'a göre ehadîlerden pek çoğu 500R'den fazla aylığa sahipti¹⁴⁹. Bu da yazarın verdiği mansıbdarlık dereceleri tablosunda 3. derece olan yüzbaşılığa denk gelmektedir. Ancak bütün ehadîlerin böyle yüksek ücretler almaları beklenemez. Büyük olasılıkla kullandıkları iyi cins atlar, kaliteli ekipman ve ehadî olmanın getirdiği bir miktar iyileştirme payı sayesinde sıradan bir süvariye kıyasla gözle görülür derecede yüksek bir gelir standartları vardı. Mansıbdârlar gibi yaptıkları işe göre çalıştıkları çeşitli birimlerden de pay aldıkları düşünülebilir. Buna ek olarak devamlı padişah ve büyük emirlerin yakınında olmaları ve önemli

¹⁴⁵ A.e., s. 193-94; **Jahangirnama**, s. 30, 102-3.

¹⁴⁶ İki kişi bir atın bakımını ve gelirini üstleniyor.

¹⁴⁷ Badâonî, **a.g.e.**, c. II, s. 194.

¹⁴⁸ **Jahangirnama**, s. 445.

¹⁴⁹ **Ain**, c. I, s. 259.

görevlere gönderilmeleri diğer görevlilere kıyasla dağıtılan bahşış ve mükafatlardan şüphesiz daha fazla pay almalarını sağlıyordu.

Ehadîler dört ayda bir teftiş ediliyorlardı¹⁵⁰. Bir aylık **ulûfeleri** teftişten önce, on aylığını teftişten sonra ve 12. ayın ücretini ise hediye benzeri diğer yollarla alırlardı. Asker alımında atı olmayan kişilere at sağlansa da ehadîler yüksek gelirli ve üst zümreden addedildikleri için ilk atlarını kendileri alıyorlardı¹⁵¹. Daha sonra hediye olarak ya da ücretlerinden düşülmesi yoluyla devletten de at alabiliyorlardı¹⁵². Hediye edilen atların bedelinin zamana yayılarak hediye alan kişinin gelirinden düşülmesi sıradan bir uygulamaydı. Atı ölen ya da işgörmez duruma gelen ehadîlerin derhal bir **sakatnâme** düzenletmesi gerekiyordu. Sakatnâmesiz teftişe gelen ehadî dört aylık ücreti kesilerek cezalandırılıyordu¹⁵³.

S. Moosvi'ye göre bu birliklere isimlerini veren ehad sözcüğü onların derecesi 1 olan mansıbdârlar olarak görüldüklerini işaret eder¹⁵⁴. Bu da asker teçhiz etmeyişlerinin mantığını açıklayan bir görüştür. Moosvi'nin bu yorumunun karşılığını Badâunî'nin eserinde bulmak mümkündür: “Bir 5.000’lik komutandan bir ehadîye kadar herkes hediyeler ve pişkeşler getirmekle yükümlüydü”¹⁵⁵. Bu cümlede Badâunî, Ekber Şah döneminde emirler için en yüksek mansıp derecesi olarak 5.000’i zikrederken ehadîden adeta en düşük derece olarak söz etmektedir. Buna benzer bir başka ifade ise Cihangîr Şah tarafından şöyle verilir: “Bana çocukluğumdan beri hizmet edip şehzadeliğim sırasında ehadîlikten 500 zâta yükselen Gayur (?) Beg Kâbulî’nin oğlu Zemâne Beg’i 1.500 derecesine yükselttim...”¹⁵⁶.

¹⁵⁰ **Ain**, c. I, s. 259-60.

¹⁵¹ **A.e.**, s. 169-70.

¹⁵² **A.e.**, s. 260.

¹⁵³ **A.e.**, s. 259.

¹⁵⁴ Moosvi, **Economy**, s. 224.

¹⁵⁵ Badâonî, **a.g.e.**, c. II, s. 353.

¹⁵⁶ **Jahangirnama**, s. 32.

Ehadîlerin sayılarıyla ilgili Â'ın'de, **Ekbernâme**'de ve Badâunî'nin **Tevârîh**'inde yeterli veri bulunmamaktadır. **Ekbernâme**'den 39. saltanat yılında Şehzade Selîm'e 10.000'lik mansıbının yanında ücretleri merkezden karşılanmak üzere 1.000 ehadî verildiğini öğreniyoruz¹⁵⁷. Ancak bunu bir oran şeklinde bütün mansıb derecelerine uyarlamak pek güvenilir bir metod olmayacaktır. Cihângîr Şah hatıratında seferdeki komutanları, özellikle Dekken'dekileri, takviye etmek için asker sevkederken, önemli kimselere refakat etmeleri için muhafızlar tayin ederken ya da çeşitli vesilelerle ödül dağıtırken binlerce ehadîden bahsetse de toplam sayılarını vermemiştir¹⁵⁸. Merkez kuvvetlerinin giderlerini hesaplamaya çalışırken bu konuya da değinmesi gereken S. Moosvi, Pelsaert'in verdiği 4.441 sayısını Ekber Şah dönemi için gerçekçi kabul etmiştir¹⁵⁹. Devam eden süreçte sayılarının ordu mevcuduyla birlikte arttığı düşünülebilir.

Ehadîler ücretlerini merkezî hazineden alan doğrudan padişaha bağlı elit bir süvârî sınıfı olmaları ve padişah tarafından askerî, idarî ve şahsi pek çok işe memur edilebilmeleri gibi özellikleriyle bize Bâbur Şah dönemindeki **içki bey** ve **yiğitlerini (yikit?)** hatırlatmaktadır. Ehad kelimesindeki “bağlanma” anlamı da bu yorumu destekleyici niteliktedir ki Ebû'l-fazl da buna dikkat çekmiştir¹⁶⁰. Bu yüzden Ekber'in geleneksel kapıhalkı unsurlarından olan içki askerlerini mansıbdârî sistemine ehadî payesiyle dahil ettiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla ehadî tipi askerlerin köklerini doğrudan eski bozkır devletlerine ve bunlardaki “iç” ve “dış” yapılanmasına bağlamak mümkün ve uygun durmaktadır.

2.2. Piyade Sınıfı:

Piyâde, binek hayvan kullanmayan bütün yaya askerlerdir. Teçhizat esaslı olan I. tasnif metoduna uygun olarak yaya askerler Â'ın'de **tûr-endâz**

¹⁵⁷ **Akbarnama**, c. III, s. 998-999.

¹⁵⁸ Bkz.: **Jahangirnama**, s. 30, 95, 102, 116, 180.

¹⁵⁹ Moosvi, **Economy**, s. 225.

¹⁶⁰ **Ain**, c. I, s. 241.

(okçu) ve **bendûkçî** (tüfekçi/tofengçi) olarak iki temel tipe ayrılmışlardır¹⁶¹. Bunun yanında II. tasnifin de söz konusu olduğu görülmektedir. Ancak II. tasnif I. tasnif kadar keskin bir şekilde belirmemektedir. Zira yaya askerler dönemsel olarak silah altına alınabildikleri gibi görev yerleri de sıkça değişebilmekte ve taşra merkez tarafından, ücretini merkezden alıp taşradaki üstüne itaat eden askerler gönderilerek takviye edilmekteydi. Bu tür karmaşık durumlarda ücretini merkezden alıyor olmayı bir askeri merkezî kuvvetlerden saymak için temel bir kriter olarak kullanabiliriz.

2.2.1. Bendûkçîyân ve Ateşli Silahlar:

Timurluların eski imparatorluğun yıkılışından sonra maruz kaldıkları büyük manevi buhranı, ekonomik sıkıntıları ve siyasi sıkışmışlığı aşmalarında anahtar rolü Bâbur'un ateşli silahları oynadı. Panipat zaferi hanedanın istikbale uzanan yolunu açtı ve onlara tarihte üç asır daha varlıklarını sürdürebilme imkanı verdi. Peki Bâbur ateşli silahları nasıl elde etti? Bu soruya Bâbur'dan önce Timurluların ateşli silahlarla temaslarına değindikten sonra Bâbur'un kendi sürecini anlatarak iki aşamada yanıt vermek gerekir. Esasen “ateşli silah” tabirinin net bir tanımını yapmakta da çeşitli güçlüklerle karşılaşılabilir. Bu metinde Bâburlu topçu-tüfekli birlikleri inceleneceğinden barut tepkimesi sonucu oluşan gazın itici kuvvetinin mermi atmada kullanımını esas almak yerinde olacaktır. Bununla birlikte “Yakıcı-patlayıcı silah/malzeme” tabiriyle “ateşli silah” kavramını da içine alan çok geniş bir yelpazeyi kastediyor olacağız.

2.2.1.1. Timurlular ve Ateşli Silahlar:

Genel anlamda askerî amaçlarla kullanılabilecek yakıcı-patlayıcı malzemeler Kuzey Çin'de IX. yüzyılda ortaya çıkışlarından XII. yüzyıla kadar geçen emekleme devresinden sonra Moğollar tarafından benimsenilerek savaşlarda etkin bir şekilde kullanılmaya başlandı¹⁶². İmparatorluğun

¹⁶¹ A.g.e., s. 264.

¹⁶² Witold Świątosławski, “Arms and Armour of the Nomads of the Great Steppe in the Times of the Mongol Expansion (12th-14th Centuries)”, **Studies on the History of Ancient and**

muazzam kaynakları ve Moğol komutanlarının savaş sanatında hayret verici bir açık fikirlilikle sergiledikleri yenilikçi ve yaratıcı yaklaşım Müslüman mühendislerin geleneksel Çin simyagerliğiyle bir araya gelmesini sağlayarak kuşatma ve meydan savaşlarında el bombası/humbara, füze kullanımı (ne kadar füze denilebilirse) ve kimyasal silahlar gibi çığır açıcı gelişmelerin yaşanmasına neden oldu. Moğol döneminde geliştirilen ve en önemlisi yaygınlaştırılan bu tür silahlar top ve tüfek tekniklerinin gelişip yaygınlaşacağı XV. yüzyılın sonlarına kadar yakıcı-patlayıcı silahların standart kullanım metodlarını belirledi ve gelecekte ateşli silahların prototiplerinin ortaya çıkmasına vesile oldu. Ancak imparatorluğun çöküşüyle birlikte patronajını yitiren çalışmalarda ciddi bir kesinti meydana geldi. Świątosławski bunun sebebini XIV. yüzyıldaki siyasi gelişmeler nedeniyle Moğolistan'daki üretim merkezlerinin atıl hale gelmesine ve Moğol savaş beyleri arasındaki çatışmalarda geleneksel atlı savaşçı silahlarının yeterli bulunmasına bağlamıştır¹⁶³. Bu tür pahalı silahların üretim ve tedarikini İmparatorluk sonrası siyasi yapıların finanse edebilmesini beklemek de güçtür. Bununla birlikte yakıcı-patlayıcı silah üretiminin ve kullanımının azalması Avrasya'nın askerî dimağlarında edindikleri yeri de yitirdikleri anlamına gelmemektedir. Teknik ve siyasî gelişmelerle bağlantılı olarak savaş sahralarında ve kale kuşatmalarında top kullanımı XV. yüzyıldan başlayarak giderek artacaktır.

Hindistan'da savaş alanında yakıcı-patlayıcı malzeme kullanımı konusunda bir takım tartışmalar sürmektedir¹⁶⁴. Sultan Alâu'd-dîn Halaç'ın Rathambhor Kuşatması'nda (1301) savunanların bir çeşit neft, yani yakıcı silah kullandıklarından bahsedilmektedir¹⁶⁵. Magrîbî misillerinin çarpışmasıyla oluşan patlamaların tarifi kale burçlarından yakıcı sıvı

Medieval Art of Warfare, Lodz, Oficyna Naukowa MS, 1999, c. III, s. 73-77; Gabor Agoston, "Top", **DIA**, c. XLI, s. 240.

¹⁶³ **A.g.e.**, s. 77.

¹⁶⁴ Peter Purton, **A History of Late Medieval Sieges: 1200-1500**, Woodbridge, The Boydell Press, 2010, s. 182, dpt. 1.

¹⁶⁵ Ziyâu'd-dîn Barnî, "Târîkh-i Fîroz Shâhî", **The History of India As Told By Its Own Historians: The Muhammadan Period**, çev. H. M. Elliot, edt. John Dowson, 8 c., Allahabad, Kitab Mahal, (1871), c. III, s. 75.

dökmenin ötesinde, **carcass** benzeri patlayıcı silahların kullanıldığını işaret etmektedir¹⁶⁶. Emir Timur'un Hindistan seferinin uç noktası olan Delhi önlerindeki muharebede (1398-99) Hindistan askerleri tarafından patlayarak yüksek sese sebep olan el bombaları kullanıldığı konusunda ise herhangi bir şüphe yoktur¹⁶⁷. Bu olay bizde Delhi'de bir humbara imalathanesi olup olmadığını sorgulatmaktadır. Timur'un yakıcı silahlarla mücadelesi Suriye ve Anadolu'ya yaptığı seferlerde devam etmiştir¹⁶⁸. Clavijo'nun eserinin Semerkand tarifinde şu ilginç cümle yer alır: “(Timur) Türkiye’den **arquebus** (arkebüz) yapan silah ustaları ve, gümüşçüler ve taş ustaları gibi, diğer zanaatlerde çalışan bulabildiği bütün adamları getirmişti”¹⁶⁹. Bu Timurlular özelinde ateşli silah kullanımına dair en net kayıttır. Clavijo'nun arkebüzle ne tür bir silahı kastettiğini bilmek mümkün değilse de onun bu silaha yabancı olduğunu düşünmüyoruz¹⁷⁰. Aragon toplarını tanımakta güçlük çekmeyen Clavijo'nun bu silahların top olmadığını bilincinde olduğunu söyleyebiliriz.

Iqtidar Khan, Timur döneminde karşılaşılan “Kemân-ı Ra'd” adlı bir diğer silaha dikkat çekmiş ve bunun taş atan ve boyutları değişen bir çeşit erken dönem topu olabileceğini ileri sürmüştür¹⁷¹. Bu konudaki argümanları şu şekildedir: Birinci argüman kaynaklarda bu silahın kullanımında mancınık

¹⁶⁶ A.y..

¹⁶⁷ Şerefüddin Ali Yezdi, **Emîr Timur (Zafernâme)**, çev. D. Ahsen Batur, 2. bsk., İstanbul, Selenge Yayınları, 2019, s. 301 (bkz. dpt. 638. Görüldüğü kadarıyla kaynaklar kimsenin ateşle yaralandığından bahsetmemektedir); Nizamüddin Şâmî, **Zafernâme**, çev. Necati Lugal, 2. bsk., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987, s. 229. Haluk Kortel, **Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât (1306-1414)**, Ankara, AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006, s. 306.

¹⁶⁸ Yezdi, **a.g.e.**, s. 351, 403-4.

¹⁶⁹ Ruy González de Clavijo, **Clavijo Embassy to Tamerlane 1403-1406**, çev. Guy Le Strange, London, George Routledge & Sons, 1928, s. 288; Iqtidar Alam Khan, “Firearms in Central Asia and Iran During the Fifteenth Century and the Origins and Nature of Firearms Brought by Babur”, **Proceedings of the Indian History Congress**, c. LVI, 1995, s. 435-446.

¹⁷⁰ “... Fransızca harquebuse (1475), İtalyanca archibugio, archibuso (1468), İspanyolca arcabuz ve İngilizce hacbus veya hakbuss (1484 ve 1497) diye adlandırılan bu silahlar, tetkik konumuz olan senelerde küçük çaplı toplara çok yakın ve ‘çengelli tüfek’ manasına gelen bir silah çeşidi idi.”, bkz.: Gabor Agoston, “Osmanlı Muharebe Taktikleri Üzerine Bazı Gözlemler”, **Osmanlı'da Savaş ve Serhad**, çev. Kahraman Şakul, Timaş Yay., İstanbul 2013, s. 68-69.

¹⁷¹ Khan, **a.g.m.**, s. 439.

gibi “mancınık kuşal” yerine “ra’d ezmai” ifadesinin kullanılmış olmasıdır; İkinci argümanı silahın düşman başlarını projekte ederken hareket halindeki hedeflere iyi nişan alabilmesidir; Üçüncü argüman bu silahın kullanımında yüksek sese sebep olduğunu ve mermilerin arkasında “kuyruk” olarak tabir edilen bir iz bıraktığını ima eden ifadelerdir; Dördüncü argüman, bu silahın fil sırtında kullanılabiliyor oluşudur¹⁷². Beşinci ve son argümanı Şâhruh Mîrzâ döneminde oldukça büyük olduğu anlaşılan bir kemânın bir demirci (rekhtagar) tarafından imal edilmiş olmasıdır. Bu argümanları edindiği esas kaynakları Yezdî ve Şâmî’nin **Zafernâme**’ isimli eserleridir¹⁷³. Kemân-ı Ra’d’ın bir çeşit arkebüz olup zamanla barutlu silahları kapsayan genel bir isim haline gelmiş olması mümkündür. Kemân-ı Ra’d meselesi temkinli yaklaşılması gereken bir konudur.

Timurlular tarafından savaşta top kullanıldığına dair en net kayıt Bâbur Şah tarafından düşülmüştür. Bâbur, Hüseyin Baykara’nın Hisar bölgesine yaptığı seferde kaleyi kuşatırken **kazan** (قزغان – قازان) adı verilen ve taş mermi atan bir kuşatma silahı kurup duvarları çökerttiğinden söz etmiştir¹⁷⁴. 1526 yılında ise kendi hizmetinde bulunan Üstad Ali-kulî tarafından yine kazan adıyla andığı bir topun imal edilişinden bahsetmiştir. Bâbur’un her iki silahtan da aynı isimle bahsetmesi kazanın bir top olduğu hususunda hiç bir şüphe bırakmamaktadır.

Iqtidar Khan’ın Timurluların teknoloji transferi gerçekleştirmek için henüz diğer coğrafyalara karşı teknik açıdan kayda değer bir üstünlük elde etmemiş olan Avrupa’ya muhtaç olmayıp pek alâ Çin kanalını da tercih etmiş olabilecekleri görüşü yerinde olsa da¹⁷⁵ bizzat kendisinin işaret ettiği Clavijo’nun ifadeleri¹⁷⁶ Osmanlı/Avrupa tekniklerinin tercih edildiği ihtimalini

¹⁷² A.g.m., s. 437.

¹⁷³ A.y..

¹⁷⁴ **Baburnâme**, s. 172; Khan, a.y.. “Kazan” için bkz.: (Arat), **Baburnâme**, s. 676-677; “Eski bir tür battal top”, Sami, **a.g.e.**, s. 1025, 1069.

¹⁷⁵ Khan, a.g.m., s. 442.

¹⁷⁶ Bkz. yuk..

kuvvetlendirmektedir. Bunun sebebini siyasi gelişmelerle kolayca izah etmek de mümkündür. Timur Ankara Savaşı ile Osmanlı coğrafyasının tabii ve beşerî kaynaklarına erişim kazanmıştı ve muhtemelen bu silahların kullanımına Anadolu’da ya da yakın çevresinde tanıklık etmişti. Öte yandan Çin erişim alanının dışında olup karşılıklı ilişkiler özellikle son dönemlerde gergindi.

2.2.1.2. Bâbur Şah’ın Ateşli Silahlar Edinmesi:

Bâbur’un ateşli silahları ne suretle elde ettiği ve onlara dair ilk izlenimlerinin ne olduğu gibi kıymetli bilgileri ihtiva etmesi gereken bölümler ne yazık ki **Bâburnâme**’nin eksik bölümlerine (1508-1519) denk gelmiştir. Bâbur Kabil’e yerleştiğinde muhtemelen top, tüfek ve humbara gibi silahlardan haberdardı ancak bizzat tecrübe etmemişti. **Bâburnâme**’deki bu eksikliği Haydar Duğlat’ın şahsi gözlemlerine dayanarak 1512 tarihine kadar bir süre daha geciktirmemiz mümkündür¹⁷⁷. Ancak o da 1512 tarihinde Bâbur’un yanından ayrılır. Müşahede ettiği Türkistan tahtı için verilen son mücadelede Bâbur’un bu silahlara hala sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Kronolojik olarak Bâbur 1512’deki mağlubiyetten sonra Kunduz’a çekilir, Mirza Haydar tam bu sırada ondan ayrılır, mağlup padişah 1514’e kadar bu dağlık bölgede kalıp Safevîlerden destek bekler çünkü Özbekler karşısında aldığı yenilgi nedeniyle tam manasıyla iflas etmiştir. Bâbur bu yenilgide ağırlıklarını (silahlar, ordugâh malzemesi, hazine vs.) yitirmiş, pek çok beyi onu terk etmiş ve kuvvetlerinin büyük kısmı dağılmıştır. Sultan I. Selim Safevîleri de benzer bir akıbete uğratınca Bâbur o halde Kabil’e dönmek zorunda kalır. Mirza Haydar Duğlat’tan öğrendiğimiz kadarıyla takip eden iki yıl boyunca Bâbur çeşitli ayaklanmaları bastırması gerekmiş ve bunda da büyük güçlük çekmiştir¹⁷⁸. Bu da Türkistan mücadelelerinin Bâbur’u ne kadar zayıf bıraktığının bir göstergesidir. Bu zor zamanlarda Bâbur’un ateşli silah temini ve üretimi gibi konulara harcayacak vaktinin ve kaynağının olduğunu düşünmek güçtür. Bâbur’u ateşli silahları kullanırken ilk defa 1519 tarihinde Afgan aşiretlerine

¹⁷⁷ Duğlat, **Tarih-i Reşidî**, s. 237-256.

¹⁷⁸ **A.g.e.**, s. 530-31.

karşı bir tedip hareketına girişmişken buluyoruz. Bu hareket daha sonra Becûr (Bajaur) kuşatmasına yol açacaktır. Bu kuşatma sırasında Ustad Ali-kulı isimli birinin idaresinde hareket eden Timurlu tüfekçilerini görmekteyiz¹⁷⁹. Bu anlatılanlara dayanarak Bâbur'un ateşli silahlarını temin ettiği azami tarihi 1519 olarak belirleyebiliriz. 1519 operasyonları sırasında Afganların tüfek karşısında gösterdikleri alaycı tavırlar bu silah hakkında ne kadar tecrübesiz olduklarını göstermiştir. Bâbur onların ancak bir gün boyunca ateş altında tutulduktan sonra bu ölümcül silahtan çekinmeyi öğrendiklerini kaydeder¹⁸⁰. Bu da Bâbur'un iç meseleler nedeniyle Kunduz'dan çekilmesinden birkaç sene sonraya kadar hala ateşli silah kullanmaya başlayamayacağı şeklindeki görüşümüzü kuvvetlendirmektedir çünkü bu olay tüfeğin Afganistan coğrafyasında çok yakın bir tarihte kullanılmaya başlandığını işaret etmektedir. O halde Bâbur'un hareketlerini bu şekilde takip ederek ateşli silahları 1516-1519 yılları arasında edindiği önerilebilir.

Bâbur'un ateşli silah tekniklerine nasıl kavuştuğunu anlama hususunda elimizdeki tek ipucu onun top-tüfek imâl ve komuta eden ustalarındır. Bunlardan ilki olan Ustad Ali-kulı'nın geçmişine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Tarihlerde ilk kez Becûr kuşatmasında ortaya çıkar. İsmi Türkmen'lerin isim verme geleneğine uygun durmaktadır. Ama yalnız isminden hareketle onun İranlı olduğunu kabul etmek yeterli olmayacaktır. Onun İranlı bir Türkmen olduğu hakkındaki şüphelerimizi arttıran ikinci bir husus daha vardır. O da ilginç bir şekilde, tespit ettiğimiz zaman aralığının Bâbur'un modernizasyon çabalarının Safevîlerinkiyle eş zamanlı gerçekleşmiş olmasıdır. Safevîlerde bu süreç 1516 dolaylarında, yani tespit ettiğimiz zaman aralığına çok yakın bir tarihte başlamıştı¹⁸¹. Belki de Safevî Şahı kendi ordusunu ateş ve barutla teçhiz etmeye çalışırken yetişen mühendislerden birini bir iyi niyet göstergesi olarak eski müttefiki ve tâbisi Bâbur'un

¹⁷⁹ Baburnâme, s. 409-10.

¹⁸⁰ A.e., s. 409. Bu cümleler tüfeğin Afganistan coğrafyasına çok yakın bir tarihte kullanılmaya başlandığını işaret etmektedir.

¹⁸¹ Erdoğan, Safevi Askerî Teşkilatı, s. 96.

hizmetine yollamıştı. İkinci bir olasılık ise bu kişinin günümüz Türkiye ya da İran'ından kendi isteğiyle kalkıp gelmesi ve Bâbur'un 1514'te Çaldıran'da yaşananlardan ders çıkararak ya da Şah İsmail'i örnek alarak onu istihdam etmiş olmasıdır. Burada son yapılan incelemelerde Osmanlı coğrafyasından kalkıp doğuya gitmek isteyenlerin reaya ve yörüklerle sınırlı olmadığına görüldüğünü hatırlatmak gerekir¹⁸². Üçüncü ihtimal Ali-kulı'nın Herat'ın düşüşünden sonra sığınacak yer arayan pek çok kişiden biri olup bütün Timurlu tabilerine sığınak sağlayan Bâbur'un yanına geldiği şeklinde olabilir. Bildiğimiz kadarıyla Baburnâme'de bu isimle zikredilen tek kişi kendisidir. Bu nedenle Ahmed Yadigar'ın "Ali-kulı Hamedânî" olarak bahsettiği ve 3.000 süvariye komuta edecek kadar kendisine güvenilen kişiyle aynı kişi olması ihtimali mevcuttur¹⁸³. Neyseki Bâbur'un ikinci topçu ustası Mustafa Rûmî'nin Anadolu menşei konusunda daha az soru işareti mevcut. Onu da ilk defa Pânîpât sahrasında Bâburlu **wagenburg**una (tabur/Rûmî usûl) sabitlenen hafif topları idare ederken buluyoruz¹⁸⁴. Belki bu **Rûmî** savaş düzenini Bâbur'a tanıtan da kendisiydi.

Timurluların ateşli silahlarla ikinci tanışmalarının 1516 (en erken 1514) ile 1519 tarihleri arasında, muhtemelen Safevîlerden sonra, doğrudan ya da İran vasıtasıyla dolaylı olarak yine Osmanlı/Avrupa kanalıyla gerçekleştiğini söyleyebiliriz¹⁸⁵. Bununla birlikte Osmanlı yönetiminin kendi iradeleriyle Bâbur'a silah ve uzman gönderdiğine dair Bâburlu kaynaklarında herhangi bir ize rastlamış değiliz. Kaldı ki böyle bir hareket Safevîlere karşı Özbek hanlıklarını, Portekizlilere karşı Gucerat Sultanlığı'nı destekleyen Osmanlı doğu politikasına da ters düşmektedir zira Ekber Şah'ın ölümüne kadar, neredeyse bir asır boyunca, Safevî-Bâburlu ilişkileri iyi seyretmiş, zaman

¹⁸² Erdoğan, **a.g.e.**, s. 101.

¹⁸³ Ahmed Yadigar, "Târîkh-I Salâtîn-I Afâghana", **The History of India as Told by It's Own Historians**, İng. çev. H. M. Elliot, Allahabad, Kitab Mahal., t.y., s. 40-41.

¹⁸⁴ **Baburnâme**, s. 470.

¹⁸⁵ Khan, **a.g.m.**, s. 441.

zaman ittifaklar tesis edilmiş ve Osmanlıların müttefiki Özbek Hanlıkları ve Guccerat'la mücadele hiç durmamıştır.

2.2.1.3. Bâbur Şah'ın Ateşli Silahları:

Bâburnâme'de **top-ı frengî**, **zerb-zen** (zarbozan/darbzen¹⁸⁶), yukarıda adı geçen **kazan** ve nihayet **tüfeng** gibi çeşitli silahlardan isimleriyle söz edilmiştir. Bunlar Bâburluların kullandığı ilk ateşli silahlardır. Kazan, daha önce bahsedildiği gibi, taş mermi atan bir çeşit ağır havan topuydu ve kuşatma savaşları için kullanılıyordu. İsimlendirilmesindeki mantık Avrupa'daki “mortar” ile benzer olup öz Türkçe'dir. Bâbur'dan öğrendiğimiz kadarıyla önce dış kalıbı dökülen bu top baruthanesi sonradan üretilmek suretiyle iki parça halinde imal edilip birleştirilmekteydi¹⁸⁷. Bâbur'un topun dökümünü Eylül ayı olaylarıyla anlatıp ateşlenmesini Aralık'tan önceye yerleştirmesi üretim sürecinin 2-3 ay sürdüğünü düşündürmektedir. Bu topla atış yapılmasını seyredişini anlatırken ondan “uluğ kazgan” olarak söz etmesi ise topun o dönemde de ağır top türünden sayıldığını gösterir¹⁸⁸. Buradaki ifade biçiminden Kasım sonlarında ateşlenen ulu kazan ile önceki bahiste Eylül'de dökümü anlatılan kazanın kastedildiği anlaşılmaktadır. Diğer bir top türü olan **top-ı frengî**, adının işaret ettiği gibi, Avrupa tarzı bir toptu. Pânîpat savaşında merkezde konuşlandırılmış ve Ali-kulı tarafından komuta edilmişlerdi¹⁸⁹. Zerbzenler (darbzen) ise **Rûmî** usûlde (Osmanlı taburu) merkezin önünde set çekmek için kullanılan arabalara yerleştirilen sahra toplarıydı¹⁹⁰. Gence Muharebesi'nde (1539/40) Bâburluların zerbzenleri yine arabalara sabitleyerek kullandıkları görülmektedir¹⁹¹. Haydar Duğlat Gence'de sayısı 700 kadar olan topların bazılarının 500 miskal, 21 tanesinin ise 5.000 miskal

¹⁸⁶ Bkz.: Emecen, Feridun M., “Ateşli Silahlar Çağı: Askeri Dönüşüm ve Osmanlı Ordusu”, **Osmanlı Klasik Çağında Savaş**, 4. bsk., İstanbul, Timaş Yayınları, 2015, s. 33.

¹⁸⁷ **Baburnâme**, s. 519; Khan, a.y..

¹⁸⁸, s. 557-8, 677.

¹⁸⁹ **A.e.**, s. 470.

¹⁹⁰ **A.y.**

¹⁹¹ Duğlat, **Tarih-i Reşidî**, s. 474, 645.

ağırlığında gülle attıklarını belirtmiştir. 1 miskali kabaca 4gr kabul edersek¹⁹² 500 miskal 2kg yapar ki bu Osmanlı darpzenlerinin gülle ağırlıklarıyla örtüşür¹⁹³. Mirza Haydar 5.000 miskallik top-ın taş değil pirinç gülle attıklarını da kaydeder. Kazan gibi taş değil metal gülle atan bu ikinci tip top-ın top-ı frengî ile kastedilenler oldukları akıllara gelebilir. Gommans top-ı frengîlerin daha sonra uzun namlulu bir tür **falconet** halini aldığını düşünmektedir¹⁹⁴. Bâbur doğu seferi sırasında Mustafa Rûmî'nin frengî atışıyla iki gemiyi batırışına tanıklık ettiğini anlatır¹⁹⁵. Bundan dolayı Haydar Duğlat'ın 5.000 miskallik pirinç gülle attığını söylediği 21 topun frengî tipini ifade ettiği ve bunların hafif olmakla birlikte zerbzenlerden daha büyük olduklarını düşünüyoruz. Ordunun merkezinde kurulmuş olmaları da bunun bir işareti olarak görülebilir. Bâbur Bengâl seferinde gerçekleşen bu olayları anlatırken bir “büyük top”tan daha bahseder. Bunun doğal olarak kazan olduğunu düşünebiliriz.

Bâbur ve Humâyûn dönemlerinde savaşlarda daha çok sahra topu tipinde olan zerbzen ve az sayıda frengî top-ının kullanıldığını görmekteyiz. Böylece doğulu imparatorlukların devasa top-larla iş gördüğü kalıbının Bâburlu örneğinde de gerçeğe uymadığı ortaya çıkar. Zaten böyle devasa, pahalı ve nakli güç silahların Bâburlularınki gibi vurucu gücü hızına dayanan bir orduda yaygın olarak kullanılması fikri daha en başından kusurludur.

Bâbur ve Humâyûn dönemindeki tüfeklerin, yukarıda teknoloji transferi hakkında anlatılanlar göz önüne alınırsa, Osmanlı ve Safevî ordularında kullanılanlarla aynı tipte olmaları gerekir¹⁹⁶. Tüfekçilerin mevcudu hakkında bir kaç şey söylemek de mümkündür. Bâbur'un 1526'daki

¹⁹² Cengiz Kallek, “Miskal”, **DIA**, c. XXX, s. 182-83.

¹⁹³ Emecen, **a.g.e.**, s. 33.

¹⁹⁴ Gommans, **a.g.e.**, s. 147.

¹⁹⁵ **Baburnâme**, s. 602.

¹⁹⁶ Khan, **a.g.m.**, s. 441.

Pânîpat çarpışmasında 1.000 kadar **tüfengçisi** olduğu tahmin edilmiştir¹⁹⁷. Bâburnâme'ye göre o seferdeki ordunun genel mevcudunun 12.000 kişi olduğunu hatırlarsak bu makûl ve yeterli bir rakam gibi durmaktadır. İlerleyen zamanda, tam olarak 1539'da, Şîr Şah karşısında büyük bir yenilgi alan Humâyûn bir yıl sonra Gence'de gerçekleşen rövanşa araba hattının arkasına konuşlandığı 5.000 tüfekçi ile çıkmıştır¹⁹⁸. Ekber'in ise merkezî kuvvetlerinde 12.000 tüfekçisi olduğunu Ebû'l-fazl'dan öğreniyoruz¹⁹⁹. İktidar Khan bu sayının taşradakilerle birlikte 30-35.000 kadar olabileceğini öne sürmüştür²⁰⁰.

Bâbur'un Pânîpat zaferi sonrasında Bengâl ve Gucerat Sultanlıkları gibi Hindistan'ın güçlü ve zengin devletleri Portekiz ve Osmanlı kanallarıyla ateşli silah edinme ihtiyacı hissetmişlerdi. Bâbur'un doğu seferlerinde Bengâl'e sığınan Afgan koalisyonu Portekizlilerden aldıkları topları kullanmayı denemiş ancak kendilerinden çok daha tecrübeli olan Bâburlu topçularının isabet oranını tutturamamışlardı²⁰¹. Humâyûn döneminde ise Gucerat Sultanı Bahadır Şah Mandasor Savaşı'nda Bâburlu kuvvetlerini Rûmî nizamla karşılamak istemişti. Gucerat Osmanlılar ve Portekizlilerle sahip oldukları yoğun ilişkiler sebebiyle top-tüfek temininde Bengâl'e göre daha avantajlıydı. Ticaret dışında Portekizlilerden ganimet yoluyla pek çok silah ve Osmanlılardan diplomatik yollarla uzman edinmeleri mümkündü. Ancak bu savaşta da rakibinden daha tecrübeli olan Bâburlu ordusu sette hücum etmeden mesafesini koruyup düşmanını kuşatarak üstünlük sağladı²⁰². Bu olaylara dayanarak Bâbur'un ateşli silahlarla kazandığı başarıların Hindistan'da ayak sürüyen modernizasyon sürecinde ciddi bir hızlanmaya neden olduğu ancak

¹⁹⁷ Khan, "The Matchlock Musket in the Mughal Empire: An Instrument of Centralization", **Proceedings of the Indian History Congress**, c. LIX, s. 348, 357; bkz.: dpt. 45.

¹⁹⁸ **Tarih-i Resîdî**, s. 475.

¹⁹⁹ **Ain**, c. I, s. 261.

²⁰⁰ Khan, a.y.; Khan, "Dakhili Troops in the Mansab System – a Note", **Proceedings of the Indian History Congress**, c. LXV, s. 375.

²⁰¹ "Bengâleliler ateş atmakla meşhurdu. Bu defa iyi tecrübe ettik; bir yere nişan alıp atmıyor, rastgele atıyorlardı", **Baburnâme**, s. 603.

²⁰² **Akbarnama**, c. I, s. 302.

uzun süre Hint ordularının Bâburluların sahip olduğu uzmanlığa erişemedikleri söylenebilir. Bu işin üstesinden Gence Savaşı'ndan sonra tam bir askerî ve idarî bir deha olan Şîr Şah Sûrî gelecek ve onun mirası kendi varislerinden çok Ekber Şah'a rehberlik edecektir.

2.2.1.4. Ekber Şah'ın Ateşli Silahları ve Bendûkçî Tipi Piyadeler:

Bâbur tüfekçilerini **tüfeng-endâz** ve **tüfengçî** adlarıyla anmıştır. Ekber döneminde bunlara ek olarak **bendûkçî** (çoğul bendûkçîyân, f. بندوق) adının kullanıldığını görüyoruz. Ayrıca gemilerde görev alan tüfekçilere **deg-endâz**, topçulara ise **top-endâz** deniliyordu²⁰³. Bendukçu ismi kimi yerde topçu ve tüfekçi ayrımını yapmayı güçleştirse de çoğunlukla tüfekçileri ve tüfek silahını kastettiği anlaşılmaktadır. Bu dönemdeki tüfeklerin tasvirlerini çeşitli eserlerde yer alan minyatürlerde bulmak mümkündür. Bu tasvirlerdeki tüfeklerin fitilli tüfekler oldukları görülmektedir (**Resim 2.3., 2.4., 2.5.**). Bunlar tahta gövdenin üzerine demir namlunun yerleştirilip telle sarılarak sabitlenmesiyle oluşturulurlar²⁰⁴. Barutun ateşlenmesinde ucu tutuşturulan bir fitilden faydalandığı için mobil kullanıma pek uygun değildir. Bu nedenle sabit olarak ayakta ya da tek diz üzerine çökerek, Osmanlı tarzına uygun bir şekilde kullanılıyorlardı. 50-100m'lik mesafede iyi bir isabet oranına sahip olan fitilli tüfek yayılım ateşi taktiğiyle büyük tahribata sebep olabiliyordu. Bâbur'un bir çeşit yayılım ateşi taktiği kullandığı bilinmektedir. O buna "**kâlîn**" diyordu²⁰⁵. "Türk Yayılımı" da denilen bu taktik aslında İran, Mısır ve Avrasya bozkırlarında atlı okçuların çok eski zamanlardan beri kullandıkları korkunç hasara sebep olan bir deşarj yönetimidir²⁰⁶. Bazı tasvirlerde tüfeklerin

²⁰³ **Ain**, c. I, s. 291.

²⁰⁴ **Ain**, c. I, s. 120.

²⁰⁵ Khan, "Firearms Brought by Babur", s. 444; Khan, "An Instrument of Centralization", s. 354, dpt. 4; Arat'ın Türkçe çevirisi: "Tüfenkendâzlar birçok adam ve atı tüfenkle vurdular. Kaçan işçi ve yolculardan da birkaç adamı ve birçok atı yere serdiler", **Baburnâme**, s. 564; Buna karşın İngilizce çeviri şöyle: "The matchlockmen made a mass (qâlîn) of discharges, bringing down many men and horses; they shot also slave-workmen running scared away(?) and men and horses passing-by", **Bâbur-nâma**, İng. çev. A. S. Beveridge, Delhi, Munshiram Manoharlal Publishers, 1922, s. 599-600.

²⁰⁶ Bkz.: John Masson Smith, "Nomads on Ponies vs. Slaves on Horses", **Journal of the American Oriental Society**, c. CVIII, no. 1, s. 57, dpt. 4.

ön ucunda tüfeğin yere sabitlenip geri tepmesini azaltmaya yarayan bir çatal desteği olduğu görülmektedir²⁰⁷. Ebû'l-fazl'ın aktardığına göre bu tüfeklerin uzunluğu 1.10-1.80 cm arasında değişiyordu²⁰⁸. Kısa türden olanlara **demânek** (? , f. دمانک) denilmekteydi. Tüfekler kârhâne-i hâssada üretiliyor ve tahta gövdeyle birleştirilmeden üzerlerine demir oranı, demirin menşei, ustanın adı, üretim tarihi ve seri numarası işleniyordu²⁰⁹. Devlet imalathanelerinde üretilen bu tüfeklerin dışında satın alma, pişkeş ve ganimet yoluyla gelip giden pek çok silah mevcuttu. Padişah'ın kullanımı için 105 adet tüfek hâssa olarak ayrılmıştı ve bunların 15'i daima padişahın yanında hazır tutuluyordu. Bu tüfeklerin diğer bütün hâssa metalarında olduğu gibi özel isimle kayıtlı oldukları anlaşılmaktadır. Örneğin Ekber'in favori tüfeğinin adı Sangrâm idi²¹⁰.

Ekber döneminde seleflerinkilere ek olarak iki çeşit topun adı daha geçmektedir. Bunlar “tek bir fil tarafından çekilecek ağırlıkta” olan **gacnâl** ve tek bir askerin taşıyabileceği ağırlıkta olan **narnâl** olarak adlandırılmıştır²¹¹. Üretilen topların imparatorluğun çeşitli yerlerine ihtiyaca göre dağıtıldığını belirten Ebû'l-fazl özellikle bu iki tip topun yoğun bir şekilde imal edildiğine dikkat çekmiştir²¹². Bu ifade ve Ekber'in mevcut nesnelerin isimlerine Farsça muadiller bulma tercihi bize bu ikisinin top-ı frengî ve darbzenin sonraki versiyonları olup olmadıklarını sorgulatmaktadır. İmparatorluk çapında topların mevcutlarıyla ilgili yeterli veri bulunmadığından bir rakam vermek mümkün değildir²¹³.

²⁰⁷ Bkz.: Gabor Agoston, “Tüfek”, **DIA**, c. 41, s. 459-61.

²⁰⁸ **Ain**, c. I, s. 120; **Ain(f)**, s. 125. **Â'in**'de geçen tüfekte ilgili bazı kelimeler şöyle: Kondâk = Dipçik; Fitile-i Âteş = Fitol, Tetik; Besâ Tîr = Mermi; Tofeng = Namlu, tüfek; Bendûk = Tüfek; Remrod = Tetik; Purgaz (pürgez?) = Tetik, tetiğin yerleştirildiği oyuk (?).

²⁰⁹ **Ain**, s. 121.

²¹⁰ **Ain**, s. 122.

²¹¹ **Ain**, c. I, s. 119; **Ain(f)**, c. I, s.124.

²¹² A.y..

²¹³ Ebû'l-fazl böyle bir bilgi paylaşmamıştır. Shireen Moosvi'nin belirttiğine göre R. Pelsaert'in **A Dutch Chronicle of the Mughal India** olarak adlandırılan eserinde Ekber'in terekesi verirken bıraktığı silahlardan da söz etmiştir. Bu kaynağa ulaşma imkanımız olmadı;

Tüfekli piyadelere baktığımızda bunların da onluk sisteme göre organize edildiklerini görüyoruz. Başlarında Mîr-dehe/dehbâşî (onbaşı) ve yuzbâşî (yüzbaşı) rütbesinde komutanları (ser-gorûh-ı bendûkçî, سرگروه‌بندوقچی) bulunuyordu²¹⁴. Ebû'l-fazl'ın topçu-tüfekçi sınıfını Â'in'in saray teşkilatına ayrılmış olan Â'in-i Menzilâbadî bölümünde anlatması onların merkezî kuvvetlerden sayıldıklarını göstermektedir. Doğal olarak merkeze bağlı bütün birimler gibi ücretlerini de merkezden alıyorlardı. Geleneksel devlet idaresinde belirli bir yeri olmayan bu yeni tür birliklerin merkeze dahil edilmelerinin bir sonucu olarak merkezin geleneksel kanallarla finanse edemeyeceği bir malî yük oluşmuştu. Bu nedenle Bâbur bir ferman çıkararak tahsisatı olan herkes için geçerli %30'luk bir vergi koydu²¹⁵. Bu verginin amacı giderek artan ateşli silah talebini karşılayacak bir düzen kurmaktır. Oldukça sert olan bu oranın beyler arasında ciddi bir rahatsızlık oluşturmuş olması gerekirdi. İleride tekrar değineceğimiz gibi, kendilerine takviye olarak merkezden gönderilen bendukçuların mahalli meselelerin halinde kullanımı beylerin işini kolaylaştırdığından bu vergiye rıza göstermişlerdi²¹⁶. Diğer bir deyişle bu durumu kabullenmek zorunda kaldıklarını söyleyebiliriz. Barut payı diyebileceğimiz bu kesintinin Bâburlu malî sisteminin işleyişinde nasıl bir etki bıraktığı özel araştırma gerektiren bir problemdir. Bir şey söylemek gerekirse, bu suretle toprak ve ganimet gelirlerindeki geleneksel hükümdar/merkez payının arttırıldığını varsayabiliriz.

Moosvi, **Economy**, s. 245-46. Bunun dışında Ebû'l-fazl'ın "12 Sûbe" bahsinde bazı yerlerdeki top sayısını belirttiğini görüyoruz. Bkz. **Ain**, c. II.

²¹⁴ **Ain**, c. I, s. 261, 264; **Ain(f)**, c. I, s. 188, 190.

²¹⁵ "Ordunun silahlandırılması, top ve tüfekçilerin barutları ve ulufeleri için Perşembe günü, sefer ayının sekizinde (22 Ekim) tahsisatı olan herkesten bu gelirin yüzde otuzunu divana vermesi, bunun da söylediğim bu yolda sarf edilmesi emredildi", **Baburnâme**, s. 573.

²¹⁶ Khan, "An Instrument of Centralization", s. 343-45.

Bendûkçuların ücretleri beş kıdeme ayrılmıştı. Bunlardan komutanlar 4'er, geri kalanlar 3'er farklı dereceye sahipti. Ebû'l-fazl tarafından verilen rakamlar şöyledir²¹⁷:

Komutan²¹⁸: 300d 280d 270d 260d

1. Sınıf:	<u>250d</u>	<u>240d</u>	<u>230d</u>
2. Sınıf:	<u>220d</u>	<u>210d</u>	<u>200d</u>
3. Sınıf:	<u>190d</u>	<u>180d</u>	<u>170d</u>
4. Sınıf:	<u>160d</u>	<u>150d</u>	<u>140d</u>
5. Sınıf:	<u>130d</u>	<u>120d</u>	<u>110d</u>

Askerler performanslarına, ekipmanlarına ve kıdemlerine göre ücret alıyorlardı. Dolayısıyla yukarıdaki rakamlar bendûkçuların kendi içlerindeki nitelik çeşitliliğini yansıtmaktadır. Taşraya ve mansıbdârların hizmetine gönderilen **dâhilî** bendûkçulardan komutanların 160D, diğerlerinin 140D ücret almaları bu bağlamda dikkat çekici bir husustur²¹⁹. Rakamlardan anlaşılmaktadır ki Bâburlu yönetimi nitelikçe en iyi silah ve askerleri kendisine ayırıp taşraya en fazla 4. sınıf asker ve ekipman takviyesinde bulunuyordu. Gelgelelim Ebû'l-fazl'ın saydığı bütün bu derecelerin aktif olarak kullanılıp kullanılmadığını bilmek mümkün değildir. Bunların bir kısmı pek alâ sadece yarısı gerçek kişilere tevcih edilmiş 66 mansıp derecesi gibi teorik dereceler olabilir. Bunu akılda tutarak yukarıdaki 20 derecenin silahın veya askerin niteliği esas alınarak oluşturulduğunu düşünmek durumundayız çünkü harcamalarda masraf ve mükafat temel hareket noktasıydı.

İmparatorluğun toplar ve bununla ilgili olarak bir kısım askerî mühendislik gerektiren diğer işlerinden **Mîr-âteş** denilen görevlinin sorumlu olduğu görülmektedir. Bu rütbeye ilk kez Humâyûn'un Bengâl seferi

²¹⁷ **Ain**, c. I, s. 261. Gemilerde görevli tüfekçilerin 12R gibi yüksek bir ücret almaları dikkate değer bir husustur. Bkz.; a.g.e., s. 291.

²¹⁸ Muhtemelen onbaşı. Yüzbaşılıklar mansıbdârların uhdesine verilmiş olmalı.

²¹⁹ **Ain**, c. I, s. 264.

sırasında, önceden Gucerat Sultanı Bahadır Şah'ın hizmetinde bulunmuş - Bâbur'un ustasıyla karıştırılmaması gereken bir başka Osmanlı uzmanı olan- Mustafa Rûmî Hân Hüdâvend'in tayiniyle rastlıyoruz²²⁰. Kendisi Gucerat ordusunda da aynı vazifeyi yürütmekteydi. Rûmî Hân'ın Humâyûn ve Bahadır Şahlara stratejik ve taktiksel tavsiyeler vermesi, savaş öncesinde topların nakli, kurulacakları alanın hazırlanması ve savaş arabalarının düzenlenmesi gibi işlerle ilgilenmesi ve operasyonlarda bunları komuta etmesi Mîr-âteş olarak sorumluluklarının neler olduğu hakkında bir fikir vermektedir. Bu sorumluluklar Ustad Ali-kulî'ninkilerle de örtüşür. Rûmî Hân'ın Ali-kulî'ndan başlıca farkı ustad (baş mühendis) değil hân (bey) olarak zikredilmesidir.

Bâburlular ateşli silah kullanımında Hindistan ve Afganistan'da öncü bir rol oynadılar. Fitilli tüfekleri ve sahra topları düşmanlarını yenmelerine ve taşra üzerindeki merkezî otoritenin takviye edilmesine imkan sağladılar. Atlı okçular savaş meydanlarındaki önemlerini korudularsa da tüfekçi piyadelerin ehemmiyeti ve onlara yönelik talep giderek arttı. Ateşli silahlar taşra ayanı, komutanları, gerilla taktikleri kullanan eşkiyalar ve tahsil sorunu yaşanan reaya gibi pek çok yerel meseleye müdahale etmenin başlıca enstrümanlarından biri haline geldiler²²¹. Geçekten Ebû'l-fazl'ın bu tür sorunlara bakım masrafları ve zarar riski yüksek olan süvârîlerdense piyâdelerle müdahale etmeyi tavsiye ettiği görülmektedir²²². Askerî ve idarî kararların icrasında oynadıkları rolün dışında ateşli silahların saray kültüründe de bıraktığı izler mevcuttur. **Bâburnâme**'de büyük topların padişah huzurunda ateşlenmesi şeklinde icra edilen bir merasimden üstünkörü bahsedilmektedir²²³. Ebû'l-fazl valilere binicilik ve okçuluk gibi seçkin sporlarını edinmelerini tavsiye ederken tüfek kullanımını da bunlar içinde ve eşit bir derecede sayar²²⁴. Pek çok minyatürde padişahları tüfek taşır veya

²²⁰ **Akbarnama**, c. I, s. 331.

²²¹ Khan, a.g.m., s. 343-45.

²²² **Ain**, c. II, s. 42.

²²³ **Baburnâme**, s. 558, 603.

²²⁴ **Ain**, c. II, s. 39.

kullanırken bulmak da mümkündür. Dolayısıyla askerlikle ilgisiz olarak ateşli silahların prestij ve güç projeksiyonunda propaganda araçları olarak da işlev gördükleri anlaşılmaktadır.

2.2.2. Diğer Piyâdeler:

Piyâdeler ordu içinde ve dışında pek çok görev yürütüyor ve çoğunlukla hizmet sınıfını oluşturuyorlardı. Ordu listelerinden maaş alan bir su taşıyıcısı da bir bendukçu gibi piyâde sayılmaktaydı. Ebû'l-fazl'ın anlatımına dayanarak bunları merkezî hizmetler ifa edenler ve taşraya gönderilenler olarak iki ana gruba ayırmak mümkündür.

2.2.2.1. Merkezde Görevli Piyadeler:

Sarayda **Derbân** (f. Kapıcı, دربان) ve **Hizmetiyye** (خدمتیه بییادهاى) isimli iki muhafız sınıfı vardı. Derbânlar 1.000 kişi olup sarayı (vâlâ dergâh/ dergâh-ı vâlâ) koruyorlardı. **Mîrdeheleri** 200, 160, 140, 130 ve 120 Dâm ücret alırken diğer derbânlar 100-120 Dâm aralığında bir gelire sahipti. Hizmetiyye piyadeleri ise sarayın etrafını korur ve çeşitli emirleri yerine getirirlerdi. Sıradan hizmetiyye askerleri 100, 110 ve 120 Dâm arasında değişen ücretler alırken komutanları olan **dehbâşîler** 140-180d, onların üstü **bîstî** (yirmilik) ve **pencâhîler** (ellilik) 200 Dâm ve üstü gelire sahiplerdi. Başlarında her daim padişahın yanında hazır olduğu söylenen **Hidmet Râ'î** (راءى خدمت) bulunuyordu²²⁵. Komutanları için ray unvanının kullanılması bunların vareng ve cermen muhafız alayları gibi belirli bir aşiret veya gruptan seçilmiş muhafızlar oldukları ihtimalini akla getirmektedir. Bunlar dışında sarayda pek çok ehadî ve nöbet için merkeze çağırılan mansıbdârların askerleri görev ifa ediyorlardı. Hemen hepsi sarayda ya da padişah her neredeyse orada nöbet tutma, askerî geçitte bulunma vb. işlerin yanı sıra iş yoğunluğuna göre saray içinde eşya taşımaya kadar pek çok farkı görevi ifa ediyorlardı²²⁶.

²²⁵ **Ain**, c.I, s. 261.

²²⁶ Bkz.: **Jahangirnama**.

Muhafız sınıflarının dışında saraylarda ve ordugahta pek çok pehlivan ve şemşirbâz bulunuyordu. Şemşirbâzlardan 1100 kadarı her zaman sarayda mevcuttu. Ücretleri 80 ilâ 600 Dâm arasında değişiyordu. Ebû'l-fazl'dan bazılarının ehadî ve hatta sadî rütbesine sahip olduklarını öğreniyoruz²²⁷. Pehlivanlar ise güreş, taş atma vs. pek çok sportif gösteriyi icra ediyorlardı. 70 ilâ 450 Dâm arasında değişen gelirleri vardı. Bunun dışında padişah ve emirler de kendilerine ihsanlarda bulunuyorlardı. Ebû'l-fazl'ın saydığı pehlivanların künyelerinden Anadolu'dan Kaşgar'a pek çok memleketten yerli ve yabancı pehlivanların Bâburlu sarayına kabul edildikleri anlaşılmaktadır²²⁸. Şemşirler ve pehlivanlar her gün düzenli olarak ve başka çeşitli vesilelerle padişah huzurunda gösteri icra ediyorlardı. Şemşirlerin arasında askerî rütbeli kimselerin bulunması eğlence dışında görevler ifa ettiklerinin de bir göstergesidir. Özellikle şemşirlerin eğlence işçisi olmadıkları aşîkârdır. Onların performansları Bâburluların taşıdığı eski savaşçı kültürünün geleneksel ve ağır bir merasimi olarak pehlivanların güreşlerine nazaran seçkinlere ve gazilere daha çok hitap ediyordu.

Ekber Şah köle manasına gelen **bendegî** adını sevmediğinden etrafında çalışanlara dervişliğin çeşitli özelliklerine atıfla **çîle** adını vermişti. Ebû'l-fazl'a göre Ekber köle ticareti yapan kimseleri iğrenç buluyordu²²⁹. Çileler köle işçiler olarak üstlerinin talimatları doğrultusunda pek çok hizmeti görüyorlar ve günlük 1 Dâm ile 1 Rûpî arasında ücret alıyorlardı. Son olarak, **Kahâr** denilen görevliler sırtta eşya ve insan gibi çeşitli yükler taşıyıp iş görüyorlardı. Ser-i gorûh denilen başları 192-382 Dâm, kalanları ise 120-160 Dâm ücret alıyorlardı²³⁰.

Yukarıda verilen ücretler dikkate alınırsa ve icra ettikleri görevler düşünülürse düşük seviyeli bir bendukçu ile yük işçisi arasında aldıkları ücret

²²⁷ A.e., s. 262-63.

²²⁸ A.e., s. 263.

²²⁹ A.e., s. 263-64.

²³⁰ A.y..

bakımında pek bir fark gözetilmediği görülmektedir. Bu nedenle piyâdeleri değerlendirirken hizmet sınıflarını da buna dahil etmek sağlıklı bir yaklaşımdır.

2.2.2.2. Dâhilî Piyâdeler:

Mansıbdârları takviye etmek için ücretleri merkezden ödenmek kaydıyla onların hizmetine verilen birliklere **dâhilî** birlikleri deniliyordu. Ebû'l-fazl'a göre hemen her mansıbdârın emrine belirli sayıda dâhilî verilirdi²³¹. Bunlar çehrenüvîs defterine **nîmesüvârân** (yarı süvari) olarak kaydedilirlerdi. Dâhilîlerin dörtte biri bendûkçu, kalanı okçu (tîr-endâz) tipindeydi. Bu oranın gerçek rakamları mı yoksa bir tür muhasebe özetini mi yansıttığını kestirmek mümkün değildir. Bunlar dışında marangozlar, demirciler, su taşıyıcılar ve klavuzlar gibi pek çok hizmet sınıfı mensubu da dâhilî olarak taşraya sevk ediliyor ya da orada istihdam ediliyordu²³².

Dâhilî birlikler içinde süvariler de vardı ancak bunların mahiyeti, söz gelimi ücret modeli, Ebû'l-fazl tarafından açıkça anlatılmamış olup tartışmaya açıktır. Dâhilîlerle ilgili söylenmeye değer son şey İqtidar Alam Khan'ın hipotezi olabilir. Ona göre dâhilîler kendisine verilen vazifeyi ifa etmeye gücü yetmeyen emirlerin kuvvetlerine takviye olarak verilen **komekî** (yardımcı) birliklerin mansıbdârî sistemindeki karşılığı olabilirler²³³. Bu bağlamda dâhilî birliklerinin merkez tarafından astların operasyon kabiliyetini arttırmak için kullanılan enstrümanlar olduklarını söyleyebiliriz.

²³¹ A.e., s. 264.

²³² A.y..

²³³ Khan, "A Note", s. 378.

Üçüncü Bölüm:

Lojistik Organizasyon, Tahkimatçılık ve Bahriye:

3.1. Dâğ Düzenlemesi:

Ekber Şah'ın dikkatini çekip dokunuşunu hissetmemiş bir imparatorluk müessesesinden bahsetmek güçtür. Bu müesseselerden biri tabîî olarak maliyeydi. Krizlerle geçen asırların bir sonucu olarak emirler, zemindârlar ve ulemâ ikta ve vakıflar eliyle idare edilen kaynaklara müdahale edip zenginleşmeye çalışırken devlet için büyük değer kayıplarına neden oluyorlardı. Bu nedenle ordu unsurlarının sıkı bir denetim altına alınması ve gerekiyordu. Ekber'in kurduğu bu denetim mekanizması Ebû'l-fazl tarafından **â'in-i dâğ-ı mukerrer** olarak isimlendirilmiştir²³⁴. Bu düzenlemenin üç ana ayağı mevcuttu. Bunlardan biri en büyük emirden en basit yayaya bütün ordu mensuplarını şahsen muhattap alan **çehrenüvîsî** defterlerinin oluşturulmasıydı²³⁵. Bu defterler devletten ücret alan herkesin fiziksel özelliklerine kadar bilgilerinin kaydedilerek kimliklerinin tespitini kolaylaştırmak için oluşturulmuştu. Ebû'l-fazl'ın belirttiğine göre bunlara kişilerin yaşı, baba adı, nereli olduğu ve soyu (ailesi, kastı, aşireti vs.) gibi bilgiler kaydediliyordu²³⁶. Manucci bir askerle tartışan kâtibin bu defterdeki kaydını “iki dişi eksik” notuyla tahrip etmesi nedeniyle askerin bir sonraki ödemesini almak için iki ön dişini nasıl çektirmek zorunda kaldığını anlatmaktadır²³⁷. Bu, defterdeki kayıtların ne derece önemli olduğunun dramatik bir örneğidir. Dâğ düzenlemesinin ikinci ayağı ordu binek ve yük hayvanlarını kapsayan **â'in-i pârgûşt** (pergoşt) idi. Pârgûşt düzenlemesinin amacı devlet hayvanlarını tasnif ederek hangi sınıftaki hayvan için ne kadar ödeme yapılması gerektiğini önceden belirlemek ve harcamanın öngörülebilir

²³⁴ **Ain**, c. I, s. 265; **Ain(f)**, c. I, s. 191.

²³⁵ A.y..

²³⁶ A.y..

²³⁷ Manucci, **Storia**, c. II, s. 449.

olmasını sağlamaktı²³⁸. Öngörülebilirlik ilkesi devletin önceki denetimlerde oluşturulan kayıtlardan ve yeni piyasa fiyatlarından hareketle yapacağı harcamaları tespit etmesini ve ordu mensuplarının hak ve sorumluluklarının bilincinde hareket etmesini sağlıyordu. Teoride, çehrenüvîsî defterlerine dayanılarak pârgûşt düzenlemesi standartlarına göre gerçekleştirilen teftişler ordunun teşekkülü, teçhiz edilmesi, eksiklerinin tespiti, durumunun iyileştirilmesi ve bu sayede ordu mensuplarına paylarına düşen talebin en az kayıp ve en yüksek verimle dağıtılmasını amaçlamaktaydı. Sistemin üçüncü ve son dayanağı doğrudan bürokrasiyi işaret eden ve hem çehrenüvîs defterlerini hem de pârgûşt düzenlemesini kapsayan **vakanüvîsî** müessesesiydi. Bu teşkilat pek çok fonksiyonunun yanında devlet işlemlerinin kayıt altına alınması, takip edilmesi ve raporlama için kritik bir role sahipti²³⁹. Merkezde bulunan ondört vakanüvîs dönüşümlü çalışarak padişahın bütün faaliyetlerini kaydettikleri gibi çevresinde gelişen her türlü askerî, mülkî ve malî gelişmeyi de zabıt altına alıyorlardı²⁴⁰. Bu nedenle herhangi bir usûlsüzlüğün veya eksikğin bu defterler eliyle kolayca tespit edilmesi mümkündü. İhtiyaç olduğunda bu defterdeki kayıtlar çoğaltılarak alt birimlere (**risâle-dâr** ve **ta'lîka-nüvîs**) gerekli belgeleri düzenleyebilmesi için **yâd-dest** denilen bir muhtıra gönderiyordu²⁴¹.

Çehrenüvîsî, vakanüvîsî ve pârgûşt düzenlemesi uygulamaları bir araya geldiklerinde dâğ-ı mükerrerin tespiti ve tatbiki için gerekli veri akışını ve konfirmasyonu sağlıyordu. Bu veriler sonucunda askerin sorumluluğundaki hayvanlara vurulacak damga ve berâverdi oranları belirleniyor, tevcih ediliyor ve hem hayvanların hem de askerlerin ordu organizasyonundaki dereceleri güncelleniyordu. Ancak zamanla tüm bu uygulamaların gevşediği ve standartlaştığı görülmektedir (bkz. yuk.: Mansıbdârî Sistemi).

²³⁸ **Ain**, c. I, s. 226-28; **Ain(f)**, c. I, s. 163.

²³⁹ **Ain**, c. I, s. 268.

²⁴⁰ A.y..

²⁴¹ **A.e.**, s. 269.

3.2. Ordu Hayvanları:

Bâburlu ordusunda insan ve yük taşımak için kullanılan belli başlı hayvanlar fil, at, deve, öküz ve katırlar olarak öne çıkmaktadır. Â'ın'da tarif edilen yapılanma hayvan mevcuduna en az insan mevcudu kadar dikkat edildiğini göstermektedir. Yük ve binek hayvanları yalnız türlerine göre değil, tıpkı askerler gibi, sınıflara ve derecelere ayrılmış ve ordu teftişlerinde en başta gelen hususlardan birini teşkil etmişlerdi.

3.2.1. Orduda Filler ve Filhâne:

Fil (Elephas Maximus veya Asya Fili) Hindistan'ın iktisadi hayatında, kültür dünyasında, mitlerinde ve askerî geleneğinde tarih boyunca önemli bir yer tutmuştur. İktidar ve zenginlik kavramlarının tecessümü olarak görülen bu canlı “gücü, heybeti, coşkusu, itaatkarlığı ve zekasıyla” Hintli hükümdarların ve halkın gözünde büyük bir değere sahipti²⁴². Günlük hayatta yük ve insan taşırken akarsuların aşılmasında ve ormancılıkta büyük kütüklerin taşınmasında filler çok iyi iş görmekteydi. Çok yakın tarihlere kadar filin Güney Asya'da günlük hayatta kullanımının bundan binlerce yıl öncesindeki kullanımıyla örtüştüğü görülebilir. Günümüzde çoğunlukla koruma altında olan bu canlı dinî merasimlerde ve turistik amaçlarla hâlâ yaygın olarak kullanılmaktadır. Afrika fili olarak bilinen çeşidin ehlileştirilemediği yönündeki görüşlere -Kartaca ve Ptolemaios ordularındaki örnekler dikkate alındığında- katılmak pek mümkün değildir. Yine de, ayrı bir çalışma konusu olabilecek bu hususta, piyâde ağırlıklı olup süvari ihtiyacını bile yardımcı kuvvetlerden karşılama eğiliminde olan bir ordu sistemi kullanan Roma'nın bölgeye yerleşmesinin olumsuz bir etkisi olduğunu düşünmeden edemiyoruz.

Hindistan'da fil en eski devirlerden itibaren savaşlarda kullanılmaktaydı. Düşman hatlarını yarmak, korku yaratmak ve okçular ve kumandanlar için daha iyi bir atış mevzii ya da gözlem kulesi vazifesi görmek üzere özel takımlarla kuşandırılırlardı. Emir Timur'un Hindistan Seferi

²⁴² **Ain**, c. I, s. 123.

sırasında Timurlu kuvvetleri arasında fillerin ne denli tesir bıraktığı Saadetnâme'deki düşman fillerinin Timurlu askerlerinin başarıyla çevgân oynadığı benzetmesinde görülmektedir²⁴³. Aynı yerde fillerin düşman hattını yarmadaki etkinliğine de dikkat çekilir. Savaş meydanında filler ancak çok iyi organize olmuş ordular tarafından, becerikli savaşçıların teknik ve taktik üstünlüğüyle alt edilebilmiştir.

Tarihi süreçte Hindistan fillerinin diğer ülkelerde kullanıldığına da tanık olunmuştur. Makedonyalı İskender'in Anadolu ve İndus seferlerinde ve Diadochi Savaşları sırasında önce Persler sonra da Makedonlar tarafından fillerin kullanıldığı görülmüştür. Bunun meşhur örneklerinden biri Antigonos Monophtalmos ve Seleukos Nikator arasında M.Ö. 301'de yapılan İpsos Savaşı'dır. Burada Antigonos 75, Seleukos ise Maurya hükümdarı Çandragupta'yla yaptığı antlaşma sayesinde elde ettiği 500'e yakın fili kullandılar. Savaşın galibi sayıca daha fazla ve Hint'ten yeni gelmeleri sebebiyle nitelikçe daha iyi filleri olan Seleukos oldu²⁴⁴.

Seleukoslardan sonra da İran hükümdarlarının Hint'ten ticaret yoluyla ya da haraç ve hediye olarak fil alma usûlleri sürdü. Müslümanların askerî alanda fillerle ilk karşılaşması M.S. 635'te Kadisiye Savaşı'nda gerçekleşti. Bu savaşta Sasanîlerin kullandıkları 30 civarında fil Araplar arasında büyük bir korkuya neden oldu ancak Araplar akıllıca davranıp fillerin koşumlarını sökerek ve hayvanın korumasız yerlerine saldırarak bu yabancı düşmanı alt etmeyi başardılar²⁴⁵. İran İmparatorluğu'nun fethi ve Arap güçlerinin Sind'e kadar uzanan seferleri sonrasında İran'ın aldığı fil haracını Araplar almaya başladılar.

²⁴³ Yezdi, *Saadetnâme*, s. 52.

²⁴⁴ Bkz.: W. W. Tarn, "The Heritage of Alexander", *The Cambridge Ancient History*, ed. J. B. Bury, S. A. Cook, F. E. Adcock, y.y., Cambridge University Press, 1927, c. VI, s. 502-503.

²⁴⁵ S. Tabir Raza, "Indian Elephant Corps Under the Ghaznavids", *Proceedings of Indian History Congress*, c. LXXIII, 2012, s. 214; Tahsin Yazıcı, "Fil", *DIA*, c. XIII, s. 67; Hayrettin Yücesoy, "Kâdisiye Savaşı", *a.g.e.*, c. XXIV, s. 136-137.

Türk askerlik geleneğinde devamlı bir şekilde fil kullanımının Gazne Devleti ile başladığını söyleyebiliriz. Sultan Mahmûd'un 1001 yılında Hinduşahî Câypâlâ (Jaipala) üzerine yaptığı seferde düşmanı 12.000 atlı, 3.000 (bazen 30.000) yaya ve 300 filden oluşan bir kuvvete sahipti. Raca fillerini Gazneli hareketini bloke edecek şekilde konuşlandırınca sultan bir gece baskını düzenlemiş, askerlerinin okçuluktaki maharetlerini kullanarak fillerin üstesinden gelmeyi başarmıştı. Bu, sultanın düzenli fil birlikleriyle ilk temasıydı ve anlaşılıyor ki Gazneliler Hint savaş usûllerinin bu vaz geçilmez ögesine karşı kullanmak üzere daha önceden bir takım taktikler düşünmüşlerdi. Zaferin akabinde Gazneliler 150 kadar fili ganimet olarak ele geçirdiler²⁴⁶. Sonraki yıllarda kendileri de askerî amaçlarla fil edinmeye ve bunları Horasan ve Türkistan'daki seferlerinde etkin bir şekilde kullanmaya başladılar. Tabir Raza, Gaznelilerin Hindistan fillerini kullanmalarını üç aşamaya ayırır. Birincisi fillerle ilk temasın olduğu ve onlara karşı stratejilerin geliştirildiği aşamadır. İkinci aşamada filler Gazne kuvvetleri tarafından savaşlarda aktif olarak kullanılırlar. Bu devasa ve ürkütücü şekilde kuşandırılmış yaratıklara nasıl karşılık vereceğini bilemeyen ve atları onlardan ürken Karahanlıların 1008'de Belh yakınlarındaki savaşta sayı üstünlüğüne sahip olmalarına rağmen Gazneliler karşısında mağlup oldukları bilinmektedir. Dolayısıyla ikinci aşamada fil kullanımı sayesinde kısa vadede Horasan ve Ceyhun çevresindeki vilayetlerde Gaznelilerin kesin bir askerî üstünlüğü söz konusudur²⁴⁷. Ancak bu statüko Selçukluların başını çektiği Türkmenlerin güneşe inmeleri ve onların atlı okçularının fillerle mücadele etmeyi öğrenmeleriyle değişir. Böylece üçüncü aşamada Gaznelilerin diğer Türklere

²⁴⁶ Raza, a.g.m., s. 214, Neslihan Durak, **Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler**, T. C. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya, 1999, s. 17-18.

²⁴⁷ Raza, a.g.m., s. 215-216; Erdoğan Merçil, "Gazneli Ordusunda Görev Alan Hintliler", **Belleten**, c. LXX , Ankara, 2006, s. 835.

karşı filler sayesinde edindikleri üstünlük ortadan kalkar ve Horasan'dan tamamen atılırlar²⁴⁸.

Gaznelilerle başlayan fil kullanma geleneği ve filhâne (pilhâne) birimi, Delhi Sultanlığı tarafından da kaçınılmaz olarak devam ettirilmiştir. Fil bir yük hayvanlı, savaş bineği ve propaganda aracı olarak devamlı kullanılmıştır. Kıdemli kişilerce kapıda fil tutma adeti bir zenginlik ve makam göstergesi olarak sıkı kaidelere bağlı şekilde sürdürülmüştür²⁴⁹. Emir Timur'a karşı son direniş olarak gerçekleştirilen ve Hint tarafı için mağlubiyetle sonuçlanan Delhi civarındaki meydan muharebesinde filler Delhi ordusu için esas dayanağı teşkil etmiştir.

Emir Timur'un Ankara'daki filleri sayıca daha az olmalarına rağmen en az Seleukos'un İpsos'a getirdikleri kadar meşhurdur. Timur'un filleri 1397-98 tarihli Hindistan seferinde ganimet ve haraç olarak elde edilmiştir²⁵⁰. Sefer süresince bu fillerin yük-binek hayvanı olarak ve nehirleri aşmak için kullanıldıkları anlaşılmaktadır²⁵¹. Ancak savaş bineği olarak kullanıldığı görülmüyor. Şâhruh ve Ebû Sa'id dönemlerinde fillerin mevcut olup olmadığına dair bir bilgimiz yok. Her halükârda Bâbur Şah'ın babasından ya da Kâbil'in eski sahiplerinden fil devralmadığı Bâburnâme'deki sessizlikten anlaşılmaktadır. Bu nedenle Bâburlular özelinde filhânenin Bâbur Şah tarafından teşkil edildiğini düşünebiliriz.

Bâbur Şah Delhi tahtına davet edilmesi üzerine 1525-26 yılları arasında çıktığı son Hindistan seferinde, Benûr ve Embâle civarına vardığında Delhi Sultanı İbrâhîm Lôdî de başkentinden hareket etmişti. Sultan'ın Hâmid Hân komutasındaki Hisâr-ı Fîrûze kuvvetlerini Bâbur'a karşı göndermesi üzerine Bâbur'un sağ kolu Humâyûn Mîrzâ komutasında bu kuvveti bozdu ve Hisar-ı Fîrûze'ye kadar düşmanı kovalayıp bu mevzii bir miktar esirle birlikte ele

²⁴⁸ Raza, a.g.m., s. 217-218.

²⁴⁹ Haluk Kortel, a.g.e., s. 89-90.

²⁵⁰ Yezdi, *Saadetnâme*, s. 87.

²⁵¹ Şâmî, *Zafernâme*, s. 219; Yezdi, *Saadetnâme*, s. 65, 69.

geçirdi. Ganimetler arasında birkaç tane fil de vardı²⁵². Hisâr-ı Fîrûze’de ele geçirilen filler Bâbur’un hatıratına kaydettiği ilk fillerdir. Sonraki çarpışmalarda da çeşitli sayıda filler ele geçirilmiştir²⁵³. Buradan hareketle Bâburluların filhâne birimini ata yurdundan getirmedikleri, Gaznelilerle başlayıp Delhi Sultanlığı’nda devam ettirilen savaş fili kullanımı geleneğini benimsedikleri sonucuna varılabilir. Burada Bâbur’un ordusunda fillerin ne surette kullanıldığı sorusu akıllara gelmektedir. Çünkü ne Pânîpat Savaşı’nda (21 Nisan 1526)²⁵⁴, ne Bâbur’un sonraki seferlerinde, ne de Humâyûn Şah’ın Çavsa (26 Haziran 1539) ve Gence/Kannavc (17 Mayıs 1540) gibi muharebelerinde Türklerin ordu düzenleri tarif edilirken savaş için fil kullanıldığına dair bir kayıt yoktur²⁵⁵. Muhtemelen her iki hükümdar da fillerin ateşli silahlardan ürkmeleri ve söz konusu çarpışmalarda kullandıkları tabur düzenine uygun düşmemeleri sebebiyle onları savaş için kullanmadılar ve onlara yük hayvanı ve prestij nişanesi olarak muamele ettiler. Bâbur hatıratında Hindistan’ı fethinden sonra elde ettiği yeni toprakların hayvanlarını anlatırken ilk yeri file vermiştir. Onun gücüne, heybetine, akıllı oluşuna, çokça kişiyle çekilebilecek topların üç dört fille rahatlıkla çekilebildiğine ve çok yedikleri için masraflı olduklarına dikkat çekmiştir²⁵⁶.

Bâburlu filleri Agra Sûbesi, Berâr, Malva Sûbesi, Rotanpûr, Çanderi, Bîcagarh, Râysin, Bihar Sûbesi, Rohtas çevresi, Chârkhand, Bengâl Sûbesi ve Orisa gibi imparatorluğun çeşitli yerlerinden ve komşularından temin ediliyordu²⁵⁷. Fillerin habitatları genellikle sulak bölgeler ve bol yeşilliğin olduğu cangel ormanlardır. Ebû'l-fazl’ın saydığı vilayetlerin çoğunun imparatorluğun muson ikliminin kuvvetli olduğu eyaletleri olması da bu

²⁵² Baburnâme, s. 465-466.

²⁵³ A.g.e., s 467.

²⁵⁴ A.g.e., s. 468-470.

²⁵⁵ Duğlat, Tarih-i Reşidî, s. 645-647.

²⁵⁶ Baburnâme, s. 481.

²⁵⁷ Ain, s. 129.

nedenle tesadüf değildir. Ebû'l-Fazl'a göre Pennah filleri en iyileriydi²⁵⁸. Buna ek olarak tarih boyunca Sri Lanka fillerine ve beyaz renkli fillere büyük değer biçilmiştir.

Yetişkin bir fil günün 18 saatini 200kg yeşillik yemekle ve 100L su içmekle harcayabilir. Bir filin aylık masrafı için 17(d)/30(e) ilâ 500 Rupî arasında rakamlar verilmiştir²⁵⁹. Normal fillerin fiyatları 100 ilâ 1.000 Rupî arasında değişmekle beraber özel filler için 5.000, 10.000 ve hatta 100.000 Rupî gibi yüksek rakamlar söz konusu olabiliyordu²⁶⁰. Bunun dışında çeşitli hükümdarlardan haraç olarak, vergi olarak ve savaşlarda ganimet olarak pek çok fil elde edilmiştir. Örneğin Bâbur Şah Pânîpat zaferi sonrasında Agra'nın 200 km doğusundaki Kalpi'de fillerin bulunduğunu ve bu iki şehir arasında bulunan Kerre ve Mânîkpûr'da otuz kadar köyün sırf fil yetiştiriciliğiyle uğraşıp vergi olarak onları verdiğini kaydedilmiştir²⁶¹. Benzer bir kaydı Ebû'l-fazl otonom olduğunu kaydettiği, Malva Sûbesi'ndeki Garha için vermiştir²⁶². Çeşitli yöntemlerin kullanıldığı fil avlarına da sıklıkla çıkılmaktaydı²⁶³. 70 ilâ 100 yaşına kadar yaşayabilen fillerin terbiyesine 5-10 yaşlarında başlanıyordu. Filler 16-20 yaşından itibaren istenilen işlerde kullanılabilir sayılmaktaydı. Doğal olarak, bu masraflı hayvanı iş görür yaşta elde etmek öncelikli tercihti²⁶⁴. Bu nedenle Hindistan'da ehlileştirmek amacıyla fil avcılığı 20. yüzyıla kadar devam etti ve bu işle geçinen yerleşimler varlığını korudu.

Hindistan'da filler geleneksel olarak çeşitli özelliklerine göre türlü sınıflandırmalara tabi tutulmuştur. Cinsi, rengi, cüssesi veya yaşına göre yapılan bu sınıflandırmalar pek çok maddi ve manevi değeri ifade etmekte ve filin fiyatını doğrudan etkilemekteydi. Bâburlu padişahının filleri **halka** ve **hâssa** olarak iki gruptu. Hassa fili olmayan filler için **halka fili** tabiri

²⁵⁸ A.y..

²⁵⁹ Gommans, **Warfare**, s.122.

²⁶⁰ **Ain**, c. II, s. 124-125.

²⁶¹ **Baburnâme**, a.y..

²⁶² **Ain**, c. II, s. 207.

²⁶³ **Ain**, c. I, s. 295-296.

²⁶⁴ Gommans, a.y..

kullanılıyordu²⁶⁵. Büyük emirlere verilen filler de bu şekilde kendi içlerinde ayrılmıştı. Ekber filhânelerdeki bütün filleri **mest**, **şîrgîr**, **sâde**, **menchûle**, **karhe**, **phandorkiye** ve **mokal** olarak yedi sınıfa ayırarak numaralandırdı ve kaydettirdi²⁶⁶. Bu sınıflar filin değerine ve iş görürlüğüne göre belirlendi. Sonra her sınıf kendi içinde filin büyüklüğüne ve yaşına göre alt gruplara ayrıldı. Bu tasnif sayesinde hangi file ne kadar yem ve ödenek ayrılacağı önceden tespit edilerek israfın önüne geçilmeye çalışıldı ve teftişlerde takip edilecek genel standartlar belirlendi. Bir fil kayıt altına alınırken ismi, kıymeti, ait olduğu halka, halkadaki derecesi, ne suretle filhâneye dahil olduğu, bineklik mi yük taşımak mı olduğu ve koşumları hakkında malumat not ediliyordu²⁶⁷. Hâssa filleri hakkında verilen yemin kalitesi, dış kesim aralığı, çiftleşme dönemi, son teftiş tarihi ve ismi gibi daha teferruatlı kayıtlar söz konusuydu.

Filhâne görevlilerinin ücretlerinin belirlenmesinde sorumlu oldukları fillerin fiziki ve davranışsal özellikleri dikkate alınıyordu. Filhâneyle ilgili başlıca görevliler şu şekilde zikredilmektedir:

Mehâvet (مهاوت): Filin ensesine oturarak onu süren kişi²⁶⁸.

Bhoî: (بهوي): Filin sırtına oturarak uzun bir çubukla harekete geçiren, mehâvete yardımcı olan binici²⁶⁹.

Miy'eh/Meth (ميئه): Filin ihtiyaçlarını gideren ve koşumlarının giydirilip sökülmesinden sorumlu olan bakıcıları²⁷⁰.

Fevcdâr (فوجدار): Ekber filleri onluk **halkalara** ayırarak her halkanın başına emrindeki fil sayısına göre **dehbaşî**, **bistî**, **sadî** gibi rütbelere alan **fevcdârlar**²⁷¹

²⁶⁵ **Ain**, c. I, s. 223.

²⁶⁶ **A.e.**, s. 131.

²⁶⁷ **A.e.**, s. 223.

²⁶⁸ **A.e.**, s. 132.

²⁶⁹ **A.y.**.

²⁷⁰ **A.y.**.

tain etti. Fevcdâr sorumlu olduğu fillerin yetiştirilmesi ve vaziyetlerinin denetlenmesi görevlerini ifa ederdi. Filin cesur olması ve top-tüfek sesi karşısında sağlam durmayı öğrenmesi isteniyordu²⁷². Bu görevliler sorumlu oldukları fillerin kullanım alanlarını belirlemekte ve kalitelerine göre dört sınıfa ayırmaktaydı²⁷³. 20-25'ten fazla filden sorumlu fevcdârlıklara mansıbdârlar, daha azlarına ise ehadîler tain ediliyordu. Mansıblı fevcdârlar mehâvet ve bhoîlerin ücretlerini de öderlerdi. Genellikle işin maddi yükünü yaymak ve padişahın saygın astlarını taltif etmesi için halkalar büyük emirler arasında paylaştırılmıştı. Fevcdârlara yardımcı olması için her bir veya bir kaç halkaya darugalar ve müşrifler de tain edilmişti. Bu sayede görevlilerin ve fillerin durumları denetleniyor ve masraflar kayıt altında tutuluyordu²⁷⁴.

Ebû'l-fazl'ın ismini belirtmediği bir yüksek memur bütün devlet fillerinden sorumluydu. Bunu Vezir Todar Mâl'ın bu işe tain edilmesinden anlıyoruz²⁷⁵. Maliyenin başındaki kişiye böyle bir görevin verilmesi hükümet tarafından filhânelerin idaresi konusuna ne kadar önem verildiğini göstermektedir.

Padişahın şahsi kullanımı için her zaman 101 adet fil hâssa fili olarak ayrılıyordu. Bunlardan bir tanesi daima koşumunu kuşanmış halde bekletilmekteydi²⁷⁶. Hassa filleri diğer fillerle aynı miktarda ancak kalitesi daha yüksek yemle beslenmekteydi. Halka fillerinin derecesi fiyatına göre tespit edilirken hassa fillerininki ve hassa sayılıp sayılmayacakları padişahın onları kullanma sıklığına göre belirlenmekteydi²⁷⁷. Onlar için çalışan hizmetliler de sayıca daha fazla olup diğer görevlilere göre daha yüksek oranda ücret alıyorlardı. Örneğin bir mest fil için 200D ulûfeli bir mehâvet, bir

²⁷¹ Fevcdâr ünvanı, bir kaç pergeneden sorumlu, düzeni sağlamak ve vergilerin adilane ve etkin bir şekilde toplanmasına yardımcı olmakla görevli askerî-idarî görevlinin de adıdır. Bkz. yuk.; ve bkz.: **Ain**, c. II.

²⁷² **A.e.**, s. 133.

²⁷³ **A.e.**, s. 223.

²⁷⁴ **A.e.**, s. 133-135.

²⁷⁵ Bkz. yuk.

²⁷⁶ **A.e.**, s. 138.

²⁷⁷ **A.e.**, s. 224.

bhoî ve üç-dört miy'eh görevlendirilirken bir hassa mest filine 400-450D ulûfe alan bir mehâvet, iki-üç bhoî ve dört miy'eh görevlendirilmekteydi²⁷⁸. Her on hassa filinden sorumlu **dehâ'idâr** (دهائى دار) denilen bir uzman ve bir **nakîb** (نقيب) bulunuyordu. Nakîb padişaha fillerin durumuyla ilgili haftalık rapor vermekteydi. Bir filin hamilelik veya hastalık gibi özel bir durumu olması halinde o fille ilgili günlük rapor iletiliyordu²⁷⁹.

Bütün bu görevlilerin kıdemleri ve görevleri genel hatlarla belirlenmişti. Mükafatlar ve cezalar da detaylıca belirlenmiş oranlarla hepsi arasında paylaştırılmıştı.

Bâburlu ahırlarındaki hayvanların teftişine fillerle başlanırdı²⁸⁰. Her ay ikli tecrübeli adam belirli bir sırayla bütün halkaları derece derece teftişe çıkıyordu²⁸¹. Özellikle hâssa fillerinin teftişine Cumartesi günleri padişah nezaret ederdi²⁸². Teftiş sırasında bir **bitikçi** hazır bulunarak fillerle ilgili soruları elindeki kayıtlara göre cevaplıyordu²⁸³. Yapılan gözlemlerde dikkate alınan standartlar pârgûşt düzenlemesince belirlenmişti. Buna göre her fil önceden belirlenmiş yedi sınıfına uygun olarak kayıt edildiklerinden hepsinin aldığı yem miktarı ve yemlerinin niceliği ve niteliği doğrultusunda ağırlıklarının ne kadar olması gerektiği önceden belirlenmiş ve buna göre kıymetleri ve dereceleri tayin edilmişti. Bu kapsamda filler için 13 derece mevcuttu²⁸⁴. Müfettişler fillerin ağırlığını, dişlerini, hortumlarını, koşum takımlarını, sağlık durumlarını ve bakıcılarını gözden geçirerek **rûznâmelerine** yazıyor ve bu raporlara göre işlem yapılıyordu. Her teftişle filin durumuna bağlı olarak fiyatı ve derecesi yeniden belirleniyor, yükseltiliyor, düşürülüyor ya da aynı kalıyordu. Halkasını istenilen şekilde denetimden geçirebilen fevcdâr kendisine yeni filler veya başka hayvanlar

²⁷⁸ A.e., s.137.

²⁷⁹ A.e., s. 138.

²⁸⁰ A.e., s. 223.

²⁸¹ A.e., s. 138.

²⁸² A.e., s. 226.

²⁸³ A.e., s. 223.

²⁸⁴ A.y..

emanet edilerek terfi ettiriliyordu²⁸⁵. Filin koşumlarından birinin kaybolması, hayvanın öngörülen kondisyonda olmaması veya zarar görmüş olması gibi durumunda görevliler aldıkları ücret ya da ortaya çıkan zarar oranlarında çeşitli para cezalarına çarptırılmakta ve terfi önceliklerini kaybetmekteydiler. Bir filin ihmal ya da bir hata sonucu ölmesi veya iş görmez hale gelmesi durumunda ise idam, esaret ve mutilasyon gibi ağır cezalar söz konusuydu²⁸⁶.

Büyük maddi değer ifade eden fillerin bakımı, korunması ve temini konuları hükümet için büyük önem arz etmekteydi. Bu nedenle imparatorluk maliyesinden sorumlu olan vezîrin bu işi üstlendiği görülmektedir.

3.2.2. Atlar ve İstabl Teşkilatı:

Tarihin çeşitli dönemlerinde devletler için belirli metaların sirkülasyonu hayati önem taşımıştır. Bu metaların sirkülasyonu kan akışını andırır ve ne kadar sağlıklı olursa devletlerin gelişimi ve devamlılığına o kadar katkıda bulunur. Ortaçağlar boyunca ipeğin dolaşımı çeşitli bozkır imparatorluklarını; tahıl, baharat ve köle ticareti ise çeşitli Akdeniz devletlerini bu şekilde etkilemiştir. Hindistan için bu metalar altın-gümüş gibi değerli madenler ve at²⁸⁷ olmuştur. Bâburluların yükseldiği dönem bu metaların ticaretinin de yükselişte olduğu bir devreye denk düşmektedir.

3.2.2.1. Hindistan Atları ve Tedariki:

Hindistan'ın at ithalatına bağımlı olmasının başta gelen sebepleri kaliteli at yetiştirmek için uygun iklim şartlarına, bitki örtüsüne ve profesyonel birikime sahip olmamasıydı. Bu, son dönemde ekonomik, ekolojik ve politik yönleriyle Jos Gommans tarafından etraflıca çalışılmış bir konudur²⁸⁸. Ne var ki onun çalışmaları, Güney Asya karasalıyla ilgili olmalarından olsa gerek,

²⁸⁵ A.e., s. 224.

²⁸⁶ A.e., s. 139, 227.

²⁸⁷ Kafesoğlu, “At”, **DIA**, c. IV, s. 26-28; Yusuf Halaçoğlu, “At”, **a.e.**, s. 28-31.

²⁸⁸ Gommans, **Warfare**; “The Horse Trade in Eighteenth-Century South Asia”, **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, c. XXXVII, 1994, s. 228-50; Daha kapsamlı bir çalışma için bkz.: Gommans, **The Rise of the Indo Afghan Empire: c. 1710-1780**, New York-Köln, E.J. Brill Leiden, 1995 (Bu esere erişimimiz söz konusu bölümle kısıtlıydı); İlginç bir bakış için bkz. John Masson Smith, a.g.m..

henüz ülkemizde hak ettiği ilgiyi bulmuş değildir. Oysa Sn. Gommans'ın tespitleri ve verdiği bilgiler Türkistan, Kuzey Hindistan ve İran arasındaki sıkı sosyo-politik ve ekonomik ilişkileri izah etmede yenilikçi ve açıklayıcı nitelikler taşır. Burada zaruri bir takım genel bilgiler verildikten sonra imparatorluğun at ahırlarının organizasyonundan bahsetmek uygun durmaktadır.

Hindistan neden at yetiştiriciliği için İran ve Türkistan kadar elverişli olmamasının çeşitli sebepleri vardır. Öncelikle Hindistan'da yeterli miktarda ve nitelikte otlak olmadığı için bir “alan sorunu” söz konusudur²⁸⁹. Çoğunlukla tahıl ve sebzeyle beslenen büyük bir nüfusu taşıması gereken Hint coğrafyasında doğal olarak tarıma öncelik veriliyor ve arazi buna göre değerlendiriliyordu. Öte yandan otlak olarak kullanılabilecek uygun yerler Hindistan'ın kurak (**arid**) vilayetleriyle ve bunlar içinde de uygun havaya sahip olan adacık bölgelerle sınırlıydı. Bu bölgeler çoğunlukla Sind, Pencap, Uttar Pradeş, Malva ve Gucerat vilayetlerindedir. Ebû'l-fazl'ın ifadeleri de bu yorumları desteklemektedir. Ona göre en iyi Hint atlarının bazılarında Arap cinsine yakın olanlar Kuçh'ta (Bâburlu Gucerat Sûbesi), İran cinsine yakın olanlar Pencap'ta yetiştiriliyorlardı²⁹⁰. Bunlardan başka Sind-Bahat bölgesinde senûcî denilen bir at türü, kuzeydeki dağlık bölgelerde küçük ama kuvvetli bir tür olan gût, Kuç (Bihar) yakınlarında gût ve Türk atı arası kalitede bir cins olan tângân adlı atlar ve Acmir Sûbesi'nde (Racputana) pecvârîye denilen iyi bir cins yetiştiriliyordu. Ebû'l-fazl bunlardan başka Patû-Heybetpûr, Becvâre, Tehâre, Agra Sûbesi ve Mevat gibi bölgelerde iyi atlar yetiştirildiğini bildirmektedir²⁹¹. At yetiştiriciliğini etkileyen önemli hususlar arasında Hindistan'ın muson yağış rejimi zikredilmelidir zira iklim alan sorunuyla ve atların diyetiyle doğrudan ilişkilidir. Hindistan'da aşırı yağışlar süresince otlar büyük bir hızla büyürler ve yine bu sebeple gerekli besin değerine sahip

²⁸⁹ Gommans, **Afghan Empire**, s. 71; Gommans, **Warfare**, s. 112.

²⁹⁰ **Ain**, c. I, s. 139-40.

²⁹¹ **A.e.**, s. 140.

olmazlar. Kimi yerlerde yağmurlar müstakbel otlakları bataklık haline getirirken diğer bölgelerde aşırı sıcak nedeniyle otlar kurur. Neticede otlar yetişmiş oldukları zaman samanlama için fazla ıslaktırlar ve uygun vakit geldiğinde samanlamayı yapacak olan köylüler kış ekimiyle meşgûl olurlar. Yani mera sezonu geldiğinde iş gücü hayvancılık ve tarım arasında tarımdan yana tercih yapmak durumundadır. Dolayısıyla muson yağışları nedeniyle at besiciliği için yeterli alan da zaman da bulunmamaktadır²⁹². İkinci sebep yine atların beslenmesiyle ilgilidir. Gommans'ın belirttiği kadarıyla geleneksel Hint yemleri (yemden ziyade ele geçen her çeşit tahıl ve sebzedden ibaretti) atın gelişimi için faydalı olmaktan çok uzaktı ve hatta zararlıydı. Bu yemleme şekli kimi yerlerde esasen törensel ve estetik amaçlarla atları semirme amacı taşıyordu. Atlara yazın nohut ve fasülye karışımı, kışın unla karışık arpa ve bunu takviye etmek için un, şeker, tereyağ ve süt katılarak yapılan karışımlar veriliyordu²⁹³. Kimi yerlerde atların pirinç ekilmiş alanlarda “otlatıldığı” bile bildirilmişti²⁹⁴. Dolayısıyla yem ve yem alternatiflerinde nitelik olarak yetersizlik söz konusuydu. Bütün bunlara rağmen Ebû'l-fazl (herhalde yürürlükteki uygulamaların bir neticesi olarak) atların Hindistan'da 30 yaşına kadar yaşayabildiklerini belirtmektedir²⁹⁵.

Hindistan'a özgü şartlar göz önüne alındığında istenilen iyi nitelikte at yetiştirmenin en etkin yolu iyi cins atların bir araya getirmektir. Bu nedenle Hindistan Türkistan, İran ve Arabistan'dan, bir miktar da Tibet-Kaşgar üzerinden, devamlı at ithal etme mecburiyetindeydi. Bu ticaretin iki ana güzergahı vardı. Birincisi Hint denizi üzerinden yapılan deniz ticareti, ikincisi ise Afganistan üzerinden gerçekleştirilen kara ticaretidir. Deniz ticareti özellikle Sind, Gucerat ve Ghat kıyılarındaki limanlara odaklanmıştı ve Arap-İran cinslerinin ticaretinde esas güzergahı teşkil ediyordu. Gucerat ve Sind vilayetleri deniz yolunun ilk durakları olmaları ve uygun iklim şartları

²⁹² Gommans, **Afghan Empire**, s. 72; Gommans, **Warfare**, s. 112.

²⁹³ Gommans, **Warfare**, s. 112.

²⁹⁴ Gommans, **Afghan Empire**, s. 73.

²⁹⁵ **Ain**, c. I, s. 154.

nedeniye tarih boyunca kaynaklarda Arap atlarıyla beraber zikredilmiştir. At ticareti Müslüman devletlerin ve tacirlerin bu bölgelerde tutunmalarında da başlıca etkenlerden biri olmuş olabilir. Afganistan üzerinden gelen yollar ise aynı şekilde Türkler, İranlılar ve Afganlar için benzer imkanlar doğurmuştur. İran ve Türk atları, ki genel kullanımdaki en iyi kalite atlar bunlardı, çoğunlukla Afgan ve Türk aracılar eliyle Hindistan'a getiriliyorlardı. Özellikle Delhi Sultanlığı döneminde askerî operasyonların giderek büyüyen hacmi ve savaş alanında baskın hale gelen sürat doktrini nedeniyle Hindistan'daki at talebinin artmış olması gerekir. At yetiştiriciliği ve ticareti için önemi dikkate alındığında Multan ve Delhi vilayetlerinden önce neden Pencab'ın ve özellikle Lahor'un Müslümanlar için sosyo-politik ve ekonomik bir merkez olarak öne çıktığı rahatlıkla anlaşılmaktadır. Ebû'l-fazl'ın bildirdiğine göre Irâk-ı Arab (Irak) ve Acem (Güney Azerbaycan), Rûm (Osmanlı vilayetleri), Türkistan, Bedahşan, Şirvan, Kırgız, Tibet, Keşmir ve başka ülkelerden devamlı at getirilmekteydi²⁹⁶. Kabil-Lahor yolu Bâburlu ahırlarının can suyunu taşıırken diğer Müslüman Sultanlıklar ve Vicayanagar Krallığı için deniz yoluyla gelen **bahrî** atlar, yani Arap, Fars ve Portekiz atları, hayati öneme sahipti. Özellikle Kabil, genel kullanımdaki iyi cins olan Türkî atlarının tazelenmesi için kritik öneme sahipti ve bu sûbenin başlıca ticari metası olarak atlar sayılıyordu²⁹⁷.

Ekber Şah at ticaretine büyük önem verdi. Politikalarının genel amaçları at tacirlerini cezbederek kendi sistemine entegre etmek, teşvikleriyle at arzını arttırmak ve ordu bünyesindeki atların niteliğini yükseltmektir. Bu doğrultuda aldığı bir takım önlemleri Ebû'l-fazl sayesinde öğrenme imkanımız bulunmaktadır. Bâburlu yönetimi öncelikle at tacirlerinin atlarını getrip bırakabilecekleri ve konaklayabilecekleri kervansaraylar tespit ve inşa ediyordu. Bu uygulama ticaret için uygun güvenlik zemininin sağlanmasını ve değer kaybının önlenmesini amaçlıyordu. Ebû'l-fazl'ın aktardığına göre bazı

²⁹⁶ A.y..

²⁹⁷ Manucci, *Storia*, c. II, s. 426.

güvenilir tacirler bu zorunluluktan muaf olma imtiyazına sahipti²⁹⁸. İşinde uzman **emîn-i kârvânserây** unvanlı görevli alım-satım işlemlerini denetliyor ve usûlsüzlükleri önlüyordu. Satın alınan atların kaydını tutan ve hükümetin düzenlemelerini tatbik eden bir bitikçi gerekli kayıtları oluşturunuyordu. Tayin edilen iş bilir ve güvenilir kişiler getirilen atların durumlarını gözden geçirip hangilerinin ne kadar fiyata alınacağını belirlenmesinden sorumluydu. Alınan atlar için genellikle fazladan ödeme yapılıyor ve bedel Bâburluların genel uygulamasına uygun düşecek şekilde nakit olarak veriliyordu. Teftişler sırasında alınan atlar için **dîvânîhâne**de tâcirlerin ödemesini nakit olarak teslim eder bir **hazînedâr** görevlendirilmişti²⁹⁹. Bu önlemler sayesinde yapılan işlemlerin bürokratik takibinin sağlanması ve tacirlerin devletle ticaret yapmaya teşvik edilmesi amaçlanmıştı.

3.2.2.2. Atların Dereceleri, Ahırlar ve Görevliler:

Bâburlu atları fillerde olduğu gibi derecelere ayrılmıştı. Bunlar Arap, Irâkî (İran), Türkî, mücennes, yabu (yavuz?), tazî, cengle ve tattı olarak adlandırılmıştır. Son üçü yerli ve düşük sınıf atlardı. Orduda yaygın olarak kullanılan atlar Türkî, mücennes (Irakî ve Türkî atlarla melezlenmiş olanlar) ve yabu sınıfı atlardı. Bu sınıflandırma sayesinde atlar için yapılacak masrafların sağlıklı bir şekilde belirlenmesi amaçlanmıştı. Bu da dâğ-ı mükerrer uygulamaları referans alınarak teftişler aracılığıyla gerçekleştiriliyordu. Değerlendirilen atın kıymeti tespit ediliyor ve bu bağlamda hangi ahırda tutulması gerekiyorsa ona göre bir işaret vuruluyordu. Örneğin 10 mühürlük bir at on rakamıyla, 20 mühürlük bir at yirmi rakamıyla damgalanıyordu ve bu işaretler teftişten teftişe güncelleniyordu³⁰⁰. Bunun dışında ehadîlerin atlarını dokuz rakamıyla damgaladıklarını öğreniyoruz³⁰¹. Belirli derecedeki ordu mensuplarının atlarını bu şekilde “sabit bir işaretle damgalamaları” uygulamasının Ebû'l-fazl'ın tarif ettiği “kıymete göre

²⁹⁸ **Ain**, c. I, s. 141.

²⁹⁹ **A.e.**, s. 225.

³⁰⁰ **A.e.**, s. 147-48.

³⁰¹ **A.e.**, s. 259.

damgalama” ile beraber mi yürütüldüğü yoksa bundan önce mi tatbik edildiği kesin olarak anlaşılamamaktadır. Mansıbdârların sorumlu oldukları atların damgalarını her yıl yenileyip en geç üç yılda bir merkezî teftişe getirmeleri gerektiğinden yukarıda bahsedilmişti. Ama şüphe yok ki atlar sorumluları tarafından daha sık gözden geçiriliyorlardı. Ebû'l-fazl'dan öğrendiğimiz kadarıyla padişah Pazar günlerini atların teftişine ayırıyordu³⁰². Dolayısıyla maddi açıdan daha büyük bir değer ifade eden fillerden sonra sıranın atlara geldiği anlaşılıyor.

Ebû'l-fazl'ın bildirdiğine göre Ekber'in ahırlarında 12.000 at bulunuyordu³⁰³. S. Moosvi mansıbdârlara değil merkeze bağlı olan ahırlardaki bu 12.000 atın yıllık masrafını 2.141.952R³⁰⁴ olarak hesaplamıştır. Ehadilerin ve mansıbdârların at temini ve bakımı için yaptıkları harcamaların onlara süvâr payeleriyle ödendiği hatırlanmalıdır. Ancak Ekber dönemi için mansıbdârların süvâr dereceleri verilmediğinden bu dönemde atlar için ne kadar harcama yapıldığını kestirmek mümkün değildir. Bunun haricinde, J. Gommans Kabil-Hindistan hattındaki at ithalatının toplam ticari hacminin 3.000.000R'yi bulduğunu öne sürmektedir³⁰⁵.

Devlete ait atlar hâssagî ve gayr-hâssagî olarak kabaca iki gruba ayrılmıştı³⁰⁶. Ahırlar ise **tavîle** (f. ahır = طویلہ) denilen alt birimlerle idare ediliyordu. Merkeze bağlı tavîlelerin adları **6 tavîle**, **tevâ'il-i şâhzâdegân**, **tavîle'-i râhvâr-ı Türkî nejât** (kısaca râhvâr) ve **tâvîle'-i hânezâdân** olarak verilmiştir³⁰⁷. 6 tavîle padişahın kullanımı için ayrılan ve istisnasız en iyi cinslerden (Arap ve Irakî) kırkar at barındıran hâssa ahırlarıydı. Tevâ'il-i şâhzâdegân Ekber'in oğulları Selîm (Cihângîr), Murâd ve Dânyâl Mirzalar'a ait atların tutulduğu yerlerdi. Bunlarda cangle dahil pek çok sınıftan at

³⁰² A.e., s. 226.

³⁰³ A.e., s. 140.

³⁰⁴ 85.678.080D : 40 = 2.141.952R; Bkz. s. Moosvi, **Economy**, s. 235.

³⁰⁵ Gommans, **Warfare**, s. 116.

³⁰⁶ **Ain**, c. I, 141; **Ain(f)**, c. I, s. 141.

³⁰⁷ **Ain**, a.y..

mevcuttu. Tavîlelerin dereceleri şehzadelerin verilen sıralamadaki kıdemlerine göre belirlenmişti. Önceleri bir tavîledeki atlarda eksilme olursa bir alt derecedeki tavîleden tamamlanıyordu³⁰⁸. Daha sonra Ekber'in emriyle bu usûl değiştirildi. İstisnai olarak 6 tavîlenin eskisi gibi alt tavîlelerden tamamlanması ve diğer tavîlelerdeki eksiğin teftişlerde giderilmesi uygulamasına başlandı³⁰⁹. Bu tavîlelerde atlar değerlerine ve sayılarına göre alt ahırlara ayrılmışlardı. Örneğin değeri 10 mûhûre kadar olan atlar **deh-muhrî**, 11-20 mûhûr arasında olanlar **bîst-muhrî** olarak bir arada tutuluyorlardı³¹⁰. Bu tavîlelerde çalışanlar çoğunlukla piyade ve ehadî sınıftıydılar. Yüksek idarecilerin ise mansıbdâr oldukları anlaşılıyor³¹¹. Bahsedildiği gibi mansıbdârlar ve ehadîler at bulundurmak ve temin etmek zorunda idiler. Devlet kimi zaman ücretlerine bedel olarak ya da hediye olarak görevlilerine at verebiliyordu ve anlaşıldığı kadarıyla ücrete bedel at verme 12. ayın ödemesi olarak olağan bir uygulamaydı.

Süvari sınıfına dahil edilmekle birlikte at bulundurma zorunluluğu taşımayan bir grup askere **bârgîr-süvâr** (بارگیر) deniliyordu³¹². Bu görevliler kendilerine verilen emirleri yerine getirmek için bu işe ayrılmış atların bulunduğu ahırlardan yazılı izinle at alabiliyorlardı. Ebû'l-fazl bârgîr-süvâr atlarının tutulduğu ahırlardan “ayrılmış birkaç tavîle” olarak bahsetmiş ve müstakil daruga ve müşriflerinin olduğunu belirtmiştir³¹³. Verdiği bu bilgiler bârgîrî ahırlarının istabl teşkilatı içindeki konumunu hakkında yorum yapmak için yeterli değildir. Bunlar dört tavîleden ayrı müstakil tavîleler olabilecekleri gibi bunlar içinde seçilmiş birkaç alt tavîle de olabilirler.

İstabl teşkilatında görev yapan kişiler şu şekilde zikredilmiştir³¹⁴:

³⁰⁸ A.e., s. 148.

³⁰⁹ A.y..

³¹⁰ A.e., s. 142.

³¹¹ A.y..

³¹² A.e., s. 147; Ain(f), c. I, s. 144.

³¹³ A.y..

³¹⁴ Ain, c. I, s. 145-47.

At-beyi (بيگى آت): Devletin bütün ahırları at-begî denilen yüksek memurun idaresi altındaydı. At-begînin görev sahası yalnız tavîlelerin idaresini değil, alım-satım ve diğer başka sebeplerle gelip gidişlerini de kapsıyordu.

Daruga (Müfettiş): Her tavîleye bir daruga tayin ediliyordu. Yüksek dereceli mansıbdârlardan ve ehadîlerden seçilen daruga ahırlarla ilgili hemen her meseleyi denetleyip işlerin yolunda olduğundan emin oluyordu.

Müşrif (Muhasebeci): Müşrif atların listesini tutar, harcamaları yönetir, alınacak levazımatı belirler, atlarla ilgili alınan kararları ve kondisyonlarını not ederdi.

Dîdevâr: Atları teftişe hazırlayan, derece ve kondisyonlarını gözden geçiren mansıbdâr ya da ehadî rütbesindeki görevliye dîdevar denirdi.

Ahtaçî: At koşum takımlarına bakan ve giydiren görevliydi.

Çâbuk-süvâr: Ata binerek yol alma hızını ölçen ve ehadî listesinden ücret alan görevliydi.

Hâdâ: Bu görevli atlara temel yürüyüş usûllerini öğreten bir grup Racput olarak açıklanmıştır³¹⁵.

Mîr-dehe: On seyisten sorumlu bir kıdemli seyis.

Baytâr: Atın sağlığıyla ilgilenip ehadî listesinden ücret alan görevli.

Nakîb: Ahırların işleyişine nezaret eden görevli. İstabl teşkilatında operasyon ve idarî kadrolar arasında iletişimi sağlar ve operasyona gerektiğinde müdahil olurdu. Baş nakîbler ehadî rütbesindeydiler. “Her tavîlenin halini daruga ve müşrife bildirir ve setûrânın hazırlanmasından sorumludur”.

Seyis: Her iki at için bir seyis görevliydi. Seyisin ücreti çalıştığı tavîleye ve baktığı atların derecesine göre belirleniyordu.

³¹⁵ Yürüyüş usûlleriyle ilgili bkz: Mesut Şen, “Türk Kültüründe Atın Özellikleri ve Eğitimi”, **Türk Askerî Kültürü**, ed. A. Sefa Özkaya, 1. bsk., İstanbul, Kronik Kitap, 2019, s. 613-628.

Cilevdâr/Canibedâr (جلودار): Hediye edilen atı eyerinden tutarak yürüten görevliydi. Cilevdâr-başî ise hediye edilecek atlardan sorumlu görevlinin adıydı. Bununla ilgili bir diğer rütbe ise cilev-begî³¹⁶ olarak geçmektedir ancak vazifesine dair net bir tanım verilmemiştir. Cilevbaşî ile aynı görevli olabilir. Ebû'l-fazl'dan öğrendiğimize göre bir at hediye verildiğinde, hediye alan kişi atın değeri olan her mühür için 5 dâm ödüyor ve bu peşkeşten atbegi, cilevbegi, müşrif, nakib, tahsildar, zindar ve ahtaçı gibi pek çok görevli pay alıyordu³¹⁷. Cilevdârların peşkeş (hediye) olarak gelip giden atların kaydından ve takdiminden sorumlu oldukları anlaşılmaktadır.

Bunlar dışında nalband, zîndâr, âbkeş, ferraş, sipend-soz³¹⁸ ve hâkrûb/helal-hor (süpürgeci) gibi başka görevliler de mevcuttu.

3.2.3. Develer ve Şotor-hâne:

Develer tarih boyunca çöllerle özdeşleşmiş yük ve binek hayvanları olarak bilinmişlerdir. Esasen develerin tek hörgüçlü (Camelus Dromedarius) ve çift hörgüçlü (Camelus Ferus/Bactrianus) olarak iki çeşidi vardır³¹⁹. Belh/Baktria devesi olarak da adlandırılan çift hörgüçlü deve soğuğa dayanıklı olması sebebiyle yüksek rakımlı İran, Türkistan ve Moğolistan'ın zorlu iklim şartlarına iyi uyum sağlamıştır. Devenin atlı savaşçı geleneğinin hakim olduğu Asya'da savaş hayvanı olarak etkin ve sürekli kullanıldığı (Arabistan ve çevresi hariç) pek görülmemiş ve çoğunlukla yük taşımacılığı için atların önde gelen alternatiflerinden biri olarak tercih edilmiştir. Tarihî süreçte çift hörgüçlülerin İpek Yolu'nun denk düştüğü coğrafyalarda ulaşım ve yük taşımacılığına, dolayısıyla ticaret ve medeniyetin gelişimine kayda değer katkıları olmuştur³²⁰. Deve denince akıllara gelen ilk figür olan tek hörgüçlü deve ise bir çöl hayvanı olarak Afrika ve Güneybatı Asya'nın kurak kuşağı

³¹⁶ Ain, c. I, s. 150; Ain(f), c. I, s.146.

³¹⁷ A.y..

³¹⁸ Bir tür tılsımcı (?).

³¹⁹ Ilse Köhler-Rollefson, "Camels and Camel Pastoralism in Arabia", **The Biblical Archaeologist**, c. LVI, no: 4, Aralık 1993, s. 180; Ahmet Önkâl, Nebi Bozkurt, "Deve", **DİA**, c. IX, s. 222-26.

³²⁰ Bkz.: Gommans, **Warfare**, s. 126-128; Önkâl, Bozkurt, a.g.m..

boyunca kendisine uygun yaşam alanları bulur. M.Ö. I. binyıldan itibaren evcilleştirildiği ve binlerle ifade edilen rakamlarla savaşlarda kullanıldığı net olarak bilinen tek hörgüçlüler daha önce insanların erişimi dışında olan çöl arazilerini ulaşıma açmış ve hiç bir işte faydalanılamayan çöl bitki örtüsünü bir enerji kaynağı haline getirmiştir³²¹. Köhler'in ifadesiyle "Bu kısıtlı kaynaklar sayesinde (çöl bitkileri) develer büyük miktarlarda süt, ve buna ek olarak et, yün ve gübre gibi yan ürünler sağlayarak, son derece ihtisaslı bir geçim stratejisi olan 'deve pastoralizminin' dayanağı haline gelmiştir"³²². Bâburlu coğrafyasında her iki çeşit deve de mevcuttu ancak tek hörgüçlülerin kullanımı daha yaygın ve gelişmişti. Bunun sebebi kurak Hindistan arazisinin imparatorluğun pek çok merkezî bölgesini ve güney batı vilayetlerinin tamamını kapsıyor ve diğerleriyle de sınır komşuluğu yapıyor oluşuydu. Örneğin Agra-Surat, Lahor-Thatta, Thatta-Ahmedabad gibi çoğunlukla suların az olup Thar Çölü'nün sınırlarını dolaşan ana güzergahlarda kullanılabilecek en ideal yük hayvanı tek hörgüçlü deveydi³²³. Arabistan'la olan ticaretin de bu konuda etkili olduğu akla gelebilir. Nitekim Bâburlular Hindistan'da develeri kullanan ilk kişiler değillerdi. Öyle ki deve pastoralizmi Racastan ve Gucerat vilayetlerinde Râybârî (Raikar) kastında vücut bulmuştu. Deve yetiştiriciliğinde uzmanlaşan bu kastın amacı etinden, sütünden ve diğer yan ürünlerinden faydalanmaktan çok taşımacılık için deve yetiştirmektir³²⁴.

Develer yüke tahammülleri ve az besine kani olmaları nedeniyle oldukça tutulmuş, ekonomik hayvanlardır³²⁵. Günlerce yemeden ve içmeden yol alabilen bu hayvanlar yüklenmiş halde günde 30km kadar mesafe

³²¹ Köhler, a.g.m., s. 185.

³²² Köhler, a.y..

³²³ Bunu düşününce akla şu soru geliyor, acaba İslam Devleti'nin yayılması ve genişlemesinin belirli bölgelerde (örneğin Rumeli, Kafkaslar, çift hörgüçlülerin yaygın olduğu Horasan-Afganistan-Türkistan üçgeni ve Kızıldeniz'in hemen karşısı olan Büyük Habeşistan'da) yavaşlaması ve hatta durmasıyla tek hörgüçlü develerin lojistik ikmâl sahalarının limitleri arasında bir bağlantı var mı?

³²⁴ **Ain**, c. I, s. 155-56; **Ain(f)**, c. I, s. 149; Köhler, a.g.m., s. 186.

³²⁵ **Ain**, c. I, s. 151.

katedebilirler³²⁶. Bu özellikler develeri Bâburlularınki gibi hareket halinde olan bir yönetim ve askerlik anlayışı için son derece kullanışlı kılmaktadır. Ekber'in düzenlemeleri doğrultusunda Bâburlu develerine 6 ilâ 10 Man³²⁷ arasında yük yükleniyordu³²⁸. Bu da en fazla 150-250kg yapmakta olup Osmanlıların standardıyla yakınlık göstermektedir³²⁹. Â'in'de Acmir, Codhpur, Nogar, Bikanir, Caysalmir, Batında ve Bhotnir, Gucerat, Kuçh ve Sind deve yetiştiriciliği için uygun bölgelerden sayılmıştır³³⁰. Beklendiği üzere, buralar imparatorluğun **arid** eyaletleridir.

Diğer bütün devlet hayvanlarında olduğu gibi develer için de pargoşt düzenlemesi kapsamında tasnifler yapılmış ve harcama kalemleri oluşturulmuştu. Ebû'l-fazl'dan öğrendiğimiz kadarıyla Bâburluda çift hörgüçlü erkek deveye **buğur** (بغر)³³¹, genç erkeğe **nar** (نر), genç dişiye **mâye** (مایه)³³², Hindistan'a özgü olan bir deve çeşidine ise **lok** (لوک) deniliyordu³³³. Ekber'in düzenlemeleri sırasında nârların adı **buğdî** (بغدی), dişilerin adı ise **cemmâze** (جمّازه) olarak değiştirilmişti. Cemmâze ve buğdînin yavrusuna erkekse **gurd**, dişiye **mâye-gurd** deniliyordu. Eğer bir buğdî ya da lok bir **ervâne** (tek hörgüçlü dişi) ile çiftleşirse erkek yavru erkeğin, dişi yavru annenin sınıfından sayılıyordu. Lok ismiyle bildiğimiz kadarıyla bu gün de Pakistan'da görebildiğimiz tek hörgüçlü deve cinsi kastedilmektedir. Bu isme Osmanlı'daki deve isimleri sayılırken de

³²⁶ A.y..

³²⁷ Thirtankar Roy'a göre 1 man = 30 dâm. Bkz. Roy, **a.g.e.**, s. 133. Moosvi ise Irfan Habib'in 1 man = 28 dâm görüşünden yanadır, bkz.: Moosvi, **Economy**, s. 74.

³²⁸ **Ain**, c. I, s. 156.

³²⁹ Bkz.: Önkal-Bozkurt, a.g.m., s. 225.

³³⁰ **Ain**, c. I, s. 151.

³³¹ Sâmi'de "buhûr (بخور) = aygır (damızlık erkek deve)", bkz. "Deve", **Kâmûs-ı Türkî**, s. 635. Ayrıca: "Babur'da bazen bugu-merâl şeklinde bir arada ve bir isimmiş gibi geçmektedir, fakat aslında bu iki tabirle geyiğin erkeği ve dişisi kastedilmiş olmalı", bkz. (Arat), **Baburnâme**, s. 646; "Erkek deveye buğra veya buğur denilmektedir; Kâşgarlı Mahmud Buğra Han'ın adının buradan geldiğini belirtir", Özkal – Bozkurt, a.g.m., s. 225. Dolayısıyla Türkçe olan bu eril ismin Türkistan, İran ve Afganistan coğrafyasında yaygın olan Belh devesinin, veya ilişkilendirildiği diğer bütün hayvanların erkeğini ifade etmesi gerekir.

³³² "... güzel kadınlar için 'maya (dişi deve) gibi' derler", Özkal – Bozkurt, a.g.m., s. 224.

³³³ **Ain**, c. I, s. 151; **Ain(f)**, c. I, s. 146.

rastlıyoruz³³⁴ ancak Ş. Sâmi'nin sözlüğünde bahsedilmemiştir. Gelgelelim, Ebû'l-fazl'ın üslubu ve kullandığı isimler Bâburlu yöneticileri nezdinde standart deve çeşidinin anayurtlarından tanıdıkları, yukarıda buğdî-cemmâze olarak da geçen, Belh devesi olduğu anlaşılmaktadır. Resmi geçit esnasında sırasıyla buğdî, cemmâze, gurd ve lokların geçiş yaptıklarını öğreniyoruz³³⁵. Â'in'de lokların gurdlardan üstün sayıldığı belirtilmiştir³³⁶. Yapılan harcamalarda ise buğdiler diğer sınıflara göre daha fazla yem alıp daha fazla yük taşırlar. Dolayısıyla deve sınıfları arasındaki derecelendirme yukardan aşağı buğdî, cemmaze, lok ve gurd şeklinde görülebilir. Lokların gurdların ardında yürümesinin sebebi muhtemelen sayıca kalabalık oluşlarındandı.

Deve edinmenin yolları yetiştiricilik, ticaret ve ganimet olarak sayılabilir. Raybâri kastının dışında Afgan ve Beluç sınırları boyunca binlerce deveyi güden yetiştiriciler mevcuttu. Bunlar devletle ve yerel unsurlarla devamlı bir ilişki içinde olup sürülerini yük taşımacılığı için kiralyorlardı³³⁷. Bu vesileyle bazı Beluçlar devlet nezdinde ve batı eyaletlerinde büyük nüfuz kazanmışlardı³³⁸. Moğolların Tangutlardan aldıkları başlıca vergi ve ganimet çeşidinin deve olduğu bilinmektedir³³⁹. Nitekim Ebû'l-fazl da açıkça 100 deveden sorumlu olan herkesin padişaha üç ervâne vermesi gerektiğini, aksi takdirde develerin bedelinin ücretinden kesildiğini kaydetmiştir³⁴⁰. Benzer mükellefiyetlerin Raibârilere ve Beluçlar gibi yerel deve yetiştiricileri için de geçerli olduğu varsayılabilir. Deve ticaretinde azami fiyatlar buğdî için 12 mühür, cemmazeye 10M, buğura 7M, loka 9M, Beluç lokuna 8M ve ervâneye 4M olarak verilmiştir. Dolayısıyla Ekber 100 deve için aynı olarak 3 deve ya da nakti olarak en az 12 mühür vergi alıyordu.

³³⁴ Bkz.: Önkal-Bozkurt, a.g.m., s. 225.

³³⁵ **Ain**, c. I, s. 225.

³³⁶ **A.e.**, s. 151.

³³⁷ Manucci, **Storia**, c. II, s. 454-55.

³³⁸ **A.e.**, s. 455.

³³⁹ **Moğolların Gizli Tarihi**, çev. Ahmet Temir, , 5. bsk, Ankara, TTK Yayınları, 2016, s. 181, 188, 189.

³⁴⁰ **Ain**, c. I, s. 156.

Develerin organizasyonunda geleneksel **katar** metodu kullanılıyordu. Bir Baburî katarında 5 deve bulunurdu. Her beş deveden bir **sârbân** sorumluydu. Sârbânların ücreti 220D, 280D, 340D ve 400D olarak dört kademeliydi. Her beş sârbândan biri **bîstopencî** rütbesiyle diğer dört sârbândan, yani toplam 25 deveden sorumlu oluyordu. Bîstopencî sârbânlar 750D ücret alıyor ve bir yâbû sınıfı at bulundurabiliyorlardı. On katardan sorumlu olan sârbân ise **pencâhî** rütbesiyle anılıyor ve kendisine bir at veriliyordu. Her yüz katardan ise bir **pân-sâdî** sorumluydu. İdaresinde 500 deve bulunan bu görevli genellikle **yüzbâşîler** arasından seçildiğine göre ücretini sârbânlar gibi değil, diğer mansıbdârlar gibi almaları gerekir. Sârbânlar dışında ferraşlar ve bitikçiler gibi görevliler de hizmet veriyorlardı. Ebû'l-fazl gerektiğinde sârbânlara yardımcı olmaları için piyâdelerin de görevlendirildiğini belirtmiştir³⁴¹.

Develerle ilgilenen görevliler ihmal ve zarar durumunda para cezalarına çarptırılıyorlardı³⁴². Dolayısıyla fillere ve atlara nazaran daha hafif cezaların belirlenmişti.

Develer yılda iki kere teftiş edilmekteydi³⁴³. Diğer hayvanlarda olduğu gibi, hâssa hayvanı olarak özel isimleriyle kaydedilen develer ayrılmıştı. Â'in'de Ekber'in deve güreşinden büyük keyif aldığı ve Cuma ve Pazar günleri deve teftişlerine nezaret edip huzurunda geçit yapıldığı anlatılmaktadır³⁴⁴. Bâburlu yönetimi pratik kullanımı açısından develere büyük önem vermişlerdir ancak padişahların güç projeksiyonu için deveyi at ve fil gibi tercih etmedikleri ve hatta deveye binmenin onlar için uygunsuz bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Humâyûn Şah Sind'e çekildiği sırada binek at bulamayınca kendi atını eşine verip deveye binmeye yeltenmiş, bunun üzerine beylerinden biri annesinin atını padişaha hediye etme zorunluluğu

³⁴¹ A.e., s. 154-55.

³⁴² A.y..

³⁴³ A.e., s. 155.

³⁴⁴ A.e., s. 151, 225, 226.

hissetmişti³⁴⁵. Develer yük ve binek hayvanı olmalarının yanında XVII. yüzyıldan itibaren savaş usûllerinde de kendilerine yer bulmaya başladılar. **Zemberek** denilen döner tabancalarla donatılan develerden **berk-endâz** adlı birlikler kuruldu ve bunlar yerel düzeyde iyi iş gördüler³⁴⁶.

3.2.4. Öküz, Katır ve Araba Kullanımı:

Öküzler yük ve yük arabalarını çekmede kullanılıyorlardı. Hindistan büyük başlar konusunda geniş bir çeşitliliğe sahip olmakla birlikte Gucerat öküzleri özellikle iyi olarak görülüyordu. Hindistan'ın yerel cinslerinin yanında Tibet ve Keşmir'den de öküz ithal ediliyordu. **Gâvhâne** denilen ilgili birimde daruga ve münşir ikilisinin dışında bakıcılar (**tûmârdârân** – تیمارداران) görevliydi. Her altı öküzden ücreti 240-1.920D arasında değişen bir bakıcı sorumluydu. Yalnız, 100 öküzün bulunduğu **Gâvhâne-i Hâssa**'da dörde bir dağılımı kullanılıyordu. Öküzler yılda bir defa -yani olağan yıllık teftişlerde- denetleniyorlardı.³⁴⁷

Gâvhâne ve arabacılar iç içe geçmiş iki birimdi. Arabalar ordugâhın araç ve gereçlerini taşıma dışında yakacak odun ve su nakli gibi devamlı hizmetlerde de kullanılıyorlardı³⁴⁸. Ebû'l-fazl'ın bahsetmediği bir diğer önemli kullanım alanı ise muharebelerde Bâburlu araba-kalesinin (Rûmî Usûl) top ve tüfeklerden sonra en temel öğelerinden biri olmasıydı. Topların taşınması ve muharebe alanında korunaklı bir şekilde konuşlandırılmasında önemli bir role sahiplerdi. Arabalar üstleri açık ve kapalı olanlar olarak iki çeşit idi. Bâburluların kullandıkları arabaların ne gibi teknik özellikleri ve –vardıysa- standartları olduğunu bilemiyoruz. Organizasyon açısından, her on arabaya 20 'arâbacî ve bir marangoz (دروگر) tayin edilmişti ve her on arabadan bir mîr-

³⁴⁵ Gülbeden Begim, **Hümayunnâme**, çev. Abdürrab Yelgar, 2. bsk., Ankara, TTK Basımevi, 1987, s. 175-76.

³⁴⁶ Gommans, **Warfare**, s. 128.

³⁴⁷ **Ain**, c. I, s. 157-160.

³⁴⁸ **A.e.**, s. 159.

dehe sorumluydu³⁴⁹. Gerektiğinde hareket halindeyken ya da müstakbel savaş alanında araba imâl edilebiliyordu.

Ebû'l-fazl'a göre katırlar Bâburlulardan önce Hindistan'da pek bilinmeyen ve çoğunlukla eşeklerle karıştırılan hayvanlardı. Bu nedenle üretimleri Keşmirdeki Pakhalî ile sınırlıydı. Bâburlular bu hayvanın yük taşımacılığındaki önemini tasdik ederek Irakeyn'den bolca ithal etmeye başladılar. Develer gibi katar yönetimiyle organize edilmişlerdi³⁵⁰.

Devletin ağırlıklarını taşıyan, levazımatın dolaşımını sağlayan ve savaşlarda insan mevcudundan sonra en önemli unsuru oluşturan hayvanların çeşitleri, organizasyon biçimleri ve onlarla ilgilenmekle yükümlü görevliler hakkında söyleyebileceklerimiz bu şekildedir. İki asra yakın bir süre boyunca sayıları yüzbinleri bulan bu hayvanlar teknik olarak peşleri sıra bir imparatorluğu taşıdılar.

3.3. Posta Teşkilatı:

Atın savaş silahı ve yük hayvanı olarak kullanılmasına ek olarak gördüğü en önemli işlevlerinden biri imparatorluk içindeki haber alma ağının asli ögesini oluşturmasıydı. Bâburlu posta teşkilatının kuruluşuyla ilgili Bâbur Şah'ın 1528'de verdiğini kaydettiği şu fermanı dikkate alabiliriz:

“Çıkmak (?) Bey, kâtiplik vazifesini yapacak olan Şâhî Tamgaçî'yla birlikte Agra'dan Kâbil'e kadar olan mesafeyi ölçerek, her dokuz kürûhta oniki karı yüksekliğinde kule ve üstünde bir oda yapacaklar; her onsekiz kürûhta altı posta atı bağlayacaklar; postacı ve seyise maaş ve atlara yem tayin edilecek. Öyle buyuruldu ki, eğer bu posta atı bağlanan yer bir hassa mülküne yakınsa bu söylenenleri oradan temin etsinler; yoksa

³⁴⁹ A.y..

³⁵⁰ **Ain**, c. I, s. 160.

herhangi bir beyin pergenesine yakınsa, bu işi o beyin sorumluluğuna versinler.”³⁵¹

Ebû'l-fazl atlarla birlikte develerin de bu işte yardımcı olarak kullanıldığını anlatırken şu ifadeleri kullanmıştır: “Her ne kadar Pây-i Taht’tan sınır bölgelerine her yönden **yâm**³⁵² geçmekte ve her beş kürûha hızlı ulaklar (**piyâdegân-ı tûzî**) yerleştirilmişse de tedbiren bu deve binicilerinden (**şotr-süvârân**) birkaçı **Dergâh-ı Vâlâ**’da (sarayda) hazır bulunmaktadır.”³⁵³

Pelsaert’in şu ifadeleri de Ebû'l-fazl’ı aynen doğrular niteliktedir:

“Padişah’ın büyük emirlere ve şehzadelere mektupları ya da fermanları inanılmaz bir hızla ulaştırılır, çünkü her 4 ya da 5 kos (kürûr) mesafedeki köylere resmi ulaklar konuşlandırılmıştır ve onlar gece ve gündüz nöbet tutup mektubu geldiği gibi derhal alır, bir nefeste sonraki köye götürür ve diğer haberciye teslim ederler. Yani mektup devamlı olarak ilerler ve gece ve gündüz 80 kos mesafe kateder.”³⁵⁴

Dolayısıyla Bâbur Şah döneminde kurulan posta teşkilatının Ekber Şah döneminde geliştirildiği ve buraya yapılacak harcamaların malî yükünün öncelikle merkezî dîvâna, sonra yerel hak sahiplerine yüklendiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Bâbur’un “kürûhu” ile Ekber’inki arasındaki farkı bilemiyoruz. Bu mesafe söz gelimi bir kürûh-ı Ekberî’ye göre 17,7km yapar³⁵⁵. Ebû'l-fazl ve Pelsaert’in söz konusu rakamı ittifakla vermeleri bu konuda pek şüphe bırakmamaktadır. Dikkat çekmek gerekir ki her ikisi de bu posta teşkilatını kullanan ya da muhatabı olan kimseler olarak onun etkinliğini yakından tecrübe etmiş olmalıdırlar.

³⁵¹ **Baburnâme**, s. 580.

³⁵² Posta, bkz.: (Arat), **Baburnâme**, s. 730.

³⁵³ **Ain(f)**, c. I, s. 149.

³⁵⁴ Pelsaert, **a.g.e.**, s. 58.

³⁵⁵ Kapsamlı bir çalışma için bkz. Irfan Habib, “Postal Communications in Mughal India”, **Proceedings of the Indian History Congress**, c. XLVI, s. 236-52; Habib, **Atlas of the Mughal Empire**, New Delhi, y.y., 1984.

3.4. Tahkimatçılık:

Erken ve orta dönem Bâburlu tahkimat stratejisini üç başlık altında incelememiz mümkündür. Bunlarda ikisi, “yerleşme” ve “ikmâl karakolları tesisi” stratejileri, eş zamanlı olarak Bâbur Şah döneminden itibaren müşahade edilmektedir. Üçüncü başlığımız olan “tahkimattan arındırma” (**defortification**) Moğol ve Osmanlı Devletlerinde görülmekte olup J. Gommans tarafından Bâburlular özelinde de denenmiştir³⁵⁶. Kaynaklarda bu tür bir stratejinin izlendiğine dair emareler varsa da bunun tarihî süreci ve uygulanma kapsamı konusunda bir takım soru işaretleri yükselmektedir.

3.4.1. Yerleşme Stratejisi:

Bâbur Şah macera dolu hayatı boyunca pek çok kuşatmaya tanık oldu. Hem kuşatan hem de kuşatılan taraf olmayı defalarca tecrübe etti. Türkistan’ın Timurluların son dönemlerindeki siyasi konjonktürü, yani zirve yapmış durumdaki merkezkaç (**decentralization**) ve çatışma hali beraberinde aşırı istihkâmlaşmayı getirdi. Nitekim Bâbur da bu durumu fark ederek “o vilayetlerde (Hocend-Fergana) Moğollar ve Özbekler yüzünden kurganı (kalesi veya duvarları) olmayan hiçbir köy yoktur” tespitini yapmıştır³⁵⁷. Türkistan’da kendisi de küçük bir fraksiyonu temsil ettiğinden Bâbur’un kaleler ve kaleleşme trendi konusunda pek bir şey yapması mümkün değildi. Hindistan’ı zaptından sonra ise yüzleştiği başlıca meselelerden biri yeni merkezinin etrafındaki kaleler oldu. Pek çok yerli emir ve komutan kalelerine kapanarak Bâbur ve ordusunun Kabil’e dönmesini beklemeye koyulduklarında Bâbur bunlarla zor kullanarak veya ikna ederek bir müddet uğraşmak zorunda kaldı³⁵⁸. Direnen kimi kale sahipleri Rana Sanga/Sangram gibi dış tehditler baş gösterince Bâbur’un tarafını seçmek zorunda kaldılar³⁵⁹.

³⁵⁶ Gommans, **Warfare**, s. 137-41.

³⁵⁷ **Baburnâme**, s. 202.

³⁵⁸ **A.e.**, s. 513-14.

³⁵⁹ **A.e.**, s. 520-21.

Kaynakların sessizliğinden ne Bâbur'un ne de Humâyûn'un büyük tahkimattan arındırma girişimlerinde bulunmadıkları anlaşılmaktadır. Gerçekten, başta Baburnâme olmak üzere kaynaklardan takip etme imkanı bulduğumuz pek çok kuşatma tarafların anlaşması ya da savunan tarafın firarıyla sonuçlanmıştır. Zorla ele geçirilen kaleler ise yeni komutanların sorumluluğuna verilmiş, anlaşmaya yanaşmayan sakinleri tehcir edilmiş, müdafiler öldürülmüş ve böylece kalelerin kendileri korunarak kullanılmıştır. Netice olarak Bâburlu Devleti'nin kuruluş aşamasında uzlaşma yoluyla ve gerektiğinde tehcir uygulayarak zaptedilen kalelere sağlamca yerleşmeye çalışıldığını görmekteyiz. Bu “yerleşme” stratejisinin Bâburlu tefekküratına erken dönemde hakim olduğu görülmektedir. Bunun başlıca sebebi Bâburluların bölgelerinde kendilerini güvende hissetmeyişleri ve biraz da Bâburlu askerî kadrolarının büyük kısmının hâlâ eski imparatorluğun son dönemlerindeki yarı bağımsız savaşçı grubu beyi ve derebeylik düşüncesinden henüz ayrılamamış olmalarıdır.

3.4.2. İkmâl Karakolları Tesisi:

Ebû'l-fazl Allâmî devletin imar işlerine ayırdığı bölümün girişinde şöyle bir tanımlama yapmıştır:

“... Bu nedenle mazlumlara koruyan, asileri korkutan ve sadık kimseleri memnun eden büyük kaleler (والا قلاع) yapılmıştır... Ayrıca her yerde yolculara ve ihtiyaç sahiplerine sığınak olan serâyler inşa edilmiştir. Pek çok su tankı ve kuyular insanların hayrına ve ziraati geliştirmek için kazılmaktadır”³⁶⁰.

Bu doğrultuda Attok (Atak) Kalesi'nin (Attock-Pakistan) kuruluşuyla ilgili de şunları söylemiştir:

“... Orada Hindûstân ve Kâbulistân arasına harika bir noktaya yerleştirildi ve bu çatışmalı serhatte düzeni sağlamanın aracı haline

³⁶⁰ **Ain**, c. I, s. 232; **Ain(f)**, c. I, s. 167.

getirildi. Yoksullar geçim imkanına, iş yapanlar emniyete ve seyyahlar güvenliğe kavuştular.”³⁶¹

Ebû'l-fazl iki tanımlamada da aşağı yukarı aynı hedefleri sıralayarak Bâburluların kale inşasında güttükleri amaçları bizler için açıklamış bulunmaktadır. Burada bir kalenin şu fonksiyonuna dikkat çekmektedir: Güç zamanlarda insanlar için bir sığınak vazifesi görmesi; karakol vazifesi görerek taşrada asayişin sağlanması; yolların emniyetinin sağlanması; devletin bölgedeki güç projeksiyonunu gerçekleştirmesi.

Bâburlu kaleleri yerel karakollar olmanın yanı sıra stratejik ikmâl noktaları olarak da kullanılıyordu. Kale inşası konusunda sessiz olmakla birlikte Bâbur gittiği hemen her yerde inşa ettirdiği su tanklarından ve çarbağlardan uzun uzadıya bahsetmiştir. Askerî operasyonlar sırasında ve gerektiğinde yeni ele geçirdiği yerlerde günlerce sırf bu işle meşgûl olmak için kaldığı olmuştur³⁶². Bu güne kadar Bâburlu bahçelerinin bu bozkırlı fatihleri Hindistan'ın sıcak havalarından korumak için inşa edildiği pek çok defa zikredilmiştir. Ancak onların askerî ikmâl noktalarını işaret ediyor olabileceğini pek çok kişi gözden kaçırmıştır. Görüldüğü üzere Bâbur'un kurdurduğu bahçeler ve su tankları yerel ziraati geliştirmenin yanı sıra ordunun geçişi sırasında padişahın konaklama noktaları olarak da hizmet görmüştür³⁶³. Bâbur'un bu stratejisini Şîr Şah'ın estetik kaygılardan daha uzak bir şekilde sürdürdüğü görülmektedir. Onun ülkesi boyunca kurduğu kale ve kervansaray teşkilatı bu bağlamda dikkate alınmalıdır. Şîr Şah ülkesinin ana yolları boyunca ikmâl depoları olarak hizmet verecek kalecikler ve kervansaraylar inşa ettirerek nüfuzunu sağlıklı bir şekilde yayabilmeyi hedeflemiştir³⁶⁴. Dolayısıyla Bâbur'la Şîr Şah'ın izledikleri imar ve tahkimat

³⁶¹ Akbarnama, c. III, s. 521.

³⁶² Baburnâme, s. 567-68.

³⁶³ Bâburlu mimarisi için bkz.: Catherine B. Asher, **The New Cambridge History of India, Architecture of Mughal India**, Cambridge, Cambridge University Press, 1992 (yeniden basım 2013), c. I.4, s. 19-39.

³⁶⁴ Gommans, **Warfare**, s. 137-38;

programı götüğü askerî ve siyasi hedefler açısından büyük yakınlık gösterir. İki hükümdarı bu konuda birbirinden ayıran şey Bâbur'un ordugahı için açık konaklama noktaları tesis etmeye odaklanmışken Şîr Şah'ın erken kariyerinde çok faydasını gördüğü korunaklı kaleler inşa etmeyi tercih etmiş olmasıdır. Akılda tutulması gereken önemli bir husus, Bâbur Şah'ın ülkesindeki bütün kaleleri itaat altına alıp ülke çapında kapsamlı bir tahrir yaptıracak kadar Hindistan'da hüküm sürememiş olmasıdır. Ekber'in bunu başarması 10-15 yıl süren bir çalışma gerektirmiştir. Humâyûn dönemi içinse şimdilik yeterli çalışma mevcut değil gibi gözükmektedir. Aslında kariyeri hakkında çok şey bildiğimiz bu hükümdarın idare biçimi çalkantılı hayat serüveni nedeniyle biraz gölgede kalmıştır.

3.4.3. Tahkimattan Arındırma Stratejisi:

Asya'nın merkezî imparatorluklarının gözlemleyebildiğimiz ortak özelliklerinden biri takip ettikleri "tahkimattan arındırma" (defortification) stratejisidir. Tahkimattan arındırma devletin hükümrانlık alanı içinde yerel unsurların, merkezî yönetimin icraatlarına dirençlerinin artmasına katkısı olabilecek istihkâmlardan yoksun bırakılmasıdır. Bu bağlamda fazlalık olarak tespit edilen mevcut tahkimatlar yıkılır ve yenilerinin inşasına engel olunur. Komşu devletin sınır bölgelerinde ise, söz konusu devletin istila girişimlerinde ikmâl merkezleri olarak kullanılabilecek ya da devletin komşusunu istilası önünde engel teşkil edebilecek müstahkem mevkilerin azaltılmasını, terk ettirilmesini veya tahrip edilmesini kapsar. Tahkimattan arındırma nizamî geri çekilme taktiklerinin bir ayağı olarak bir savaş sırasında uygulanabileceği gibi devletler tarafından zamana yayılarak belirli bir program çerçevesinde de gerçekleştirilebilir. İkincisinin gerçekleşmesi halinde imar işleri kapsamında bir devlet politikası olma özelliği kazanır. Tahkimattan arındırmanın bir devlet politikası olarak Cengiz Han'ın yasaları arasında yer aldığına işaret eden bir ifadeye Cüveynî'nin eserinde rastlanmaktadır³⁶⁵. Ona göre bu uygulama

³⁶⁵ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, **Tarih-i Cihan Güşa**, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, TTK Yayınları, 2013, s. 85.

genellikle itaat etmeyi reddedenlere ve isyankâr unsurlara karşı izlenmiştir. Bu eylemin uzun vadede aynı bölgeye tekrar tekrar kapsamlı askerî operasyonlar düzenlenmesi lüzumunu ortadan kaldıran bir ön tedbir olduğu anlaşılmaktadır. Bu kapsamda Hülegü Han'ın İran'a girerken ilk iş olarak Elbruzlar boyunca kurulmuş olan Haşhaşî üslerini imhaya girişmesini hatırlayabiliriz. Burada İlhan'ın tarikatın önderi Rükneddin'e gönderdiği ultiatomun ana maddeleri belirli kalelerin yıkılmasını ön görüyordu³⁶⁶. Tahkimattan arındırma politikasının Balkanlardaki sınır bölgelerinde Osmanlılar tarafından izlendiği de öne sürülmüştür. H. İnalcık'a göre uç beyliklerinin ve akıncılığın en önemli fonksiyonlarından biri düşman sınırlarını zayıf düşürerek Osmanlı yayılmasını kolaylaştırmaktı. Buna ek olarak fethedilen yerlerde tahrirlerle tespit edilen kimi kaleler sultan fermanıyla yıkılıyordu³⁶⁷. Osmanlılar bu sayede yerel unsurlar arasından çıkabilecek asilerin güçlü direnç merkezlerine sahip olmalarını engellemeyi ve kendi masraflarını kısmayı amaçlıyorlardı. Bu tedbirleri almakta ne kadar haklı oldukları İskerder Bey'le giriştikleri mücadelede gözler önüne serildi.

Jos Gommans Osmanlı ve Safevî örneklerini hatırlatarak Bâburluların da tahkimattan arındırma stratejisini izlediklerini, istihkâmlaşmadaki artışın “zemindârizasyon” sürecinin bir parçası olarak imparatorlukta merkezkaç eğiliminin artışını gösterdiğini düşünmektedir³⁶⁸. Genel tablo bu yorumu destekler niteliktedir. Ebû'l-fazl 5 serkardan oluşan Orisa'da (fetih 1592) 129 taştan kale olduğu kaydını düşmüştür³⁶⁹. Bununla birlikte Dekken'le sınır bölgesi olan Kandeş (Dândes) Sûbesi'nin tarifinde yalnızca dört kaleden bahsetmiştir³⁷⁰. Tam manasıyla bir sınır bölgesi olan 16 serkarlı Berar Sûbesi'nde ise dikkate değer 13 kaleyi saymıştır³⁷¹. Öyle anlaşıyor ki merkezî hükümet için yeni fethedilen Orissa'daki aşırı istihkâmlaşma önemli

³⁶⁶ A.g.e., s. 505; Reşîdüddin, *Câmiu't-Tevârih*, s. 22.

³⁶⁷ İnalcık, “Osmanlı Fetih Yöntemleri”, *Fütühat*, s. 59, 70.

³⁶⁸ Gommans, *Warfare*, s. 103, 141.

³⁶⁹ *Ain*, c. II, s 138.

³⁷⁰ A.g.e., s. 232.

³⁷¹ A.g.e., s. 236-39.

bir endişe kaynağıydı. Buna karşın merkez imparatorluğun en aktif sınır bölgelerinde az sayıda kaleye kaniydi. Ebû'l-fazl'dan yaklaşık bir asır sonra Hindistan'ın pek çok yerine seyahat edip aralıklarla askerlik yapmış olan Manucci eserinde Kabil'den Bengâl'e bütün Bâburlu sahasında yüz, Dekken ve civarında ise üç yüz kadar kale olduğunu tahmin etmiştir³⁷². Bu ifade Ebû'l-fazl'ın kaydettikleriyle birleşince Hindistan'da imparatorluğun sınırları dışında kalan bölgelerde istihkâmlaşma eğiliminin yüksek olduğunu işaret etmektedir. Dolayısıyla Hindistan'da da büyük merkezîyetçi devletin kalelere küçük devletlerden ve derebeyliklerden daha az ihtiyaç duyduğunu ve fazla istihkâmlaşmadan rahatsız olduğunu görüyoruz. Bunda Bâburlu ordugahının gördüğü işlev de etkili olmuş olmalıdır. Ordugah bir uçak gemisi vazifesi görerek gittiği yerde devletin ve ordunun hareket kapsamını (action radius) arttırıyordu. Dolayısıyla devlet saldırı ve savunma stratejisini kurarken zincirleme kale sistemlerinin desteğine daha az ihtiyaç duyuyordu. Bununla birlikte, ordunun süratli hareket edebilmesi ve gittiği yerde ikmâl sorunları yaşamaması için belirli yolların güvenliğinin sağlanması büyük önem arz etmekteydi. Bu meselenin en etkin çözüm yolu ana güzergahları denetleyecek şekilde konumlanmış kritik kalelerin kontrolünden geçmekteydi. Bâbur ele geçirdiği yerlerde incelemeleri sırasında surların uzunlukları su tanklarının durumu hakkında bilgi toplarken Ebû'l-fazl tarif ettiği kimi meşhur kalelerin çok sayıda ev ve kiler barındırmalarına dikkat çekmiştir. Baburnâme ve Â'in'deki bu söylem değişikliği, iyi bir kalenin tarifinde Bâbur Şah için su temini ve duvarların durumu gibi savunmayla ilgili özelliklerin öncelikli olduğunu ancak Ekber Şah döneminde barınma ve depolama kapasitelerinin daha çok dikkat çektiğini işaret etmektedir. Bu da Şîr Şah'ın kale inşasında izlediği stratejiyle düşünce açısından uyumaktadır.

Bu bağlamda, imparatorluk merkezinin güçlü olduğu dönemde (kabaca 1565-1665) Bâburlu sahasında kaleleşme eğiliminde bir düşüş olduğunu

³⁷² Manucci, *Storia*, c. II, s. 446.

söylememiz mümkündür. Buna karşın belirli bir zaman aralığında mevcut kale sayılarındaki değişimi ortaya koyamadığımız veya Cüveynî'nin eserindeki gibi doğrudan bir referans bulamadığımız sürece tahkimattan arındırma stratejisinin ne şekilde ve kapsamda izlendiğini yorumlamamız pek mümkün değildir. Kaynaklar kaleleşme eğiliminde düşüşü işaret etmekle birlikte pek çok meşhur kalenin inşa edilışinden de övgüyle bahsetmektedir. Bu söylenenlerden Bâburluların kalelerden oluşan savunma sistemleri kurmadıkları, stratejik noktalardaki kaleleri elde tutarak ana yolların emniyetini sağlamayı amaçladıkları, komşularına nazaran kaleleşmeye daha az meylettikleri ve sorunlu bölgelerde bundan rahatsız oldukları çıkarımları yapılabilir.

3.4.4. Bâburlu Kaleleri:

Manucci önemli Bâburlu kalelerinin başında Delhi, Agra, Gvalyor, Kabil, Bicapur, Bhagnagar, Gulkanda ve Rohtas kalelerinin geldiğini belirtmiştir³⁷³. Bu kalelerin birkaçından bahsettikten sonra Bâburlu kalelerinin mimarisi ve kullanış biçimi hakkında daha fazla yorum yapmak mümkündür.³⁷⁴

3.4.4.1. Purana Kalesi:

Humâyûn Şah'a atfedilen bu kalenin yapımına 1533'te Delhi'de başlanmış, Şîr Şah tarafından inşası sürdürülmüş ve çeşitli kısımların tamamlanması 1556'yı bulmuştur. Kale Humâyûn Şah Türbesi'nin biraz kuzeyinde yer alır. Bildiğimiz kadarıyla Bâburlu kale-saraylarının ilk örneğini teşkil eder. 14 burç bulunan surlarla çevrili geniş bir açık alan ve bu alanın çeşitli yerlerinde bulunan hamam, mescit, medrese gibi yapılardan oluşur. Görüldüğü üzere Bâbur'un açık alan ve çarbağları büyük kapalı saraylara tercih etme eğilimi Humâyûn tarafından da sürdürülmüştür. Hiç şüphe yok ki hayatlarının büyük kısmını ordugahlarda ve çadırda geçiren bu padişahların

³⁷³ A.y..

³⁷⁴ Detaylı bilgi için bkz.: *The New Cambridge History of India, Architecture of Mughal India*, c. I:4.

saraylarında gördüğümüz açık alanlarda pek çok geçici barınak kullanılıyordu.

3.4.4.2.Rohtas Kalesi:

1541’de Şîr Şah Sûrî tarafından inşa edilen Rohtas Kalesi sağlam bir şekilde günümüze ulaşmış önemli bir yapıdır. 4km uzunlukta olan duvarlarında 68 yarı silindirik burç ve 12 kapı bulunur. Bu kapılar Türk-İran geleneğine uygun olarak anıtsal niteliktedir. Yapı garnizon ve iç kale olarak iki bölüme ayrılmıştır. Tamamen taş işi olan kalenin ana özellikleri olarak son derece stratejik bir konumda bulunması ve 70 hektarlık bir araziyi kaplaması sayılabilir. Konumu itibariyle Keşmir ve Kabil’den gelen tarihî kuzey Saka yolunu tam bir denetim altına almaktadır. Bu konumu seçmekle Şîr Şah adeta Bâbur’un 1526’da izlediği güzergahı doğrudan denetim altına almayı ve Keşmir ve Kabil’e çekilen Bâburluların olası misillemesini gözlemlemeyi amaçlamıştır. Kalenin olağan dışı büyüklüğünün sebebi olarak ise bir savunma noktasından çok bir eyalet garnizonu olarak çok sayıda askerî barındırarak şekilde inşa edilmiş olması gösterilebilir. Delhi Sultanlığı’nın son büyük eseri olan Rohtas Bâburlu kaleleri için önemli bir örnek teşkil etmiştir.

3.4.4.3.Allahabad/Prayaga Kalesi:

Muhtemelen 1583’te Allahabad şehriyle birlikte Ekber Şah tarafından inşa ettirilen Prayaga/Allahabad Kalesi Yamuna ve Ganj nehirlerinin buluştuğu noktada bulunur. Rohtas Kalesi gibi iki kısımdan oluşur. İç kalenin de bulunduğu sırtını Yamuna’ya yastlamıştır. Kale günümüze Ekber Şah dönemindeki haliyle ulaşmamış olup sonraki bir tarihte dış duvarlara üç burç eklenmiştir. Bu burçların **trace italliane** tarzını andırmaları dikkate değer bir özelliktir. Kapladığı alan bakımından Rohtas ve Kızıl Kalelerden çok daha küçüktür. Ebû’l-fazl’ın dediği gibi duvarlar iki nehrin oluşturduğu yayın kirişi gibi uzanmaktadır. İç kale ise dörtgen planlıdır. Yapının biçimi Rohtas ve Kızıl Kalelerden ziyade Kale-i Mübarek’i (Qila Mubaraq, Bathinda)

andırmaktadır. Kale Bâburluların kale çevresini avantaja çevirmeye çalışan tahkimat anlayışlarını sergilemektedir.

3.4.4.4. Agra Kalesi:

Ekber Şah tarafından inşa ettirilen Agra Kalesi Rohtas ile büyük benzerlik gösterir. Yapımında kullanılan kırmızı taşlar nedeniyle Kızıl Kale olarak da adlandırılmıştır. 2.5km uzunluktaki duvarlarında iki anıtsal kapı ve 21 yarı veya tam silindirik burçlar bulunur. Delhi Kapısı geniş bir alana, Amar Singh Kapısı ise doğrudan önemli yapıların bulunduğu iç bölüme açılır. Bu alanda Cihângîr, Şah Cihânî Sarayları, Şiş-Mahal, Dîvân-ı ‘Âm ve Dîvân-ı Hass bulunur. Kalenin iki bölümü bir kanal ile birbirinden ayrılır ve taş köprüler vasıtasıyla bağlantı kurulur. Agra ve Delhi kalelerinde gördüğümüz bu yapay akarsu kanalları Bâbur döneminde çok sık gördüğümüz çarbağ geleneğinin bir uzantısı gibi durmaktadır.

3.4.4.5. Delhi Kızıl Kale:

Delhi’deki Kızıl Kale bunlar için belkide yapımında en az askerî amaç güdülen kaledir. Tam manasıyla bir Türk sarayı olma özelliği taşır. Kale planı Timurlularda kullanılan ve Bâburlularda devam ettirilen ordugâh planı ile birebir uyduğu gibi İstanbul’daki Topkapı Sarayı ile de hayret verici bir benzerlik göstermektedir. Kale’nin 2,5km uzunlukta duvarı ve iki büyük kapısı vardır. Ana kapı Bâburlu mimarisinin ve günümüz Hindistan’ının sembol yapılarından. Bu kapıdan kalenin diğer ucundaki Reng-Mahâl’e kadar üç büyük alan bulunur. Dîvân-ı ‘Âm ve Reng-Mahâl arasındaki avlu kalenin iç meydanı olup çarbağ biçiminde tasarlanmıştır. Dîvân-ı Hass, ana su tankı ve diğer köşkler de üçüncü –veya iç- alanda yer alır.

Bâburlu kalelerinin ortak özelliklerini yüksek ancak düz bir alana kurulmuş olmaları, genellikle iki avludan oluşmaları ve burçların Delhi ve Dekken mimarisinde görüldüğü gibi silindirik ya da sekizgen biçimde olması olarak sıralayabiliriz. İç kale olarak tarif edebileceğimiz önemli alanlar

genellikle yüksek bir tepeye konumlandırılarak ya da büyük bir nehre yastlandırılarak dış duvarlardan en uzak noktaya kurulmaktaydı.

Rohtas, Agra ve Delhi kaleleri duvarlarındaki süslemeleri ve anıtsal nitelikteki kapıları ile siyasi güç projeksiyonu için de kullanılmaktaydı. Agra ve Delhi Kalelerinin pratikte askerî amaçlarla kullanılmaları beklenmediğinden iç alanlar ve avlular arasında duvar olmayıp ayırım platformlar ve binalar vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Bunlar dışında Gvalyor, Çhanderi ve Çittorgarh Kaleleri gibi meşhur yapılar da Bâburlular tarafından fethedilerek kullanılmıştır. Bu kalelerin ortak özelliği sarp tepelerin üzerine yayılmaları ve bu nedenle belirli bir geometrik planlarının olmamasıdır. Pek çok yüksek ve alçak duvar kalenin üzerine kurulduğu tepenin zirvelerini dolaşarak yapı kompleksini meydana getirir ve en tepede iç kale bulunur. Hindistan kalelerinin bu özgün mimarisi onları kuşatmalara karşı son derece dayanıklı kılmıştır zira kuşatan taraf kale duvarlarından önce arazinin kendisiyle mücadele etmek zorundadır. Bu nedenle Alâû'd-dîn Halaç ve Bâbur gibi hükümdarlar bu tür kaleleri fethetmekle büyük bir şöhret elde etmişlerdir.

Bâburlular kendilerinden önce Hindistan'da kullanılmakta olan mimari yöntemleri benimsemeye oldukça açıktı. Bâbur'un Hindistan hakkında kaydettiği pozitif gözlemlerinden biri yapı malzemesi ve taş ustalarının çok oluşudur³⁷⁵. Belirttiğine göre Agra ve çevresindeki ustalardan 1.491 kişiyi kendi işlerinde çalışmaları için istihdam etmişti³⁷⁶. Ebû'l-fazl ise ustaların kimliğini vermeden Agra Kalesi'nin inşasında Bengâl ve Gucerat yöntemlerinden faydalandığını söylemiştir³⁷⁷. Dolayısıyla daha ilk

³⁷⁵ Baburnâme, s. 506.

³⁷⁶ A.y.; bkz. *The New Cambridge History of India*, c. I:4, s. 24-25. Bâbur'un ileri bir tarihte yazdığı anlaşılan bu bölümde söz konusu işçi sayısını hangi yıl için verdiğini kestirmek pek mümkün değil. Örneğin Hindistan'a gelir gelmez mi bu işçileri/ustaları hizmetine almıştı yoksa zamanla artan iş yükü nedeniyle mi bu sayı ortaya çıkmıştı? Vefatında işçi/ustaların sayısı neydi? Ayrıca bu sayı tam olarak neyi ifade ediyordu? Acaba Bâburlu standartları için yüksek miydi yoksa düşük müydü? Ekber Şah döneminde işçilerin ücretleri 1 ile 44d arasında değiştiğini biliniyor (Bkz.; *Ain*, c. I, s. 235-36) ancak ücret dağılımını, dolayısıyla yıllık harcamayı tahmin etmemiz mümkün değil.

³⁷⁷ *Ain*, c. II, s. 191.

dönemlerinden itibaren Bâburluların Hindistan’a özgü mimari teknikleri ve uzmanları kolaylıkla benimsediklerini görüyoruz. Bunun dışında atalar yurdundan gelerek Bâburlu hizmetine giren pek çok mimar ve taş ustası da vardı³⁷⁸.

Bâburlu kalelerinden kaledâr denilen komutanlar sorumluydu³⁷⁹. Kaledârların görev süreleri boyunca kalelerinden ayrılmaları ve çevre sakinleriyle temasta bulunmaları özel durumlar haricinde yasaktı³⁸⁰. Yalnız en sadık ve güvenilir kimseler kaledârlığa tayin edilirdi³⁸¹. Manucci’nin gözlemlerine göre Sûrî ve Lodî isyanları nedeniyle diğer tüm kadrolarda olduğu gibi Afganların bu kritik pozisyona da atanmamalarına dikkat ediliyordu ve kalenin konumuna göre izlenecek rutinlere dair merkezden fermanlar gönderiliyordu³⁸².

3.5. Ordugâh ve Ferrâshâne:

Burada ordugâh denilen teşekkül, “ordu” kelimesinin öz anlamına uygun düşecek şekilde hükümdarın bulunduğu askerî-idarî konaklama alanıdır. Hükümdarla ilişiklik kapsamında yapılan bu ayırım Gök-Türk döneminden beri mevcuttur³⁸³. Dolayısıyla “ordugâh” dışındaki kamp biçimleri kapsam dışında kalmaktadır.

Bir ordu disiplini, kaynakları ve hızı doğrultusunda etkindir. Bütün bu üç kriterin vücut bulduğu yer ise şüphesiz kamp alanlarıdır. Ordugâhlar tarih yazan seferlerin ana üsleri olmanın yanında kayda değer bir sermayenin çeşitli bölgeler arasında taşınmasına, normal şartlarda bir araya gelmesi güç kültürlerin tanışmasına ve bağlar kurmasına yarayan zamanlarının en kozmopolit ve hoşgörülü ortamlarından birini teşkil etmiştir. Çünkü ordunun ikmâline ve savaş gücüne katkısı olduktan sonra becerikli bir kumandanın

³⁷⁸ **The New Cambridge History of India**, c. I.4, s. 44.

³⁷⁹ Gommans, **Warfare**, s. 139.

³⁸⁰ Manucci, **Storia**, c. II, s. 446-47.

³⁸¹ A.y..

³⁸² A.y..

³⁸³ **Orhon Yazıtları**, s. 48-49.

ordugâhında kendisine yer bulamayacak hiç kimse yoktur. Aynı şekilde bir hükümdarın yaşam alanı (saray) kapı halkına verdiği değerin, zenginliğinin ve iç teşkilatının büyüklüğünün göstergesi olarak algılanmıştır. Ordugâh ve saray pek çok açıdan birbirlerine benzerler. Karar vericiler, önemli miktarda hazine, bilgi, döküman ve ekipman buralarda bulunur. En iyi şekilde korunması gereken bu merkezler milletler arası düzeyde dikkati de üzerinde toplamıştır. İkisini birbirinden ayırdığı zannedilen en önemli fark ordugâhın hareketli, sarayın ise sabit teşekküller olduğudur. Oysa gerçekte her ikisi de ihtiyaç doğrultusunda gereken zamanda gerektiği yere hareket eder.

Türk-Moğol devletlerindeki bu keyfiyet günümüz okuru için başkentin neresi olduğu sorununun kaynağını oluşturur. Şüphesiz Türklerin belirli sürelerle daimi başkentler olarak kullandıkları ve bu bağlamda diğer şehirlerden ayrı tuttıkları şehirler mevcuttur. Bunlara ele aldığımız zaman aralığı için İstanbul, Edirne, Bursa, Tebriz, İsfahan, Herat, Semerkand, Buhara, Kabil, Lahor, Delhi ve Agra şehirleri örnek olarak gösterilebilir. Bunun yanında hükümet merkezi ile başkentin daima aynı yer olmadığına dikkat çekmek gerekir. Hükümet merkezi fermanların düzenlendiği yerdir. Ferman düzenleme yetkisi yalnız padişaha ait olduğuna göre onun şahsının ve bürokrasisinin bulunduğu yer bilfiil başkent haline gelir. Bâburlularda bu yerin adı **Dergâh-ı Vâlâ**'dır³⁸⁴. Bu isim sürekli bir mekandan ziyade padişahın bulunduğu -yani ordugâhın kastedilen dönemde konakladığı- yeri ifade etmiştir.

XVIII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Bâburlu padişahlarının tamamı mareşal hükümdarlar olarak karşımıza çıkarlar. Yani bu ilk 6 padişah ordu kurma ve kumanda etme yetkisini üzerlerinde taşımakla yetinmeyip fiilen kullanmışlardır. Bunun sonucu olarak hemen hepsi geniş Hint coğrafyasının kayda değer bir kısmını dolaşmıştır. Bu “seferî”lik halinin padişahlardan Ekber, Cihângîr, Şâh Cihân ve Âlemgîr'in saltanat sürelerinin ortalama

³⁸⁴ Bkz.; **Ain(f)**, c. I, s. 149.

%35'ini kapsadığı hesaplanmıştır³⁸⁵. Padişahın hareket etmesi için askerî sefere gitmesi, ava çıkması, makbere ve kutsal mekan ziyareti ve sadece gezinti yapmak gibi pek çok sebep sıralanabilir. Özellikle aniden ve haber verilmeden yapılan av seferleri askerlerin talimleri, askerî taktiklerin tatbiki ve şüpheli görevlilerin ve sorunlu bölgelerin soruşturulması gibi özel amaçlarla gerçekleştirilebiliyordu³⁸⁶. Bir bakıma Ekber Şah'ın saltanatı da bu şekilde başlamıştı. Padişahın kuvvetlerini av bahanesiyle harekete geçirmesi ve topladığı kuvvetin ansızın büyüyüp yönünü ona çevirmesi üzerine Atalık ve Hân-hânân Bahram Hân tamamen hazırlıksız yakalanmış ve bertaraf olmuştu³⁸⁷.

Bâburlu ordugâhının kurulacağı alan önceden **mîr-menzîl** tarafından belirleniyordu³⁸⁸. Bu görevli kamp alanını tespit ettiği gibi sarayın genel düzeninden de sorumlu olan kişidir. Bâbur'un deyişiyle “göç”, yani ağırlıklar, 500 asker (muhtemelen saray muhafızlarından), mansıbdârlar ve ehadîler tarafından korunuyordu. Ekber'in ordugâh alanının kurulmasında 1000 ferrâş, 500 klavuz, 100 su taşıyıcısı, 50 marangoz ve bunlara ek olarak pek çok çadır kurucu, ışıkçı, derici ve temizlikçi görevliydi³⁸⁹. **Ferrâş-hâne** ordugâhta kullanılan kamp araç gereçlerini üretmek ve sahada kurmaktan sorumlu olan birimdi. Binlerce kişinin çalıştığı bu birimde çitler, kumaş setler, çadırlar ve kilimler gibi sahada ve merkezde kullanılması için pek çok çeşit ürün imâl ediliyordu³⁹⁰. Bütün bu iş yükü ve malzemenin nakli için 100 fil, 500 deve, 400 araba, 100 hamal ve devlet ahır ve kârhâneleriyle sıkı bir koordinasyon gerekiyordu³⁹¹.

Ordugâh sabit bir plana sahipti. İç bölümde kurulan dikdörtgen alan geçici bir saray vazifesi görüyordu. Bu iç alan üç meydana ayrılmıştı. Birinci

³⁸⁵ Gommans, **a.g.e.**, s. 101-102.

³⁸⁶ **Ain**, c.I, s. 292.

³⁸⁷ **Akbarnama**, c. II, s. 140-41.

³⁸⁸ **Ain**, c.I, s. 49.

³⁸⁹ A.y..

³⁹⁰ **A.e.**, s. 55-56.

³⁹¹ **A.e.**, s. 49.

meydan boş bir alan olup Nekkâre-hâne (bando) ve merkezinde Âkâs-diye denilen uzun lamba saltanat alametleri olarak yer alıyordu. Bunun hemen arkasında Dîvân-ı ‘Âm olarak kullanılan büyük çadır kuruluydu. Bu çadır kompleksin ikinci meydanı sayılabilecek kadar genişti. İkinci alan Dîvân-ı Hass’ı, yani padişahın özel çalışma alanını barındırıyordu. Bu meydana mehtâbî denilmekteydi. Dîvân-ı Hass’ın ana yapısı olarak kullanılan mekan iki katlı ve balkonlu olup bir çadırdan çok portotif bir köşkü andırıyordu. Üçüncü ve son meydanda ise hareme ayrılmıştı. Bu dikdörtgen çekirdek alan ve içindeki meydanlar perdeler ve çitlerden örülmüş bariyerlerle ordugâhın geri kalanından ayrılıyordu. Mansıbdârlar kıdemlerine göre buranın çevresine çadırlarını kuruyorlardı. Mansıbdâr çadırlarının ötesine sağ ve sol kanatlar (sırasıyla Bûrnegâr ve Cûrnegâr), ordugâhın arkasına ise kârhâneler ve diğer departmanların çadırları kuruluyordu. Dört bir yanda ise olmazsa olmaz pazar alanları mevcuttu.³⁹²

Padişahın seferî olması devlet işlerinde hiçbir duraksamaya ya da yavaşlamaya gerekçe oluşturmamıştır. Padişah, ordugâh planından anlaşılacağı üzere, olağan şekilde dîvân toplamaya devam etmiş, asker/personel alımı yapmış, saray halkını ve birimlerini gerektiği miktarda yanında getirmiştir. Dolayısıyla Bâburlu ordugâhı imparatorluğun mobil başkenti olarak hizmet etmiştir.

3.6. Bahriye:

Hindistan üç tarafı denizlerle çevrili bir nehirler ülkesi olmasına rağmen tarih boyunca denizlerdeki mücadelelerden büyük ölçüde uzak kalmıştır. Arap Denizi’de oluşmuş ticaret oldukça köklü bir geçmişe sahiptir ve pek çok Akdeniz uygarlığını Arap Yarımadası, Bara Körfezi ve Mısır kanallarıyla etkilemiştir. Bu hiçbir zaman tek taraflı bir ticaret de olmamıştır. Hindistan bunun karşılığında batıdaki ülkelerden, Doğu Afrika, İran, Arabistan ve Doğu Roma eyaletlerinden, çok ihtiyaç duyduğu değerli

³⁹² A.e., s. 48-50.

madenleri, atları ve develeri ithal etmiştir. Bununla birlikte Hindistan'da denizcilik savaş sahasında ticarete olduğu kadar ilerlememiştir. Ebû'l-fazl Allâmî eserinde Bâburluların denizcilik faaliyetlerinden beklentilerini ve üstlendikleri rolü dört maddeyle sıralar. İlk husus gemi yapımı sürecinin devamlılığıdır. Ganj, Yamuna ve Sind Nehirleri tarih boyunca Hindistan'ın en yoğun güzergahlarını teşkil etmişlerdir. Yine bu kanallar sayesinde Bengâl ve Sind gibi birbirine uzak iki çekirdek bölgeyle temas sürdürülmüştür. Dolayısıyla, teknik olarak büyük sıçramalar amaçlanmasa da, bu su yollarındaki yoğun talebi karşılayacak sayıda gemi-tekne üretiminin sürdürülmesi önemli bir konuydu³⁹³. Ebû'l-fazl'ın bildirdiğine göre Bengâl, Keşmir ve Thatta (Sind) önemli gemi yapım merkezleriydi. Lahor ve İlahabas şehirlerinde de Ganj ve Ravi nehirlerindeki talep için üretim yapan tersaneler mevcuttu. Yoğun talebin karşılanması için devlet gerektiğinde, develerde olduğu gibi, tekneler kiraliyabiliyordu³⁹⁴. İkinci husus bahriye personelinin istihdamıydı. Ebû'l-fazl'ın verdiği mürettebat listesinde denizcilerin ücretlerinin tamamının Rupî cinsinden verilmesi keyfiyeti kalifiye eleman ihtiyacını işaret eder. Üçüncü husus deniz trafiğinin kontrolüydü³⁹⁵. Bu amaçla Bâburlular belirli su yollarına görevliler tayin ederek yürürlükteki düzenlemelerin takibini amaçlamışlardı. Örneğin ticari metanın istifleneceği yerlerin düzenlenmesi, geçiş noktalarının temizlenmesi, gece geçişlerin önlenmesi ve yoksulların ücretsiz geçişinin sağlanması gibi hususlardan bu görevliler sorumlulardı. Ebû'l-fazl'ın belirttiği dördüncü ve son husus ise limanlarda uygulanan tarifelerle ilgilidir³⁹⁶. Genellikle %2,5 olan, görece düşük, vergi oranıyla güvenli, karşılanabilir ve sürekli bir deniz ticareti tesis edilmesi hedeflenmişti. **mîr-bahr** denilen yüksek düzey görevli Ebû'l-fazl'ın zikrettiği bu dört hususun takibinden sorumluydu³⁹⁷.

³⁹³ A.e., s. 290.

³⁹⁴ Bkz.; **Baburnâme**, s. 601.

³⁹⁵ **Ain**, c.I, s. 291.

³⁹⁶ A.e., s. 291-92.

³⁹⁷ A.e., s. 290.

Önemli limanların ve stratejik kalelerin kontrolü Bâburlu açık deniz politikalarının esasını teşkil etmiştir. Hint Okyanusu geniş bir bölge olup Akdeniz ve Karadeniz gibi kapalı bölgelerin aksine tutunulabilecek kıyılar birbirinden oldukça uzaktır. Dolayısıyla Osmanlı, Portekiz ve Flemenk gemileri güvenle demir atmak için Hint kıyılarına muhtaçtı. Bu nedenle Bâburlular Osmanlılar gibi büyük bir muharip donanma teşkil etmedilerse de Sind, Gucerat ve Bengâl’de kontrol ettikleri önemli limanlar aracılığıyla nüfuzlarını çevre denizlere yaydılar. Önemli su yollarının, limanların ve kıyı kalelerinin kontrolünün Bâburlu deniz politikalarının esasını oluşturduğunu ve süreklilik ilkesi kapsamında gemi ve tekne üretimine önem verildiğini; bu vesileyle İmparatorluk çapında ticaret ve ulaşımın geliştirilmesinin ve mümkün mertebe devlet kontrolünde tutulmasının hedeflendiğini söyleyebiliriz.

Büyük bir savaş filosu kurmadılarsa da Bâburluların özellikle ince donanmalarını Ganj-Yamuna ve Sind Nehirleri boyunca askerî operasyonlarda başarıyla kullandıkları görülmüştür. Bunun ilk örneği Bâbur Şah’ın Bihar-Bengâl seferidir. 1528-29 tarihli bu seferde Babur, Lodi Hanedanı’nın yıkılmasıyla doğuda bağımsızlık mücadelesine girişen Afgan beylerine karşı üstünlük sağlayıp Bihar’ı itaat altına almıştır. Seferin uç noktası olan çarpışmada (bu günkü Arrah’da olabilir) Bâbur’un gemilerinden son derece iyi bir şekilde faydalandığı görülmektedir. Bunlardan kimisi topları için atış mevzii vazifesi görürken kimisi Bâburlu süvarisini Sone’nin karşı kıyısına geçirmiş; düşman gemileriyle yapılan çarpışmalardan pek çok gemi elde edilmiş; sefer boyunca Fermâyış ve Güncâyış isimli gemiler padişahın otağı olarak hizmet görmüş; ağırlıklar sefer boyunca gemiler vasıtasıyla nehirden taşınmıştır³⁹⁸. Bâburluların ince donanmaya ek olarak kara güçleriyle de Hint nehirlerini kontrol ettikleri aşıkardır. Bâburlu topçularının ve kompozit Türk yaylarının nehir sahasına hakim oldukları açıktır. Dolayısıyla nehirler kara

³⁹⁸ Baburnâme, s. 599-606.

kuvvetleri tarafından kolayca kontrol altına alınabilmekteydi. Tüm bunlardan hareketle karadan gönderilen misiller ve demirlenilecek limanların kontrolüyle denizler ve nehirler üzerinde nüfuz edinilmesini Bâburlu genel deniz stratejisi olarak değerlendirebiliriz.

Hint denizciliği ve Hint sularında korsanlık gibi konuların Avrupa yayılmacılığının gölgesinde kalmış önemli meselelerden biri olmayı sürdürdüğü söylenebilir.

SONUÇ

Bâburlu askerî teşkilatını üç evrede incelemek mümkündür. Bunlar: ateşli silahların Hint savaş meydanlarında kullanılmaya başlandığı Pânîpat Savaşı'dan (1526) Bayram Hân Türkmen'in iktidardan uzaklaştırılmasına (1560) kadar uzanan “erken dönem”; Ekber Şah iktidarına odaklanıp onun reformlarını ve Cihângîr Şah döneminde görülen sonuçlarını kapsayan “orta dönem”; Şah Cihân'ın askerî-idarî reformlarıyla başlayıp İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin Avrupa savaş usûllerinin yarımada'daki üstünlüğünü kanıtladığı Palaşi (Plassay) Savaşı'na (1757) uzanan “geç dönem” olarak sıralanabilir. Bu taksimat kapsamında çalışmamızda erken ve orta dönem Bâburlu ordu teşkilatına dair üç başlık tarihi gelişim, amaçlar ve işleyiş yönleriyle ele alınmıştır. Bunlar muharip güçler, ateşli silahlar ve lojistiklerdir.

Bâburlu askerlerini iki metodla sınıflandırmak mümkündür. Birinci metod askerlerin kullandıkları teçhizatı ve binek hayvanlarını esas almaktadır. Buna göre askerler öncelikle süvârî ve piyâde olarak iki esas tipe/çeşide ayrılırlar. Bunlar kullandıkları teçhizata göre alt-tiplere ve onlar da kendi içinde alınan ücrete göre derecelere ayrılır. İkinci metod askerlerin bağlı oldukları kişi ya da makama göre iç (merkez) ve dış (taşra) şeklinde sınıflandırılmasıdır. “İç” kavramı Orhon Yazıtları'ndan itibaren görülen bir kavram olup tarihî metinlerde merkezî teşkilatı tarif etmektedir. Bu yapılanma “patrimonia/pederî” denilen bir rejimdir. Bu rejimde iktidar hükümdar ve hükümdarın boyu veya kapıhalkı etrafında şekillenir. Askerler de padişahın kapıhalkına dahil olma ya da olmama esasına göre merkez ya da taşra kuvveti sayılırlar.

Yetenekli bir kumandan, idareci ve filozof olan Ekber Şah'ın en büyük başarısı **merkeziyetçi, sürdürülebilir ve esnek bir imparatorluk** inşa etmiş olmasıdır. Bâbur ve Humâyûn Şahlar yeni usûlleriyle savaş meydanlarında hüküm sürmüşler; Ekber ise zihinlerde kurduğu saltanatla bu hakimiyeti bir üst seviyeye taşımıştır. Bu yeni imparatorluk **mansıbdârî sistemi** üzerine

kurulmuştur. Doğrudan bir hizmet icrasını, toprak idaresini ya da zümre hakimiyetini esas almayan bu sistem sayesinde ordu ve devlet mertebelerinde yeni bir düzen ve protokol oluşturulmuştur. Bunun yanında mansıbdârî sistemini basit bir derecelendirme ve ödeme metodu olmanın ötesinde bir devlet ideolojisi, hükümrânlık kodu ve Ekber'in Sulh-ı Küllî'sinin devlet ve ordu teşkilatındaki yansıması olarak görmek mümkündür. Mansıbdârlik kabiliyetleri ve imkanları doğrultusunda herkesi kapsayacak şekilde **açık** bir sistemdi; padişaha bağlılık, devletin nüfuzunun yayılması, mevcut sosyal düzenin korunması, bunun yanında herkesin hak ettiği mertebeye erişebilmesi gibi hususları esas alıyordu. Bu bağlamda **liyakat** ve **sadakat** prensipleri arasında bir dengede durmaktaydı. Ordu ve idarecilerin yozlaşp devletin zaafa düşmesinde de bu iki prensip arasındaki dengenin bozulması etkilidir. Bu bozulma süreci belirli bir olayla başlamamış, Ekber Şah döneminden itibaren düşüşler ve çıkışlar göstermiştir. Bu süreçte öne çıkan iki husus “**rütbe enflasyonu**” ve “**zemindârizasyon**”dur. Rütbe enflasyonu iç ve dış sebeplerden ötürü mansıbdârî sisteminde tespit edilmiş rütbelerin pratikte öngörülen verimi sağlamaması, yani gerçek askerî gücün itibarî gücün altında kalmasıdır. Zemindârizasyon ise emirlerin ve diğer devlet görevlilerinin kendi geleceklerini güvence altına alma kaygısıyla yerleşik aristokratlar haline gelmeye çalışmaları ve ulaşabildikleri kaynakları ve fırsatları bu amaç doğrultusunda kullanmalarıdır. Bu iki eğilim Cihângîr, Şah Cihân ve Âlemgîr gibi hükümdarlar tarafından önlenmeye ve yeni düzenlemelerle asgariye indirilmeye çalışılmıştır. Neticede mansıbdârî sistemi devamlı gelişen ve değişen bir mizaç edinmiştir. İşte bu nedenle ihtiyaca ve mevcut duruma göre güncellenen mansıbdârî sistemi sayesinde Bâburlu İmparatorluğu kendi tarzında **merkeziyetçi, sürdürülebilir** ve **esnek** bir idare ve ordu yapılanması kazanmıştır.

Bâburluların Hindistan'a getirdikleri bir diğer yenilik ateşli silahlar, savaş arabaları ve okçu piyade ve süvari kullanımı etrafında şekillenen **yeni savaş usûlleridir**. Yakıcı ve patlayıcı silahlar Asya kıtasında XIII. yüzyıldan

beri bilinmekteydi ancak pratik top ve tüfek dizaynlarının ortaya çıkıp Osmanlı-Haçlı mücadelelerinde atlı savaş usûlleriyle sentezlenmeleri yepyeni bir savaş usûlünün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Osmanlıların “**tabur**”, Bâbur’un “**Rûmî Usûl**” dediği bu yenilik, Özbekler karşısında ağır yenilgilere uğramış ve tarih sahnesinden silinmek üzere olan Çağatay Türkleri için Hindistan’da yeni bir gelecek sağlamıştır. Bunun yanında Bâbur’un Rûmî usûlle kazandığı **Pânîpat (1526)** ve **Kanva (1527) Zafherleri** Hintli kumandanlara ateşli silahların ürkütücü potansiyelini birinci elden göstermiş ve onları bu yeni usûlleri benimsemeye itmştir. Bu bağlamda ateşli silahlar bir takım romantik orientalist yaklaşımların iddia ettiğinin aksine, yerleşik düzenin bünyesi tarafından **İslâmî kaygılar nedeniyle reddedilmemiştir**. Bâbur Şah’ın geç kariyerinde kullandığı savaş usûlleriyle benimsediği gaza söyleminin sergilediği uyum ve ateşli silahların Bâburlu protokolünde ve seçkin zümresi arasında edindiği saygın konum söz konusu iddianın Bâburulular özelinde geçersizliğini kanıtlamaktadır. Bâbur Şah ve Şîr Şah Sûrî’nin başarılarının, ateşli silahların İslâmî gerekçelerle reddedilmeyip bilakis İslâmiyet’in Dâru’l-harb’teki üstünlüğünün anahtarı haline gelmesinde etkin oldukları da ortadadır. Sûrat, üstün güç kullanımı ve esneklik prensiplerine dayanan Bâburlu ordusunda erken dönemdeki meydan muharebelerinde hantal, pahalı ve bu ikisinin tabîi sonucu olarak az sayıda devasa toplar kullanmak yerine çok sayıda küçük tip topun kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla Osmanlı klasik savaş usûllerinin Bâburulular tarafından, süvari birliklerinin rolünün biraz daha öne çıkarılması farkıyla, Hindistan’da başarıyla tatbik edilmiş olduğu ve bu durumun XVII. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır.

Bâburlu ordularını bir o kadar geniş ve kapsamlı bir lojistik ve bürokratik teşkilat desteklemiştir. Yüzbinlerce yük-binek hayvanı ve çalışanın sağladığı iş gücü devlet kurumlarını ve ordugâhı gerçek anlamda taşımış ve tamamlamıştır. Bu yük ve binek hayvanlarının temini ve bakımı hususları mansıbdârî sistemini de yakından ilgilendiren **â’in-i pergûştî** ile düzenlenmiş

ve takip edilmiştir. Bu bağlamda fil, at, deve, öküz ve katır öne çıkan yük ve binek hayvanlarıdır. Develerin ve atların aktif olduğu batı kurak sûbeleri dışında kalan bölgeleri imparatorluk bünyesine bağlayan başlıca araçlar öküzler-arabalar, nehirler ve bir miktar da filler olmuştur.

Araba ve gemi kullanımında ise savaş ve en çok da nakliyat amaçlarının güdüldüğü anlaşılmaktadır. Bunun yanında padişahın ordugâhı askerî ve idarî ihtiyaçlara cevap veren bir mobil başkent, bir uçak gemisi olarak kullanılmıştır. Bâburluların kurduğu posta ağı ve izledikleri tahkimatçılık stratejisi imparatorluğun iç irtibatını sürdürme ve orduyu destekleme amaçlarına hizmet etmiştir. Bâburlu tahkimatçılığı kalelerden oluşan savunma sistemleri kurmak yerine hareketi sırasında orduyu ve taşrada merkezî kontrolü **takviye** edecek şekilde gelişmiştir. Bunlara ek olarak görkemli Bâburlu kaleleri, ateşli silahlar ve fil ve at gibi kültürel değeri yüksek binek hayvanlarının kullanımı hanedanın ve devletin maddî ve manevî güç projeksiyonunu gerçekleştirerek güven ve iktidar propagandasına hizmet etmiştir. Bütün bu süreç kalabalık ve teferruatlı bir bürokrasi ile takip ve takviye edilmiştir.

Bâburlu ordusu XVI ve XVII. yüzyılların en etkin ve gelişmiş savaş aygıtlarından biri olarak tarihe geçmiştir. Bozkır savaş sanatının Erken Modern Dönem'e ve Hindistan'a özgü bir ürünü olan Bâburlu ordusu etkinliğini XVII. yüzyılın ikinci yarısına kadar sürdürmüş, sonrasında ise imparatorluğu ulaştırdığı devasa boyut sayesinde yüzyılın sonuna kadar fonksiyonlarını yerine getirmiştir. Buna ek olarak Bâburlu ordusu ateşli silahlar çağının ilk jenerasyon temsilcilerindendir. Bu aygıt yalnız savaş meydanlarında hüküm sürmemiş, imparatorluğun bütün zümrelerini bünyesine katarak bir devlet düşüncesi ve yaşam şekli haline gelmiştir.

BİBLİYOGRAFYA:

- Agoston, Gabor: **Osmanlı'da Savaş ve Serhad**, çev. Kahraman Şakul, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.
- Agoston, Gabor: “Top”, **DIA**, c. XLI, s. 240-42.
- Agoston, Gabor: “Tüfek”, **DIA**, c. XLI, s. 459-61.
- Aka, İsmail: **Mirza Şahruh ve Zamanı (1405-1447)**, Ankara, TTK Basımevi, 1994.
- Aka, İsmail: **Timurlular: Orta Asya'nın Parlak Devri**, İstanbul, Kronik Kitap, 2019.
- ‘Allâmî, Abû'l-Fazl: **The Â'in-i Akbarî**, çev. Heinrich Blochmann, ed. D. C. Phillott, 3 c., 2. bsk., New Delhi, Atlantic Publishers and Distributors, 1979.
- Allami, Abul-Fazl: **The Ain-i Akbari**, ed. H. Blochmann, 3 c., Calcutta, The Baptist Mission Press, 1872, (yeniden basım ed. Fuat Sezgin, Frankfurt am Maim, Johann Wolfgang Gothe University, 1993).
- Allami, Abu'l-Fazl: **The Akbar Nama of Abu'l-Fazl**, çev. H. Beveridge, 3 c., Calcutta, The Asiatic Society, 1939.
- Alan, Hayrunnisa: **Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular 1390-1506**, 2. bsk., İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2015.

- Asher, Catherine B.: **The New Cambridge History of India, Architecture of Mughal India**, c. I.4, Cambridge, Cambridge University Press, 1992.
- Bâbur, Gazi Zahîreddin Muhammed: **Baburnâme (Vekayi)**, çev. Reşit Rahmeti Arat, ed. Çetin Şan, İstanbul, Kalcı Yayınevi, 2006.
- Bâbur, Gazi Zahîreddin Muhammed: **Bâbur-nâma**, çev. A. S. Beveridge, Delhi, Munshiram Manoharlal Publishers, 1922, s. 599-600.
- Badâonî, ‘Abdu-l-qâdir Ibn-i-Mulûk Shâh: **Muntakhabu-t-Tawârîkh**, çev. George S. A. Ranking, 3 c., Patna, Academica Asiatica, 1960
- Blake, Stephen P: “The Patrimonial Bureaucratic Empire of the Mughals”, **The Journal of Asian Studies**, c. XXXIX, no 1., y.y., 1979, s. 77-94.
- Cihângîr Şah, Nûreddin Muhammed (Selîm): **The Jahangirnama: Memoirs of Jahangir, Emperor of India**, çev. Wheeler M. Thackston, y.y., Oxford University Press, 1999.
- Cihângîr Şâh, Nûrû’d-dîn: **Târîh-i Selîm Şâh, IV. Bâbürlü Hükümdârı Cihângîr Şâh’ın Hâtırâtı**, çev. (Abdürrezzak) Nevres-i Kadîm, ed. Fahri Unan, Ankara, TTK Yayınları, 2013.
- Clavijo, Ruy González: **Clavijo Embassy to Tamerlane 1403-1406**, çev. Guy Le Strange, London, George Routledge & Sons, 1928.

- Cüveynî, Alaaddin Ata Melik: **Tarih-i Cihan Güşa**, çev. Mürsel Öztürk, Ankara, TTK Yayınları, 2013.
- Donuk, Abdülkadir: **Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988.
- Duğlat, Mirza Haydar: **Tarih-i Reşidî**, çev. Osman Karatay, İstanbul, Selenge Yayınları, 2006.
- Durak, Neslihan: **Hindistan’a Kuzeyden Yapılan Seferler**, T. C. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya, 1999.
- Eren, Sinan: **Tarihçi Gıyaseddin Ali Yezdi’nin Saadetnâme’si (Metin Tercümesi ve Değerlendirme)**, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyalbilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015.
- Elliot, H. M.: **The History of India As Told By Its Own Historians: The Muhammadan Period**, edt. John Dowson, 8 c., Allahabad, Kitab Mahal, (1871), c. III.
- Emecen, Feridun Mustafa: **Osmanlı Klasik Çağında Savaş**, 4. bsk., İstanbul, Timaş Yayınları, 2015.
- Erdoğan, Eralp: **Safevi Devleti’nin Askerî Teşkilatı**, edt. Ayşe Atıcı Arayacan, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2019.

- Gommans, Jos: **Mughal Warfare: Indian Frontiers and High Roads to Empire, 1500-1700**, London and New York, Routledge, 2002.
- Gommans, Jos: “The Horse Trade in Eighteenth-Century South Asia”, **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, c. XXXVII, 1994, s. 228-50.
- Gommans, Jos: **The Rise of the Indo Afghan Empire: c. 1710-1780**, New York-Köln, E.J. Brill Leiden, 1995.
- Gülbeden Begim: **Hümayunnâme**, çev. Abdürrab Yelgar, 2. bsk., Ankara, TTK Basımevi, 1987.
- Habib, Irfan: “The Mansab System 1595-1637”, **Proceedings of Indian History Congress**, c. XXIX, no: 1, 1967, s. 221-42.
- Halaçoğlu, Yusuf: “At”, **DIA**, c. IV, s. 28-31.
- Honchell, Stephanie: “The Story of a Drunken Mughal: Islam, Alcohol and Imperial Ambition”, **Social History of Alcohol and Drugs**, y.y., 2015, c. XXIX, , s. 4-28.
- Irvine, William: **The Army of the Indian Moghuls: Its Organization and Administration**, London, Luzac and Co., t.y..
- İnalcık, Halil: **Devlet-i ‘Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I**, 63. bsk, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, c. I.
- İnalcık, Halil: **Osmanlı’da Devlet, Hukuk ve Adâlet**, 4. bsk., İstanbul, Kronik Kitap, 2017.

- İnalcık, Halil: **Osmanlılar: Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler**, 9. bsk., İstanbul, Timaş, 2016.
- Kafesoğlu, İbrahim: “At”, **DIA**, c. IV, s. 26-28.
- Khan, İqtidar Alam: “Firearms in Central Asia and Iran During the Fifteenth Century and the Origins and Nature of Firearms Brought by Babur”, **Proceedings of the Indian History Congress**, c. LVI, 1995, s. 435-446.
- Khan, İqtidar Alam: “The Matchlock Musket in the Mughal Empire: An Instrument of Centralization”, **Proceedings of the Indian History Congress**, c. LIX, s. 341-59.
- Khan, İqtidar Alam: “Dakhili Troops in the Mansab System – a Note”, **Proceedings of the Indian History Congress**, c. LXV, s. 375-79.
- Konukçu, Enver: “Bâbü”, **DIA**, c. IV, s. 396-400.
- Konukçu, Enver: “Bâbürlüler”, **DIA**, c. IV, s. 400-404.
- Konukçu, Enver: “Cihangir”, **DIA**, c. VII, s. 538-39.
- Konukçu, Enver: “Ekber Şah”, **DIA**, c. X, s. 542-44.
- Konukçu, Enver: “Hümâyün”, **DIA**, c. XVIII, s. 481-83.
- Kortel, Haluk: **Delhi Türk Sultanlığı’nda Teşkilât (1306-1414)**, Ankara, AKDİTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.

- Köhler-Rollefson, Ilse: “Camels and Camel Pastoralism in Arabia”, **The Biblical Archaeologist**, c. LVI, no: 4, Aralık 1993, s. 180-88.
- Köprülü, Orhan Fuat: “Bahşı”, **DIA**, c. IV, s. 520-21.
- Köprülü, Orhan Fuat: “Daruga”, **DIA**, c. VIII, s. 505-6.
- Macit, Ensar: **Timurlu Devleti’nin Askerî Teşkilatı**, T.C. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2012.
- Manucci, Niccolao: **Storia do Mogor: or Mogul India, 1653-1708**, çev. William Irvine, 4 c., London, John Murray, 1907.
- Merçil, Erdoğan: “Gazneli Ordusunda Görev Alan Hintliler”, **Belleten**, c. LXX, Ankara, 2006, s. 833-44.
- Moğolların Gizli Tarihi**, çev. Ahmet Temir, 5. bsk, Ankara, TTK Yayınları, 2016.
- Moosvi, Shereen: “The World of Labour in Mughal India (1500-1700)”, **Proceedings of the Indian History Congress**, c. LXXV, s. 343-57.
- Moosvi, Shereen: **The Economy of the Mughal Empire c. 1595: A Statistical Study**, New Delhi, Oxford University Press, 1987.
- Moreland, William Harrison: “Rank (Mansab) in the Mogul State Service”, **The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland**, c. III, no: 4, y.y., Cambridge University Press, 1936, s. 641-65.

Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk, ed. Talat Tekin, 2. bsk., Ankara, Bilgesu, 2018, s. 92.

Önkal, Ahmet – Bozkurt, Nebi: “Deve”, **DIA**, c. IX, s. 222-26.

Özcan, Azmi: “Câgîr”, **DIA**, c. VII, s. 11-12.

Özcan, Azmi: “Sûrîler”, **DIA**, c. XXXVII, s. 541-42.

Özcan, Azmi: “Şîr Şah”, **DIA**, c. XXXIX, s. 179.

Özgüdenli, Osman: “Tümen” **DIA**, c. XLI, s. 461-462.

Pelsaert, Francisco: **Jahangir’s India: The Remonstrantie of Francisco Pelsaert**, çev. W. H. Moreland, P. Geyl, Cambridge, W. Heffer and Sons LTD, 1925.

Purton, Peter: **A History of Late Medieval Sieges: 1200-1500**, Woodbridge, The Boydell Press, 2010.

Raza, S. Tabir: “Indian Elephant Corps Under the Ghaznavids”, **Proceedings of Indian History Congress**, c. LXXIII, 2012, s. 212-22.

Reşîdüddin Fazullah: **Câmiu’t-tevârih (İlhanlılar kısmı)**, çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamiour Khelejani, 1. bsk., Ankara, TTK Yayınları, 2013.

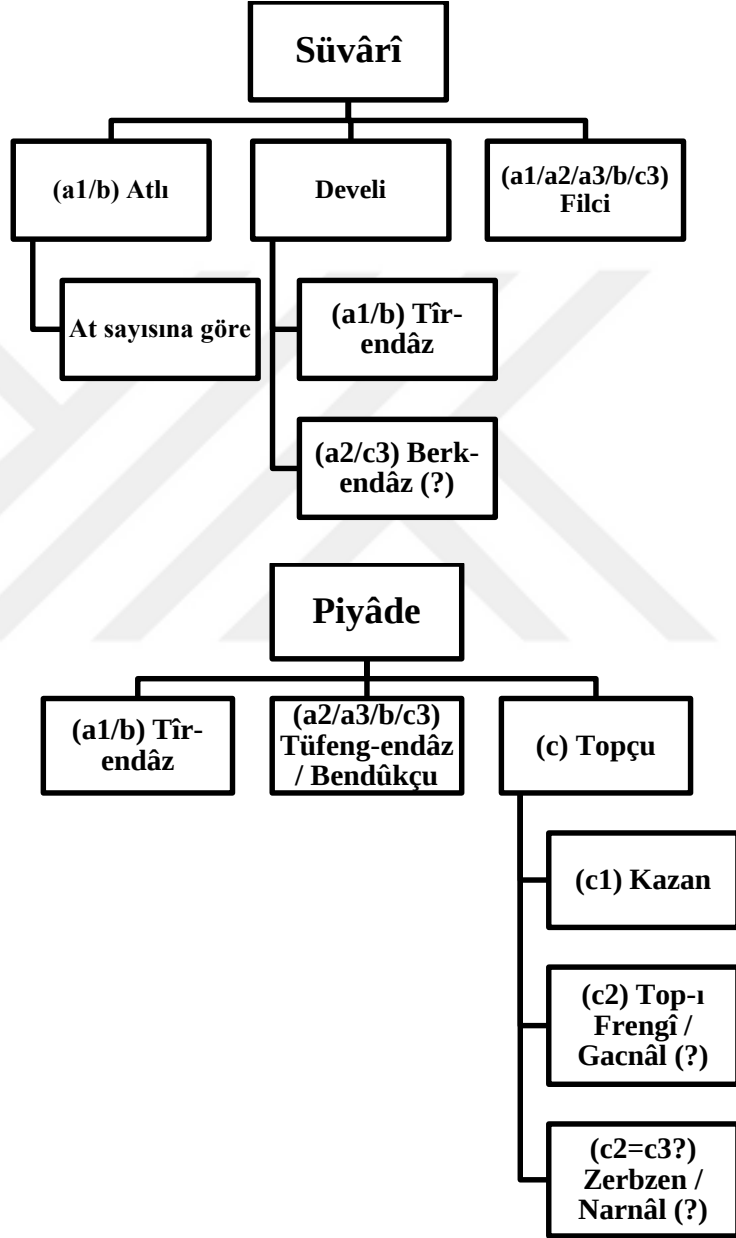
Richards, John F.: **The New Cambridge History of India: I.5, The Mughal Empire**, ed. Gordon Johnson, C. A. Bayly, John F. Richards, c. I.5, Cambridge, Cambridge University Press, 1995.

- Roy, Tirthankar: **An Economic History of Early Modern India**, Abingdon, Routledge, 2013.
- Sami, Şemseddin: **Kâmûs-ı Türkî**, 5. bsk., İstanbul, Kapı Yayınları, 2011.
- Smith, John Masson: “Nomads on Ponies vs. Slaves on Horses”, **Journal of the American Oriental Society**, c. CVIII, no. 1, s. 54-62.
- Spuler, Bertold: **İran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür, İlhanlılar Devri, 1220-1350**, çev. Cemal Köprülü, 3. bks., Ankara, TTK Yayınları, 2011.
- Spuler, Bertold: “Central Asia v. In the Mogol and Timurid Periods”, **Encyclopædia Iranica**, c. V.2, s. 172-176, çevirimiçi erişim <http://www.iranicaonline.org/articles/central-asia-v> (1.4.2020’de erişildi).
- Steingass, Francis Joseph: **A Comprehensive Persian-English Dictionary, Including the Arabic Words and Phrases to Be Met with in Persian Literature**, 5. bks, London, Routledge and Kegan Paul Limited, t.y., s. 443.
- Świętosławski, Witold: “Arms and Armour of the Nomads of the Great Steppe in the Times of the Mongol Expansion (12th-14th Centuries)”, **Studies on the History of Ancient and Medieval Art of Warfare**, Lodz, Oficyna Naukowa MS, 1999, c. III.
- Şâmî, Nizamüddin: **Zafernâme**, çev. Necati Lugal, 2. bsk., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.

- Şen, Mesut: “Türk Kültüründe Atın Özellikleri ve Eğitimi”, **Türk Askerî Kültürü**, edt. A. Sefa Özkaya, 1. bsk., İstanbul, Kronik Kitap, 2019.
- Şeşen, Ramazan: “Eyyûbîler”, **DIA**, c. XII, s. 25-26.
- Tarn, William Woodthorpe: “The Heritage of Alexander”, **The Cambridge Ancient History**, edt. J. B. Bury, S. A. Cook, F. E. Adcock, y.y., Cambridge University Press, 1927, c. VI.
- Yazıcı, Tahsin: “Fil”, **DIA**, c. XIII, s. 67-68.
- Yezdi, Şerefüddin Ali: **Emîr Timur (Zafernâme)**, çev. D. Ahsen Batur, 2. bsk., İstanbul, Selenge Yayınları, 2019.
- Yücesoy, Hayrettin: “Kâdisiye Savaşı”, **DIA**, c. XXIV, s. 136-137.

EKLER

I. Teçhizata Göre Bâburlu Asker Tipleri/Çeşitleri ve Alt-Tipleri:

a: Uzun Mesafe El Silahı

a1: Ok-yay

a2: Fitilli veya Çakmaklı Tüfek

a3: Humbara/Elbombası

b: Yakın Mesafe Silahları

c: Top Çeşitleri

c1: Ağır Havan Topu

c2: Sahra Topu

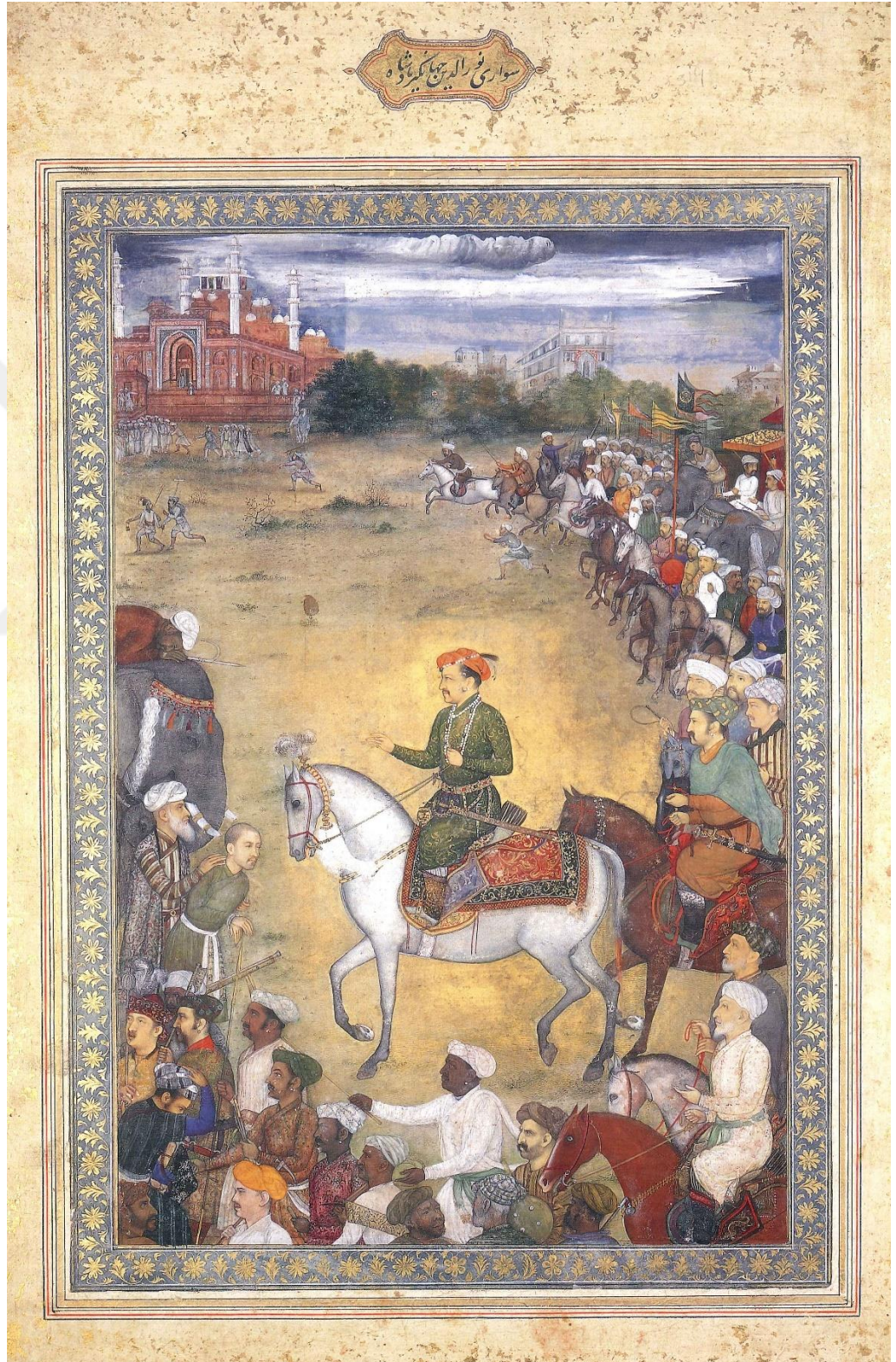
c3: Hafif El Topu

?: İlişkisi/Mevcudiyeti Şüpheli

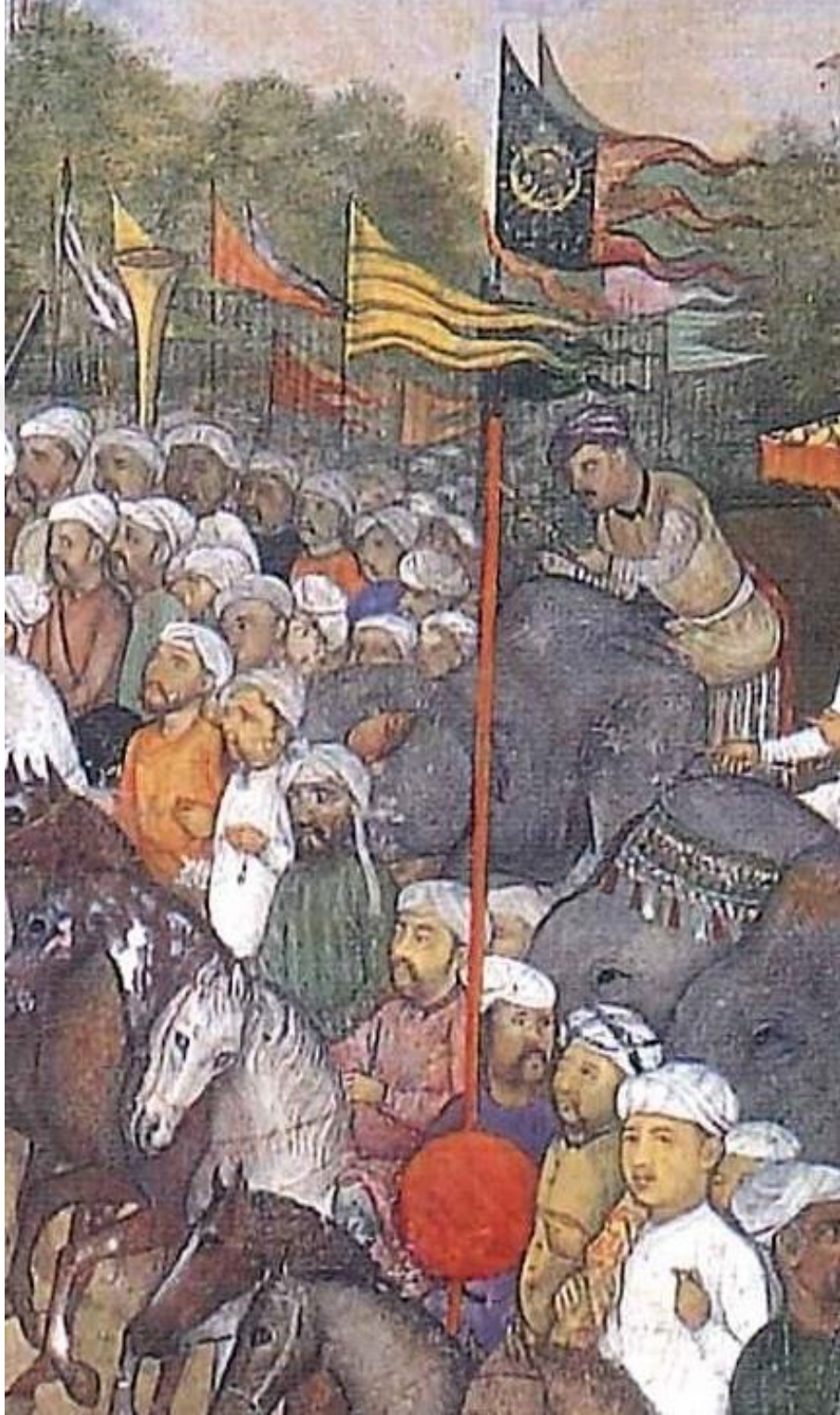
**II. Cinsine veya Niteliğine Göre Bâburlu Ordu Hayvanlarının
Tasnifi:**

At	Deve	Fil
• Arap • Irâkî • Türkî • Mücennes • Yabu • Tazî • Cengle • Tattu	• Buğdî • Cemmâze • Lok • Gurd	• Mest • Şîrgîr • Sâde • Menchûle • Karhe • Phandorkiye • Mokal

Resim 2.1.

Resim 2.2.

Resim 2.3.

Resim 2.4.

Resim 2.5.

